วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

ปีที่ 17 ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน 2568

ISSN 3027-7248 (Print) / ISSN 3027-7256 (Online)

วัตถุประสงค์ : เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ทางวิชาการและงานวิจัยทางด้านอยุธยาศึกษา โดยพิมพ์เผยแพร่บทความทางวิชาการ (Academic Article) และบทความงานวิจัย (Research Article)

ขอบเขตเนื้อหา : บทความวิชาการและบทความวิจัยในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ อาทิ ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และรัฐศาสตร์ ในบริบทด้านอยุธยาศึกษา

เงื่อนไขการตีพิมพ์ : บทความที่จะได้รับการตีพิมพ์ จะต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ในการรับพิจารณาบทความของวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา โดยกองบรรณาธิการจะตรวจสอบเป็นขั้นแรก แล้วจัดให้มีผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกในสาขานั้น ๆ ร่วมกลั่นกรอง (Peer Review) 3 ท่าน โดยเป็นการประเมินแบบ Double-blind peer review คือ ผู้พิจารณาไม่ทราบชื่อผู้แต่ง และผู้แต่งไม่ทราบชื่อผู้พิจารณา โดยมีการพิมพ์เผยแพร่เป็นรูปเล่ม สำหรับจัดส่งให้ห้องสมุดและหน่วยงานทางวิชาการต่าง ๆ รวมทั้งเผยแพร่ทางระบบฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์ Thai Journals Online (ThaiJO)

กำหนดเผยแพร่ : วารสารตีพิมพ์เผยแพร่ปีละ 2 ฉบับ ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน
ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม

สำนักงาน : สถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
96 ถนนปรีดีพนมยงค์ ตำบลประตูชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13000 โทรศัพท์ / โทรสาร 0-3524-1407
เว็บไซต์สถาบันอยุธยาศึกษา: www.aru.ac.th/asi
เว็บไซต์วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา:
https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jas

คณะกรรมการกองบรรณาธิการ

วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

ที่ปรึกษา : นายกสภามหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

บรรณาธิการ : อาจารย์ ดร.สุรินทร์ ศรีสังข์งาม

กองบรรณาธิการ :

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. สันติ เล็กสุขุม	สำนักงานราชบัณฑิตยสภา
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ สุชาติ เถาทอง	มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สุรชาติ บำรุงสุข	ข้าราชการบำนาญ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศาสตราจารย์พิเศษ ศรีศักร วัลลิโภดม	มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์
ศาสตราจารย์ ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์	ข้าราชการบำนาญ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศาสตราจารย์ชวน เพชรแก้ว	ข้าราชการบำนาญ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชนิกานต์ ผลเจริญ	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
อาจารย์ ดร.อุมาภรณ์ กล้าหาญ	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ฝ่ายจัดการวารสาร :

พิสูจน์อักษร	**ผู้จัดการวารสาร**
อาจารย์รัตนชัย ปรีชาพงศ์กิจ	นายพัฑร์ แตงพันธ์
อาจารย์เอกรัตน์ คณาพร	นายอายุวัฒน์ ค้าผล
	นางสาวศรีสุวรรณ ช่วยโสภา
ฝ่ายบริหารงานทั่วไป	**ฝ่ายวิชาการ**
นางสาวรสสุคนธ์ คำสอน	นายปัทพงษ์ ชื่นบุญ
นางสาวธัญวลัย แก้วแหวน	นางสาธิยา รื่นชล
นางจิราพร พัฒน์ธนกิจ	นางสาวอรอุมา โพธิ์จิ๋ว

ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความ

ศาสตราจารย์ ดร.วิบูลย์ ตระกูลฮุ้น	มหาวิทยาลัยรังสิต
ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ศาสตราจารย์ ดร.สมพร ธุรี	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
รองศาสตราจารย์ ดร.ประภัสสร์ ชูวิเชียร	มหาวิทยาลัยศิลปากร
รองศาสตราจารย์ ดร.สำราญ ผลดี	มหาวิทยาลัยนวมินทราธิราช
รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ดาบเพชร	มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
รองศาสตราจารย์นิโรจน์ จรุงจิตวิทวัส	วิทยาลัยเพาะช่าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์
รองศาสตราจารย์พัชธรกรณ์ เอื้อจิตรเมศ	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กีรติ ธนะไชย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ขจร ฝ้ายเทศ	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ว่าที่ร้อยเอก ดร.ณัฐดนัย แก้วโพนงาม	มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณรงค์กรรณ รอดทรัพย์	มหาวิทยาลัยนเรศวร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นภดล ทิพยรัตน์	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรีดา นัคเร	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิลาวัฒน์ ชัยวงศ์	วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชวลิต ขาวเขียว	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ แสนประเสริฐ ปานเนียม	มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี
อาจารย์ ดร.ณัฐพงศ์ รักงาม	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

สารบัญ

บทความวิชาการ

“อโยธยา” ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ข้อเท็จจริงหรือมายาคติ? 7
นนทวัชร์ ไกรสกุล

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยาจากละครพรหมลิขิต 23
วสันต์ มหากาญจนะ

การศึกษากระบวนการกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของท้าวศรีสุดาจันทร์แห่งวัดแร้ง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 37
ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์ และปิยวัจน์ ภะมะรินทร์ มีประเสริฐโชค

บทความวิจัย

ภาพแทนนิมิตดีและนิมิตร้ายในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) 45
รัตติกาล เถื่อนชนะ นราวิชญ์ นรถี รัตนาวดี ปาแปง ปฐมพงษ์ สุขเล็ก

ความหมายและความงามทางทัศนศิลป์ของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา 62
นฤทธิ์ วัฒนภู

การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีและศึกษาวัฒนธรรม “ลิเกมูโหลด” จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 82
ทรงพล คชเสนี

บทบรรณาธิการ

วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา เผยแพร่องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม สังคมศาสตร์ และศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระนครศรีอยุธยาและภูมิภาคใกล้เคียง ทั้งยังมุ่งหวังเป็นเวทีทางวิชาการที่ส่งเสริมการศึกษาและการวิจัยท้องถิ่นให้ก้าวทันความเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน

วารสารฉบับนี้ประกอบด้วยบทความคุณภาพที่ผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิในแต่ละสาขา ทั้งบทความวิชาการและบทความวิจัย ได้แก่ 1.“อโยธยา” ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ข้อเท็จจริงหรือมายาคติ? โดยคุณนนทวัชร์ ไกรสกุล 2.ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยาจากละครพรหมลิขิต โดยอาจารย์วสันต์ มหากาญจนะ 3.การศึกษากระบวนการกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของท้าวศรีสุดาจันทร์แห่งวัดแร้ง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยคุณชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์ และคุณปิยวัจน์ ภะมะรินทร์ มีประเสริฐโชค 4.ภาพแทนนิมิตดีและนิมิตร้ายในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) โดยคุณรัตติกาล เถื่อนชนะ คุณนราวิชญ์ นรถี อาจารย์รัตนาวดี ปาแปง และผู้ช่วยศาสตร์ ดร.ปฐมพงษ์ สุขเล็ก 5.ความหมายและความงามทางทัศนศิลป์ของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา โดยรองศาสตราจารย์ ดร.นฤทธิ์ วัฒนภู 6.การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีและศึกษาวัฒนธรรม “ลิเกมูโหลด” จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ทรงพล คชเสนี

ในโอกาสนี้ กองบรรณาธิการขอขอบคุณผู้เขียนบทความทุกท่านที่ได้ให้เกียรติส่งผลงานเผยแพร่ รวมถึงขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้สละเวลาและใช้ความรู้ความสามารถในการประเมินบทความอย่างละเอียดถี่ถ้วน อีกทั้งขอขอบคุณผู้อ่านทุกท่านที่ติดตามวารสารด้วยดีเสมอมา

กองบรรณาธิการใคร่ขอเชิญชวนนักวิชาการ นักวิจัย และผู้สนใจทุกท่าน ร่วมส่งบทความเพื่อเผยแพร่ในวารสารวิชาการอยุธยาศึกษาในโอกาสต่อไป เพื่อร่วมกันขับเคลื่อนการสร้างองค์ความรู้และต่อยอดการศึกษาอยุธยาในมิติใหม่อย่างต่อเนื่อง

บรรณาธิการวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

“อโยธยา” ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ข้อเท็จจริงหรือมายาคติ?

“Ayodhaya” in the Eastern Area Outside of Ayutthaya Island: Fact or Myth?

นนทวัชร์ ไกรสกุล / Nonthawat Kraisakul

นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก

ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

Graduate Student of the Epigraphy in Thai and Oriental Languages Program,

Faculty of Archaeology, Silpakorn University

วันที่รับบทความ 4 มิถุนายน 2567 / แก้ไขบทความ 9 ตุลาคม 2567 / ตอบรับบทความ 21 เมษายน 2568

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนองค์ความรู้และวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาหรือเมืองอโยธยาที่ส่วนใหญ่เชื่อกันว่าตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา โดย “อโยธยา” หรือ “อโยธยา-ศรีรามเทพนคร” เชื่อกันว่าเป็นชื่อรัฐหรือเมืองโบราณที่มีมาก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์หลายท่านศึกษาและให้ข้อเสนอว่ารัฐโบราณดังกล่าวมีศูนย์กลางอยู่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาโดยอ้างอิงเรื่องราวจากพงศาวดารเหนือที่กล่าวถึงวัดเดิม วัดพระนางเชิง วัดกุฎีดาว และวัดมเหยงคณ์ ประกอบกับหลักฐานจากพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่าด้วยการสร้างพระพุทธเจ้าพแนงเชิง เมื่อ พ.ศ.1867 ก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยา 26 ปี นอกจากนี้ยังปรากฏเครือข่ายลำน้ำคูคลองที่ขุดตัดกันอย่างเป็นระบบซึ่งเชื่อกันว่าเป็นคูเมืองและระบบชลประทานของเมืองโบราณแห่งนี้ อย่างไรก็ตามผลการศึกษาพบว่าจากการศึกษาหลักฐานโบราณคดีและสภาพพื้นที่ชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาพบหลักฐานการอยู่อาศัยช่วงก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยาอย่างเบาบาง และพบว่าพื้นที่แห่งนี้มีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ต่อเนื่องตลอดสมัยอยุธยา ปรากฏการขยายตัวของเมืองจากศูนย์กลางทางทิศตะวันตกมายังพื้นที่ทางทิศตะวันออกโดยไม่ปรากฏหลักฐานโบราณคดีที่แสดงถึงเมืองโบราณ “อโยธยา” แต่อย่างใด

คำสำคัญ: อโยธยา อยุธยา โบราณคดี ทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา

Abstract

This academic article aims to review knowledge and analyze archaeological evidence related to ancient communities before the creation of Ayutthaya or Ayodhaya city, which is believed to be mostly located in the eastern part of Ayutthaya's city island. “Ayodhaya” or “Ayodhaya Shri-Ramdev-Nakhon” is believed to be the name of an ancient state or city before the creation of Ayuthaya. Many historical scholars have studied and suggested that this ancient state was centered on the eastern outside of Ayutthaya's city island, based on stories from Phong-Sawadan-Nue (Northern chronicles) that mention the Wat Derm, Wat Phra-Nang-Choeng, Wat Ku-Dii-Daw, and Wat Mahe-Yong. Together with evidence from Luang-Prasert-Aksoranit’s Royal Chronicles of Ayuthaya, it mentions the construction of Pra-Buddha-Pha-Naeng-choeng in 1324 A.D., 26 years before the creation of Ayutthaya. In addition, there is also a systematic network of intersecting canals that is believed to be the moat and irrigation system of this state. However, the study found that, A study of archaeological evidence and area conditions indicates that in the eastern outside of Ayutthaya's city island, there is sparse evidence of habitation before the creation of Ayutthaya, and it was found that this area was densely inhabited during the 14th century, continuing throughout the Ayutthaya period. There appears to be an expansion of the city from the western center to the eastern area without any archaeological evidence showing the ancient state “Ayodhaya” at all.

Keywords: Ayodhaya, Ayutthaya, Archaeology, The eastern area outside Ayutthaya's city island

1. บทนำ

ประวัติศาสตร์และโบราณคดีในช่วงก่อนสมัยอยุธยาหรือราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 ก่อนสถาปนาศูนย์กลางใน พ.ศ.1893 ยังคงเป็นปัญหาถกเถียง เนื่องจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีมีอยู่อย่างจำกัด ประกอบกับปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่มีการใช้งานอย่างต่อเนื่องจึงเป็นข้อจำกัดในการขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อได้มาซึ่งข้อมูลต่าง ๆ อย่างไรก็ตามเราสามารถใช้หลักฐานเท่าที่มีอยู่มาทบทวนและแปลความเพื่อสร้างภาพในอดีตได้ แม้จะไม่มีความสมบูรณ์ในข้อมูลมากนักแต่สามารถยืนยันถึงกิจกรรมของคนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาได้

“กรุงศรีอยุธยา” เป็นเมืองใหญ่ที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - พ.ศ.2310 มีศูนย์กลางทางอำนาจอยู่บนพื้นที่ที่มีแม่น้ำล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน หากพิจารณาย้อนกลับไป

ก่อนการสร้างกรุงศรีอยุธยาอย่างเป็นทางการ ยังไม่ปรากฏข้อมูลการศึกษาอย่างชัดเจนและยังคงเป็นปัญหาในช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ดังที่มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ เอกอัครราชทูตกรุงฝรั่งเศสที่เข้ามากรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์บันทึกว่าด้วยประวัติศาสตร์และต้นกำเนิดของชนชาวสยามว่าประวัติศาสตร์ของสยามนั้นเต็มไปด้วยนิยายและผู้กล่าวกันว่าชาวสยามนั้นแสร้งปกปิดพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ของตนไว้ เมื่อได้อ่านเอกสารบางชิ้นก็พบว่าชาวสยามมีประวัติย้อนขึ้นไปไม่ไกลเท่าใดนัก (ซิมอน เดอ ลาลูแบร์, 2557) ฉะนั้นจึงไม่แปลกว่าเหตุใดจึงปรากฏเรื่องราวเชิงนิยายในพงศาวดารเหนือซึ่งเป็นเอกสารที่ถูกชำระในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ รวมไปถึงเรื่องราวของพระเจ้าอู่ทองหรือวีรบุรุษในตำนานซึ่งยังคงเป็นปริศนาที่ไม่ทราบที่มาที่ไปอย่างชัดเจน

2. อโยธยากับผลการศึกษาที่ผ่านมา

"อโยธยา" เป็นคำเดียวกับคำว่า "อยุธยา" หมายถึง ไม่มีใครรบชนะได้ และยังเป็นชื่อเมืองสำคัญในมหากาพย์รามายณะ ปกครองโดยกษัตริย์นามว่าทศรถ สืบสายจากราชวงศ์ระฆุ ทรงมีพระราชโอรส 4 พระองค์ คือ ราม ภารต ลักษมัน และศตรุก (ดวงธิดา ราเมศวร์, 2558)

เห็นได้ว่า "อโยธยา" ในมหากาพย์รามายณะ กับ "อยุธยา" ที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์ของไทยเป็นเมืองเดียวกันโดยเกี่ยวข้องกับวงศ์ของพระรามผู้เป็นอวตารของพระนารายณ์ อย่างไรก็ตามมีผู้ให้ข้อสังเกตว่ากรุงศรีอยุธยาที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ได้เกิดขึ้นและเริ่มต้นใน พ.ศ.1893 หากแต่มีเมืองหรือชุมชนที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อนหน้านั้นในชื่อเมือง "อโยธยา" โดยอ้างอิงจากตำนานและจารึกหลักต่าง ๆ ดังนั้น "อโยธยา" จึงเป็นคำที่หมายถึงเมืองที่มีมาก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาอีกนัยหนึ่งด้วย

"อโยธยา-ศรีรามเทพนคร" เป็นคำที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 11 (วัดเขากบ) จังหวัดนครสวรรค์ เป็นชื่อเมืองที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตามเส้นทางกลับของพระมหาเถร-ศรีศรัทธาฯ สันนิษฐานว่าประกอบไปด้วยชื่อเมือง 2 เมือง คือ อโยธยาหรือกรุงศรีอยุธยาในราวพุทธศตวรรษที่ 20 และศรีรามเทพนคร สันนิษฐานว่าหมายถึงเมืองลพบุรี นอกจากนี้ยังพบจารึกและเอกสารอื่น ๆ กล่าวถึงชื่อเมืองแห่งนี้ในชื่อต่าง ๆ กันอีกด้วย เช่น "กรุงศรีอยุธยา" ในตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราช "โยธิยา" ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ "อายุทธิยา" ในตำนานพระธาตุดอยสุเทพ และตำนานมูลศาสนา "อโยชฌปุระ" ในชินกาลมาลีปกรณ์ "ศรีอโยธิยา" ในตำนานอุรังคธาตุ เป็นต้น นอกจากนี้มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ เอกอัครราชทูตในพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 บันทึกถึง "อโยธยา" ไว้ตอนหนึ่งว่า

> "ส่วนเมืองสยามนั้น ชาวสยามเรียกว่า ศรีโยธิยา (Si-yo-thi-ya) และ โ- ในคำว่า โย นั้น ต้องจีบปากออกเสียงยิ่งกว่าสระ au ของเรา ลางทีพวกเขาก็เรียกเมืองสยามว่า กรุงเทพพระมหานคร (Crung-thé-paprà-maha-nacôn) แต่คำเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นคำที่ฟังยาก เพราะประกอบด้วยคำในภาษาบาลีซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่าเป็นภาษา

บัณฑิตของชาวสยาม...คำว่า ศรีโยธิยา อันเป็นคำสยามที่เรียกเมืองสยาม แล้วซึ่งชาวต่างประเทศเรียกว่า อยุธยา (Judia) หรือ โอธยา (Odià) นั้น แว็งซังต์ เลอะ บลังก์และนักนิพนธ์คนอื่น ๆ มักจะแยกแยะ โอธยา จาก สยาม ได้ไม่สู้จะถูกต้องนัก" (ซิมอน เดอ ลาลูแบร์, 2557)

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า "อโยธยา" ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีความหมายถึงกรุงศรีอยุธยา โดยเป็นคำเรียกของชาวสยามซึ่งหมายถึงกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไต-ไทโดยไม่จำกัดชาติพันธุ์ และอาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2561) จึงเป็นหลักฐานสำคัญหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า "อโยธยา" เป็นชื่อที่ใช้เรียกกรุงศรีอยุธยาตกทอดมาถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย

แนวคิดในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่าด้วยเมืองโบราณก่อนสมัยอยุธยา

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) กล่าวถึงชื่อและลักษณะของเมืองโบราณก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาไว้ใน "ตำนานกรุงเก่า" ว่า

> "กรุงศรีอยุธยานั้นตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของกรุงเทพทวารวดี คงจะอยู่ทางสะเตชั่นรถไฟกรุงเก่า ออกไปแถววัดสมณโกฏ วัดกุฎีดาว และวัดศรีอโยธยาต่อมาภายหลังเรียกกันว่าวัดเดิม เมืองคงจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกลงแม่น้ำหันตรา แต่กำแพงป้อมปราการเห็นจะไม่ใช่ก่อด้วยอิฐ คงเป็นเชิงเทินดิน เมื่อเมืองร้างแล้วก็มีคนถากถางเกลี่ยทำเป็นที่ไร่นา และทั้งปราสาทราชฐานก็คงจะเป็นเครื่องไม้จึงไม่มีสิ่งใดหลงเหลือ" (เรื่องกรุงเก่า, 2561)

แม้ว่าพระยาโบราณราชธานินทร์จะไม่ได้กล่าวถึงชื่อเมือง "อโยธยา" แต่ท่านเลือกใช้คำว่า "กรุงศรีอยุธยา" แทนเมืองเก่าที่เกิดขึ้นก่อนการสถาปนากรุงเทพทวารวดี เข้าใจว่าพระยาโบราณ-ราชธานินทร์น่าจะรับแนวคิดดังกล่าวจากพงศาวดารเหนือ เพราะเป็นองค์ความรู้สำคัญที่แพร่หลายในราชสำนักและหมู่ข้าราชการในขณะนั้น ดังปรากฏพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เกี่ยวกับเมืองเก่าก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาว่า

> "ความเห็นอันคับแคบเช่นนี้ตลอดจนถึงชั้นหลังที่สุดก็คือกรุงศรีอยุธยาหรืออโยชฌิยา ซึ่งตั้งอยู่ ณ ฝั่งตะวันออกตรงปละท่าคูจาม (ปทาคูจาม) ที่พระเจ้าอู่ทองมาตั้งก่อนสร้างพระนครทวารวดี ซึ่งมีเจดีย์ฐานปรากฏอยู่ทุกวันนี้ แลเป็นที่พระเจ้าแผ่นดินในกรุงทวารวดีได้ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นแทบทั้งนั้น เช่น วัดพนัญเชิงวัดใหญ่ไชยมงคล อันอยู่ท่ามกลางพระนครเก่า วัดศรีอโยชฌิยา วัดเดิมซึ่งเป็นคณะอรัญวาสีเหนือเมือง วัดกุฎีดาว วัดมเหยงคณ์ ซึ่งเป็นอรัญวาสีฝ่ายตะวันออก

เฉียงใต้ของเมือง เป็นต้น ทั้งที่เห็นอยู่เช่นนี้แลที่ได้ไปบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้น ถึงว่าจะยังรักษาความสัตย์ ใช้คำว่าปฏิสังขรณ์ไม่ใช่สร้างขึ้นใหม่ทุกแห่งทั่วไป ก็ได้ละเสียไม่กล่าวถึงเรื่องเก่าของกรุงอยุธยาโบราณนั้นเลย น่าจะเป็นเรื่องซึ่งรู้กันอยู่แก่ใจไม่ต้องเล่า ข้อที่ไม่เขียนลงไว้นั้นก็เป็นไปตามวิไสย แลความไม่ต้องการของเวลานั้น ฤๅจะมีพงศาวดารฉบับอื่นต่างหาก ซึ่งได้กล่าวถึงอยู่แล้ว เช่น พงศาวดารเหนือ" (ศิลปากร, 2511)

หากพิจารณา "ตำนานกรุงเก่า" ของพระยาโบราณราชธานินทร์ควบคู่กับพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าความรับรู้เรื่องเมืองเก่าก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาล้วนได้รับแนวคิดจากพงศาวดารเหนือ เนื่องจากปรากฏชื่อสถานที่ในพงศาวดารเหนือและตอกย้ำว่าพื้นที่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาเดิมหรือเมืองอโยชฌิยา

ภาพที่ 1 วัดอโยธยาหรือวัดเดิม สถานที่ที่เชื่อว่าเป็นพระราชวังเดิมสมัยอโยธยา
ที่มา: นนทวัชร์ ไกรสกุลฐ, 2552, [ภาพถ่าย]

แนวคิดเมืองอโยทยาศรีรามเทพนครของจิตร ภูมิศักดิ์

"อโยทยาศรีรามเทพนคร" ในทัศนะของจิตร ภูมิศักดิ์ หมายถึงเมืองเทพนคร ที่ตำนานกล่าวว่าท้าวแสนปมสร้างให้พระเจ้าอู่ทอง และยังใช้ชื่อนี้เป็นคำนำหน้าของ "กรุงเทพมหานครบวรทวารวดี" (จิตร ภูมิศักดิ์, 2563) โดยเมืองแห่งนี้เกิดจากการนำชื่อเมืองเก่า 2 แห่งมารวมกัน ได้แก่

1) เมืองอโยทยา ที่สืบค้นจากพงศาวดารเหนือและตำนานต่าง ๆ เชื่อว่าตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา โดยมีหลักฐานสำคัญคือ วัดเดิมหรือวัดอโยธยา ที่แสดงร่องรอยทางภาษาให้

ทราบว่าบริเวณดังกล่าวเป็นเมืองเดิมที่มีชื่อว่าอโยธยา และตำนานพระแก้วมรกตในราวพุทธศตวรรษที่ 16 กล่าวถึงกษัตริย์อาทิตยราชผู้ครองอโยชฌมหานครหรืออยุธยายกทัพมาชิงพระแก้วมรกตจากปราสาทตาแก้ว เมืองนครธมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ซึ่งขณะนั้นเมืองนครธมเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานในพงศาวดารพม่าสมัยพระเจ้าอโนรธามังฉ่อ ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ว่าทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพุกามคือประเทศของพวกกรอม (ขอม) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอยอซะ (อโยชฌะ) (จิตร ภูมิศักดิ์, 2563)

2) เมืองราม ปรากฏในตำนานจามเทวีวงศ์ว่า พระนางเป็นธิดาของพระยาละโว้ และมีพระสวามีเป็นเจ้าเมืองรามบุรี ต่อมาราวกลางพุทธศตวรรษที่ 20 ปรากฏชื่อขุนเพชญสารผู้ครองนครพระราม หรือเมืองชัยนาท แต่ยังไม่สามารถชี้ชัดได้ว่าเมืองรามบุรีกับนครพระรามคือแห่งเดียวกันหรือไม่ (จิตร ภูมิศักดิ์, 2563) ต่อมามีผู้ศึกษาพบว่าในกฎหมายตราสามดวงว่าด้วยพระอัยการนาทหารหัวเมืองและพระอัยการเก่าตำแหน่งนาหัวเมืองฉบับอยุธยากล่าวถึงตำแหน่ง “ออกพระนครพราม” เป็นตำแหน่งเจ้าเมืองลพบุรี โดยอักขรวิธีแต่เดิมน่าจะเขียนว่า “นครพระราม” แต่เกิดจากการคัดลอกอักขรวิธีที่ผิดพลาดทำให้คำว่า “พระราม” กลายเป็น “พราม” ต่อมาสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์มีการเพิ่มอักขรวิธีจนกลายเป็น “พระนครพราหม” และ “พระนครพราหมณ์” ในที่สุด (ศานติ ภักดีคำ, 2556) ดังนั้นคำว่า “ศรีรามเทพนคร” ที่ปรากฏในตำนาน และจารึกน่าจะเกี่ยวข้องกับ “นครพระราม” หมายถึงเมืองลพบุรี

ส่วนเมือง “อโยทยาศรีรามเทพนคร” หรือเมืองเทพนคร ที่ประกอบขึ้นจากเมืองอโยทยาบริเวณวัดเดิม และเมืองรามหรือเมืองชัยนาท จิตร ภูมิศักดิ์ สันนิษฐานว่าน่าจะตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่าง 2 เมือง คือบริเวณเมืองสิงห์บุรีเก่าหรือบริเวณวัดหน้าพระธาตุ (ร้าง) แต่เดิมเรียกว่าวัดศรีษะเมือง (จิตร ภูมิศักดิ์, 2563) อย่างไรก็ตามข้อสันนิษฐานนี้ยังไม่มีหลักฐานประวัติศาสตร์และโบราณคดีมาสนับสนุนชัดเจน

ดังนั้นการศึกษาเกี่ยวกับ “อโยทยาศรีรามเทพนคร” ของจิตร ภูมิศักดิ์ สรุปได้ว่า เมืองอโยธยา-ศรีรามเทพนครเป็นชื่อเต็มของเมืองเทพนครที่ปรากฏอยู่ในตำนานท้าวแสนปม - ท้าวอู่ทอง ที่สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.1862 มีที่ตั้งอยู่บริเวณบ้านจักรสีห์ในจังหวัดสิงห์บุรี โดยประกอบขึ้นจากเมืองสำคัญ 2 แห่ง ได้แก่ เมืองอโยทยาที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา โดยอ้างอิงจากพงศาวดารเหนือ และเมืองราม หรือนครพระราม ตั้งอยู่บริเวณเมืองชัยนาท นอกจากนี้จิตร ภูมิศักดิ์ ให้ข้อสังเกตว่าเมืองอโยธยาหรืออโยชฌะที่ถูกกล่าวถึงในเอกสารประวัติศาสตร์ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 ไม่จำเป็นต้องอยู่บริเวณจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและไม่จำเป็นต้องมีที่ตั้งเพียงแห่งเดียว (จิตร ภูมิศักดิ์, 2563)

แนวคิดเมืองอโยธยาของศรีศักร วัลลิโภดม

อโยธยาเป็นเมืองศูนย์กลางพระพุทธศาสนานิกายหินยาน ตำนานมูลศาสนากล่าวถึงพระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระเข้ามาศึกษาพระไตรปิฎกที่เมืองอโยธยาโดยปรากฏศิลปกรรมที่แสดงความรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธเจ้าพแนงเชิง และ(เศียร)พระพุทธรูปสำริดวัดธรรมิกราช ศิลปะอู่ทอง

รุ่นที่ 2 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจเนื่องจากตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์ และสามารถควบคุมลำน้ำที่ออกสู่ทะเลได้ดังปรากฏในจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ซ่งในพุทธศตวรรษที่ 18 เรียกบริเวณนี้ว่า “เจนลีฟู” ต่อมาราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เกิดโรคระบาดใหญ่จึงต้องย้ายศูนย์กลางมาอยู่บริเวณตำบลหนองโสน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2509)

พื้นที่เมืองอโยธยาเกิดจากการทับถมของดินตะกอนแม่น้ำที่ถูกพัดพามาจากทางตอนเหนือ โดยเฉพาะลำน้ำป่าสักที่มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ ไหลผ่านเมืองโบราณขีดขิน และเมืองโบราณอู่ตะเภา จังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี เมื่อไหลพ้นเขตจังหวัดสระบุรีแล้วได้แตกออกเป็น 2 สาย โดยสายหนึ่งไหลมาทางอำเภอนครหลวงมารวมกับคลองบางพระครูซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของลำน้ำลพบุรี อีกสายหนึ่งเป็นลำน้ำใหญ่ไหลมายังจังหวัดพระนครศรีอยุธยาวกไปทางทิศตะวันออกเป็นคลองหันตรา และไหลไปบรรจบกับลำน้ำเจ้าพระยาบริเวณทิศใต้ของวัดพนัญเชิง เรียกว่า “ปากน้ำแม่เบี้ย” (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2560)

เมืองอโยธยาเป็นเมืองเก่าตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของคลองหันตรา (แม่น้ำป่าสักสายเดิม) โดยปรากฏแนวลำคูขื่อหน้า (แม่น้ำป่าสักสายใหม่) และคลองวัดกุฎีดาวเป็นคูน้ำของเมืองทางทิศตะวันตกและทิศตะวันออก มีคลองกระมังไหลผ่ากลางเมืองจากคูขื่อหน้าไปยังคลองหันตราทางทิศตะวันออกและไหลต่อเนื่องผ่านทุ่งพระอุทัยไปเชื่อมกับลำน้ำพระแก้วและคลองโพไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่เกาะพระ อำเภอบางปะอิน ตัวเมืองมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดใกล้เคียงกับเมืองราชบุรีและสุพรรณบุรี มีความยาวประมาณ 2-3 กิโลเมตรและกว้าง 0.8-1 กิโลเมตร ผังเมืองดังกล่าวตั้งอยู่ทางทิศเหนือของวัดใหญ่ชัยมงคล นอกจากนี้ยังปรากฏร่องรอยอ่างเก็บน้ำโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอยู่ทางทิศใต้ของเมืองโดยมีแนวคันดินย่านถนนตาลเป็นแนวเขต (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2560)

การศึกษาทางโบราณคดีที่ผ่านมา

ปรีชา กาญจนาคม ได้ทำโครงการวิจัยเศษภาชนะดินเผาที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาโดยเลือกขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณพื้นที่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เนื่องด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ 1) มีการสำรวจภาคสนามพบเศษภาชนะดินเผาบนชั้นผิวดินหลายพื้นที่ เนื่องด้วยเป็นของใช้สามัญในชีวิตประจำวันและเมื่อแตกหักจะถูกทิ้งไว้ใกล้เคียงกับที่พักอาศัย และ 2) จากการตรวจสอบเอกสารทางประวัติศาสตร์เชื่อว่าบริเวณพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ตั้งของเมืองก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธย จากการขุดค้นพบหลักฐานการอยู่อาศัยอย่างเบาบาง บางหลุมขุดค้นพบชั้นดินที่ถูกรบกวนจนไม่สามารถนำมาวิเคราะห์ได้ และไม่พบหลักฐานโบราณคดีที่ยืนยันการมีอยู่ของชุมชนก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา (ปรีชา กาญจนาคม, 2528)

ต่อมาสำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา และอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้ดำเนินงานทางโบราณคดีภายในพื้นที่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาหลายแห่งทั้งที่

เป็นการขุดตรวจสอบชั้นดินแหล่งโบราณคดี และขุดค้นโดยมีการตั้งประเด็นคำถามเพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับ “เมืองอโยธยา” โดยได้ดำเนินงานทางโบราณคดีในพื้นที่ 3 แหล่ง คือ แหล่งโบราณคดีวัดช้าง (ร้าง) แหล่งโบราณคดีวัดอโยธยา และแหล่งโบราณคดีวัดสิงห์ (ร้าง) พบว่าแหล่งโบราณคดีทั้ง 3 แหล่งมีอายุแรกสร้างอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 เท่านั้น โดยกำหนดอายุจากเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งจากแหล่งเตาสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง ส่วนการก่อตัวของแหล่งโบราณคดีเกิดจากการถมดินบนที่ลุ่มน้ำท่วมถึงเพื่อให้ได้พื้นที่ที่เหมาะสมต่อการใช้งาน (หจก.ปุราณรักษ์, 2541)

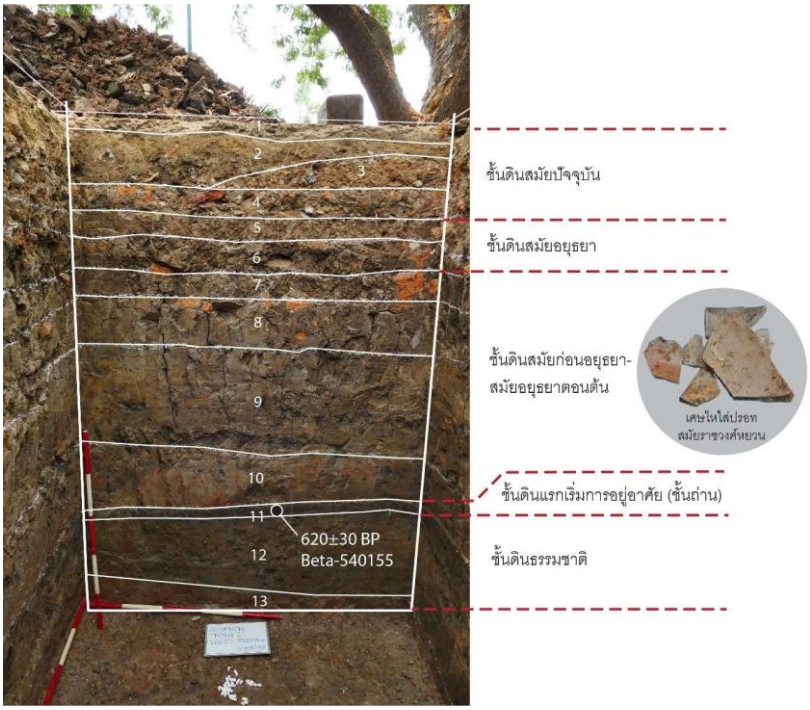

ภาพที่ 2 แผนผังชั้นดินทางโบราณคดี (Profile) จากการขุดค้นทางโบราณคดีวัดพนัญเชิง
ที่มา: พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, 2567, หน้า 62

ช่วง พ.ศ.2563-2564 พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ ได้ดำเนินงานทางโบราณคดีแหล่งโบราณคดีวัดพนัญเชิงวรวิหารพบเศษไหใส่ปรอทที่ผลิตจากเตาสือเจ้า (Cizao) และเศษภาชนะดินเนื้อแกร่งจากเตาผู่เถียน (Putian) สมัยราชวงศ์หยวนพร้อมกับค่าอายุทางวิทยาศาสตร์จากถ่านที่กำหนดอายุได้มีอายุ 620±30 ปีมาแล้ว (พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, 2567) สอดคล้องกับอายุของพระพุทธเจ้าพแนงเชิงสันนิษฐานว่าพื้นที่ดังกล่าวอาจเป็นชุมชนขนาดเล็กที่ใช้ในการติดต่อค้าขายกับจีนช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 เนื่องจากสารปรอทเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในกรรมวิธีทำทอง อย่างไรก็ตามยังไม่สามารถระบุความเป็นเมืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยาได้อย่างชัดเจน ซึ่งข้อสันนิษฐานดังกล่าว

น่าจะเกี่ยวข้องกับชุมชนก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา แต่ไม่ทราบศูนย์กลางและขอบเขตเนื่องจากการดำเนินงานทางโบราณคดีในแหล่งอื่น ๆ ยังได้ข้อมูลไม่มากและไม่ได้เน้นศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตามหลักฐานทางโบราณคดีที่พบสามารถระบุได้เพียงว่าบริเวณวัดพนัญเชิงมีการใช้งานพื้นที่มาแล้วอย่างน้อยราวพุทธศตวรรษที่ 19 แต่ยังไม่พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเมืองอโยธยาแต่อย่างใดก็ได้

ผลงาน “อโยธยา ก่อนสุโขทัย ต้นกำเนิดอยุธยา” โดยรุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล พยายามอธิบายเรื่องพัฒนาการของบ้านเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 โดยมุ่งเน้นว่ากรุงศรีอยุธยาไม่ได้กำเนิดขึ้นอย่างฉับพลันใน พ.ศ.1893 และเชื่อว่ามีเมืองเก่าชื่อ “อโยธยา” ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเกาะเมืองปัจจุบันโดยอ้างอิงจากพงศาวดารเหนือ ตำนาน รูปแบบศิลปกรรมประเภทโบราณวัตถุ แต่ปฏิเสธหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดี (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, 2567) ทำให้ผลงานนี้ไม่สามารถใช้อธิบายเรื่องอโยธยาได้อย่างชัดเจน

3. การใช้พื้นที่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา

จากการศึกษาและวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีทั้งที่อยู่บนดินและใต้ดิน สามารถแบ่งช่วงเวลาพัฒนาการและการใช้พื้นที่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาได้ 5 ช่วงเวลา ดังนี้

การใช้พื้นที่ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

ด้วยศักราชที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือที่มีความคลาดเคลื่อนจึงไม่สามารถนำมาวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 ได้ จากการศึกษาพบว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นจุดที่แม่น้ำสายสำคัญมาชุมนุมกัน บางสายมีการแตกสาขาเป็นแพรกต่าง ๆ นอกจากนี้ยังปรากฏแหล่งน้ำธรรมชาติสำคัญบริเวณทิศตะวันตก หรือปัจจุบันคือบึงพระรามที่ตั้งอยู่กลางเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา สมัยดังกล่าวยังไม่มีการขุดคูขื่อหน้าที่เชื่อมแม่น้ำป่าสักกับแม่น้ำเจ้าพระยา และระบบคลองภายใน สันนิษฐานว่าแม่น้ำป่าสักไหลอ้อมไปทางทิศตะวันออกหรือปัจจุบันคือคลองหันตรา และแตกสาขาเป็นลำน้ำสายเล็ก ๆ จากนั้นไปรวมกับคลองสวนพลู และบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากน้ำแม่เบี้ยเท่านั้น นอกจากนี้เมื่อศึกษาถึงลักษณะชั้นดินพบว่า พื้นที่แห่งนี้ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 มีน้ำท่วมขังในลักษณะโคลนตมที่มนุษย์ไม่สามารถอาศัยอยู่ได้ (กรมทรัพยากรธรณี, 2558)

การใช้พื้นที่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19

ช่วงเวลาที่ 2 แหล่งโบราณคดีมักตั้งอยู่ตามลำน้ำสาขาและคลองภายใน แต่ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการขุดคลอง สันนิษฐานว่าดินที่เกิดจากการขุดคลองน่าจะถูกนำมาถมสำหรับสร้างศาสนสถาน และสันนิษฐานว่าคูขื่อหน้าน่าจะถูกขุดขึ้นในช่วงระยะเวลานี้ด้วย (วัลลีย์ กระจ่างวี, 2556)

ทางทิศเหนือของพื้นที่ทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยามีการสร้างปรางค์รุ่นเก่าแบบศิลปะหลังลพบุรีที่แหล่งโบราณคดีวัดสมณโกฏฐาราม จากการศึกษาภาพถ่ายเก่าของสำนักหอสมุดแห่งชาติพบว่ามีรูปแบบศิลปกรรมคล้ายกับปรางค์หมายเลข 16 ค. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี ซึ่งกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560) ส่วนพื้นที่ทางทิศใต้สันนิษฐานว่าเป็นชุมชนจีน และกลุ่มวัฒนธรรมเขมรที่อาศัยอยู่รวมกันดังปรากฏหลักฐานพระพุทธเจ้าพะแนงเชิงที่มีรูปแบบศิลปะอู่ทองอันคลี่คลายมาจากศิลปะลพบุรี ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากบริเวณวัดพนัญเชิง และศาลเจ้าพ่อปากน้ำแม่เบี้ยที่อยู่บริเวณปากแม่น้ำป่าสักสายเก่า อย่างไรก็ตามการขุดค้นเพื่อศึกษาชั้นดินทางโบราณคดียังมีไม่มากพอ ทำให้ไม่สามารถแสดงการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 ได้อย่างชัดเจน

ภาพที่ 3 (ซ้าย) วัดสมณโกฏฐาราม ภาพที่ 4 (ขวา) ปรางค์หมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ จ.ลพบุรี
ที่มา: นนทวัชร์ ไกรสกุล, 2566-2567, [ภาพถ่าย]

การใช้พื้นที่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20

หลังการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.1893 กรุงศรีอยุธยามีศูนย์กลางทางอำนาจอยู่ภายในเกาะเมือง ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนโดยรอบมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มวัฒนธรรมเขมรและกลุ่มวัฒนธรรมสุพรรณบุรีที่มีบทบาทผลัดกันเป็นชนชั้นปกครองในสมัยอยุธยาตอนต้น ต่อมามีการอยู่อาศัยของชุมชนที่มาจากหัวเมืองเหนือ ได้แก่ สุโขทัย ศรีสัชนาลัย พิษณุโลก และกำแพงเพชรโดยเกิดจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติของชนชั้นปกครองโดยเฉพาะสมัยสมเด็จพระอินทราชา และสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)

จากการศึกษาพบว่าแหล่งโบราณคดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 มีจำนวนมาก และมีความหลากหลายทางศิลปกรรม ได้แก่ เจดีย์ทรงระฆังกลมบนฐานแปดเหลี่ยมที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสุพรรณบุรี และเจดีย์ทรงระฆังกลมบนฐานบัวถลาที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัย หรือบางแห่งมีการผสมผสานกันของศิลปะ 2 สกุลช่างโดยสร้างเจดีย์ทรงระฆังกลมบนฐานแปดเหลี่ยมตามแบบศิลปะสุพรรณบุรี แต่สร้างบัลลังก์สี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ตามแบบศิลปะสุโขทัย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2565)

แหล่งโบราณคดีช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 มักตั้งอยู่ตามคลองภายในที่ขุดตัดตรง สันนิษฐานว่าขุดขึ้นในสมัยอยุธยาเช่นเดียวกับระบบคูคลองที่ปรากฏภายในพื้นที่เกาะเมือง ได้แก่ คลองอโยธยา (คลองกุฎีดาว) คลองมเหยงคณ์ และคลองที่ไหลบริเวณพื้นที่ตอนล่าง ได้แก่ คลองโพธิ์ และคลองพระนอน นอกจากนี้บางแห่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ แหล่งโบราณคดีวัดสิงห์ปากน้ำ (ร้าง) และอาคารสมัยอยุธยาตอนต้นที่ถูกรื้อถอนก่อนการสร้างหมู่บ้านฮอลันดา (พิทักษ์ สุขพัฒนามงคล, 2548) อีกทั้งแหล่งโบราณคดีหลายแห่งสร้างอยู่ในผังคูน้ำล้อมรอบคล้ายกับการขุดสระในวัฒนธรรมสุโขทัยที่แพร่หลายเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 และจากการขุดค้น-ขุดแต่งแหล่งโบราณคดีดังกล่าวยังพบเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งจากแหล่งเตาสุโขทัย-ศรีสัชนาลัยจำนวนมากอีกด้วย (หจก.ปุราณรักษ์, 2541 และ หจก.สุรศักดิ์ก่อสร้าง, 2542)

ภาพที่ 5 (ซ้าย) วัดสามปลื้ม (ร้าง) ภาพที่ 6 (ขวา) วัดช้าง (ร้าง)

ที่มา: นนทวัชร์ ไกรสกุล, 2566, [ภาพถ่าย]

อย่างไรก็ตามสังเกตเห็นว่าแหล่งโบราณคดีช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ไม่นิยมสร้างติดลำน้ำสายหลัก แต่นิยมสร้างเข้ามาในพื้นที่ตอนใน นอกจากนี้ยังมีการถมดินเป็นเนินสูง และบางแห่งขุดคูน้ำล้อมรอบ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการป้องกันน้ำท่วมเนื่องจากภูมิประเทศเป็นทุ่งกว้าง และเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง แสดงให้เห็นถึงการจัดการน้ำ และการสร้างเส้นทางคมนาคมบริเวณพื้นที่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาที่ผสมผสานกันระหว่างระบบคูคลองแบบวัฒนธรรมอยุธยา กับสระน้ำแบบวัฒนธรรมสุโขทัย

การใช้พื้นที่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22

ช่วงเวลานี้มีความนิยมในการสร้างศาสนสถาน และสิ่งก่อสร้างติดกับลำน้ำสายหลักอย่างคูขื่อหน้าและแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะขนาดลำน้ำที่มีความกว้างขึ้นในระดับแม่น้ำสายใหญ่ และมีความสะดวกในการคมนาคมสัญจร

พ.ศ. 2113 สมเด็จพระมหาธรรมราชาโปรดให้ขุดขยายคูขื่อหน้า เพื่อเป็นคูเมืองป้องกันข้าศึกทางทิศตะวันออก (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2559) เนื่องจากถูกกองทัพหงสาวดีตีแตกได้โดยง่ายในสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราช ทำให้กระแสน้ำเบนมาลงคูขื่อหน้ามากขึ้นและขยายเป็นลำน้ำขนาดใหญ่ ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่กรุงศรีอยุธยามีความเจริญรุ่งเรืองทางการค้า และมีชาวต่างประเทศเข้ามาตั้งบริษัทการค้าอยู่ริมแม่น้ำสายหลัก เนื่องจากมีความสะดวกในการขนส่งสินค้าและสามารถสร้างท่าจอดเรือสินค้าขนาดใหญ่ได้ จากนั้นจึงมีการสร้างหมู่บ้าน และสถานีการค้า อย่างไรก็ตามชุมชนต่างประเทศดังกล่าวมีจำนวนประชากรที่ไม่ตายตัวนักขึ้นอยู่กับสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองเป็นตัวแปร (กำพล จำปาพันธ์, 2566) กระทั่งเกิดเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานมาจากสังคมการค้า (วรพร ภู่พงษ์พันธุ์, 2565) โดยในสมัยพุทธศตวรรษที่ 22 ปรากฏสำนักงาน VOC ของฮอลันดา และสำนักงาน EIC ของอังกฤษที่ดำเนินกิจการการค้า และผูกขาดสินค้าบางประเภทกับราชสำนักอยุธยา โดยตั้งชุมชนอยู่ทางทิศใต้ของวัดพนัญเชิง

จากการศึกษารูปแบบการสร้างศาสนสถานพบว่าหลายแห่งติดกับลำน้ำสายหลัก สันนิษฐานว่าในสมัยอยุธยาน่าจะมีการสร้างทำนบป้องกันน้ำท่วมด้วย ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่าพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตสั่งให้จัดแจงแต่งราชบุตรี และเสนาธิบดีกรุงศรีสัตนาคนหุต 3 คนให้มาส่งราชบุตรีถวายแด่สมเด็จพระเพทราชา ครั้นมาถึงกรุงศรีอยุธยาจึงไปรออยู่บริเวณทำนบวัดกระโจม จากนั้นสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (ต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าเสือ) เสด็จไปรับ และขอพระราชทานไว้ในพระองค์สมเด็จกรมพระราชวังบวร หลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าบริเวณหน้าวัดกระโจมที่ติดกับคูขื่อหน้าและศาสนสถานต่าง ๆ ริมคูขื่อหน้าน่าจะเคยมีเขื่อน หรือทำนบกั้นน้ำมาก่อนในสมัยอยุธยา แต่ปัจจุบันไม่ปรากฏหลักฐาน

การใช้พื้นที่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 - พ.ศ.2310

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ปรากฏการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานหลายแห่งในพื้นที่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา โดยเฉพาะสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ – สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดมเหยงคณ์ วัดกุฎีดาว (ร้าง) (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2559) และวัดนางคำ (ร้าง) (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2548) นอกจากนี้ยังมีการสร้างศาสนสถานแห่งใหม่โดยยึดตามลำน้ำสายหลักอย่างคูขื่อหน้า และคลองหันตราซึ่งเป็นระบบที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีการต่อเรือ

กำปั่นขนาดใหญ่บริเวณวัดมเหยงคณ์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระสำหรับบรรทุกช้างไปขายยังเมืองมะริด แสดงให้เห็นว่าระบบลำน้ำของพื้นที่ทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยามีความสำคัญทางเศรษฐกิจอย่างสูง นอกจากจะเป็นเส้นทางของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ไหลออกสู่ทะเลได้แล้ว ยังมีลำคลองสาขาที่เป็นจุดแวะพักของเรือสินค้าที่มาจากหัวเมืองต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในเอกสารคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม

จากนั้นช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นช่วงที่กรุงศรีอยุธยาเกิดความระส่ำระส่ายภายในราชสำนักและเกิดสงครามกับกรุงอังวะ ทำให้ไม่ค่อยมีการสร้างศาสนสถานขยายชุมชน ศาสนสถานหลายแห่งถูกกองทัพอังวะยึดเป็นค่าย และตั้งเป็นกองกำลังปืนใหญ่เพื่อระดมยิงเข้าพระนคร เช่น วัดกระโจม และวัดนางชีที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของคูขื่อหน้า (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2548) กระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ.2310 ศาสนสถานส่วนใหญ่ถูกทิ้งร้าง ต่อมาบางแห่งได้รับการฟื้นฟูในสมัยธนบุรี – สมัยรัตนโกสินทร์

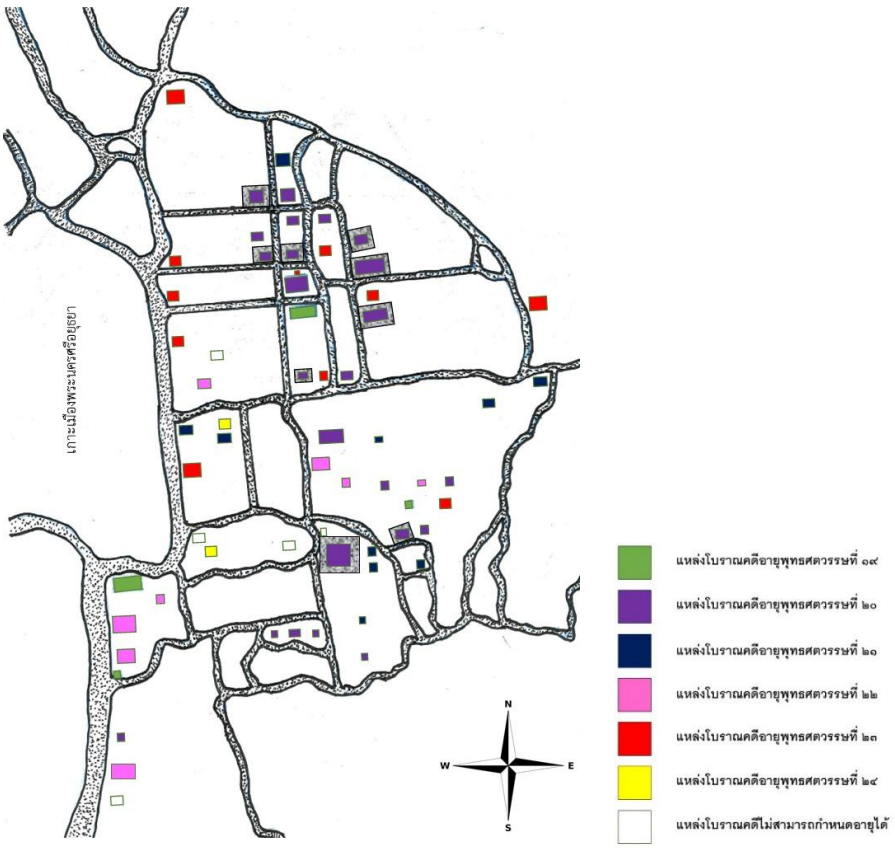

ภาพที่ 7 แผนภาพแสดงการใช้พื้นที่ในช่วงเวลาต่าง ๆ ในพื้นที่ที่ศึกษา

ที่มา: นนทวัชร์ ไกรสกุล, 2566, [แผนภาพ]

4. สรุป

หลักฐานทางโบราณคดีจากการสำรวจภาคสนาม และตรวจสอบรายงานการดำเนินงานทางโบราณคดีพบว่า พื้นที่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเริ่มต้นขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 19 โดยเป็นชุมชนขนาดเล็กที่มีผู้คนอาศัยอยู่เบาบาง ต่อมาภายหลังการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.1893 หรือราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 - พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมาเริ่มมีการใช้พื้นที่อย่างหนาแน่นตามลักษณะการปกครองแบบรัฐรวมศูนย์ โดยมีการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มละโว้ กลุ่มสุพรรณบุรี และกลุ่มสุโขทัยในพื้นที่ โดยศึกษาได้จากรูปแบบการวางผังศาสนสถาน หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ และรูปแบบทางศิลปกรรม ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นสมัยที่อยุธยามีความเจริญรุ่งเรืองทางการค้ากับต่างประเทศ แม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะดำเนินการค้ากับต่างประเทศมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19-20 จากหลักฐานบันทึกของเจิ้งเหอ และความสัมพันธ์กับราชสำนักจีนสมัยสมเด็จพระอินทราชา แต่ภายหลังสินค้าอยุธยาได้ส่งออกขายไปทั่วโลกโดยเฉพาะตะวันตก และหมู่เกาะตะวันออก ทำให้ปรากฏหลักฐานของสถานีการค้าและหมู่บ้านชาวต่างประเทศขึ้นที่กรุงศรีอยุธยาโดยตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อง่ายต่อการติดต่อค้าขาย และการควบคุมดูแลของราชสำนักอยุธยา

หลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาไม่ปรากฏร่องรอยใด ๆ ที่แสดงความเป็นเมืองอโยธยาศรีรามเทพนครดังที่เชื่อว่ามีที่ตั้งและศูนย์กลางอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว รวมทั้งมีความเจริญรุ่งเรืองในช่วงก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามหลักฐานโบราณคดียังแสดงให้เห็นว่ามีร่องรอยชุมชน และการอยู่อาศัยมาแล้วอย่างน้อยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 แต่ไม่ปรากฏชื่อบ้านนามเมืองอย่างชัดเจน จากนั้นเมื่อสถาปนากรุงศรีอยุธยาในศตวรรษต่อมาทำให้พื้นที่ดังกล่าวมีการใช้งานอย่างเป็นระบบ ขุดลำน้ำคูคลองเชื่อมต่อกับพื้นที่เกาะเมืองและมีการนำดินจากการขุดลำน้ำคูคลองมาถมพื้นที่ให้สูงขึ้นสำหรับสร้างศาสนสถานเพื่อสอดรับกับสภาพภูมิประเทศที่ฤดูน้ำหลาก จากนั้นถูกใช้งานเรื่อยมาตลอดสมัยอยุธยากระทั่งถูกทิ้งร้างไประยะเวลาหนึ่งหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2

ดังนั้นความเชื่อที่ว่า “อโยธยา” มีศูนย์กลางทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาจึงเป็นมายาคติที่อาศัยหลักฐานประวัติศาสตร์เพียงด้านเดียวโดยมองข้ามหลักฐานโบราณคดีและชั้นทับถมทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามก็อาจกลายเป็นข้อเท็จจริงได้หากมีการพบหลักฐานใหม่ในอนาคต นอกจากนี้ยังมีข้อสันนิษฐานอื่น ๆ เกี่ยวกับพื้นที่ที่น่าจะมีการใช้งานก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยา เช่น เมืองปท่าคูจามทางทิศใต้นอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา และพื้นที่ภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา

5. บรรณานุกรม

กรมทรัพยากรธรณี. (2558). *การจำแนกเขตเพื่อการจัดการด้านกรณีวิทยาและทรัพยากรธรณีจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.* อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

กรมศิลปากร. (2511). สมาคมสืบสวนของบุราณในประเทศสยาม พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. *ศิลปากร. 12*(2), 42-46.

_____. (2561). *เรื่องกรุงเก่า.* กรมศิลปากร.

กำพล จำปาพันธ์. (2566). *Downtown Ayutthaya ต่างชาติต่างภาษาและโลกาภิวัตน์แรกในสยาม-อุษาคเนย์.* มติชน.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2563). *สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา.* บริษัท ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ (2006) จำกัด.

ซิมอน เดอ ลาลูแบร์ (เขียน), สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล). (2557). *จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม.* (พิมพ์ครั้งที่ 4). ศรีปัญญา.

ดวงธิดา ราเมศวร์. (2558). *ต้นตำนานรามเกียรติ์จากต้นฉบับเดิม รามายณะ.* กอแก้ว.

นนทวัชร์ ไกรสกุล. (2565). *การใช้พื้นที่ทางทิศตะวันออกนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 24.* เอกสารการศึกษาเฉพาะบุคคลฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษารายวิชา 300400 การศึกษาเฉพาะส่วนบุคคล (Individual Study) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร).

ปรีชา กาญจนาคม. (2528). *เศษภาชนะดินเผาที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.* ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และเอกสารอื่น. (2559). ศรีปัญญา.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. (2548). สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

พิทักษ์ สุขพิพัฒนามงคล. (2548). *รายงานเบื้องต้น การขุดแต่งและขุดค้นโบราณสถานหมู่บ้านฮอลันดา* เสนอสำนักงานศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา กรมศิลปากร. สำนักงานศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา กรมศิลปากร.

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ และคณะ. (2567). *แรกสถาปนาพระพุทธเจ้าพแนงเชิง.* เทียนวัฒนาพริ้นติ้ง.

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. (2567). *อโยธยา ก่อนสุโขทัย ต้นกำเนิดอยุธยา.* มติชน.

วรพร ภู่พงศ์พันธุ์. (2565). *เปิดกรุหลักฐานอยุธยา : หลากหลาย ลุ่มลึก และท้าทาย.* สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

วัลลีย์ กระจ่างวี. (2556). *บทบาทของ “คู่ขื่อหน้า” ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จนถึงสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา พ.ศ.1893-2133.* วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2509). กรุงอโยธยาในประวัติศาสตร์. ใน *สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ มิถุนายน 2509.* (น. 58-87).

_____. (2560). *สร้างบ้านแปงเมือง.* มติชน.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2560). *เจดีย์ในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการ และพลังศรัทธา.* เมืองโบราณ.

_____. (2565). *คู่มือนำชม ศิลปกรรมโบราณในอยุธยา.* พิมพ์ครั้งที่ 2. เมืองโบราณ.

ศานติ ภักดีคำ. (2556). *พระนารายณ์.* อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2561). *อยุธยา มาจากไหน.* หจก.เรือนแก้วการพิมพ์.

หจก.ปุราณรักษ์. (2541). *รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีวัดอโยธยา* เสนอ อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

_____. (2541). *รายงานขุดค้นแหล่งโบราณคดีวัดช้าง* เสนอ อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

หจก.สุรศักดิ์ก่อสร้าง. (2542). *รายงานการขุดค้น-ขุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะโบราณสถานวัดช้าง* เสนอ โครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา.

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยาจากละครพรหมลิขิต

Economic History of Ayutthaya from the drama “Phrom likhit”

วสันต์ มหากาญจนะ / wasan Mahakanchana
อาจารย์ โรงเรียนการท่องเที่ยวและการบริการ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต
Lecturer of the School of Tourism and Hospitality Management, Suan Dusit University

วันที่รับบทความ 1 กุมภาพันธ์ 2567 / แก้ไขบทความ 24 ตุลาคม 2567 / ตอบรับบทความ 21 เมษายน 2568

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยาจากละคร “พรหมลิขิต” ” มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาบทบาทของ “นวนิยาย” ที่ถูกปรับมาเป็นการสร้าง “ละคร”ทางโทรทัศน์นั้น ช่วยให้สาธารณชนมีความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ได้ดีขึ้นอย่างไร โดยเฉพาะในกรณีของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลผลิตของนักวิชาการ ผู้ที่มีประสบการณ์ในการศึกษาเรื่องราวเหล่านี้โดยตรง ผลของการศึกษาทำให้ทราบว่านวนิยายอิงประวัติศาสตร์ดังเช่น “พรหมลิขิต”ที่ได้รับการนำมาสร้างเป็นบทละครอิงประวัติศาสตร์นั้น ได้มีการคัดเลือกข้อมูลและใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งถือเป็นหลักในการอธิบายเรื่องราวทางเศรษฐกิจอยุธยาดังเช่น “พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา”นั้นมีคุณค่ามากพอที่จำนำเสนอต่อสาธารณชน ขณะเดียวกันการถือกำเนิดและความก้าวหน้าของเทคโนโลยีทางด้านการสื่อสาร สารสนเทศในรอบสามทศวรรษที่ผ่านมา สามารถตอบสนองและสร้างเครือข่ายการรับรู้นำเสนอ ข่าวสาร ความบันเทิง ด้วยความรวดเร็ว การดำเนินการจากนั้นคือการย่อยเรื่องต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์ ย่อยเรื่องใช้ในวรรณกรรมและนำไปสู่การสร้างภาพยนต์ สารคดี ละคร ที่ลดช่องว่างในการรับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ทันสมัยสำหรับบุคคลภายนอกและสังคมโดยรวม

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ พรรณนาภูมิสภานพระนครศรีอยุธยา ละครพรหมลิขิต

Abstract

Academic article on “Economic history of Ayutthaya from the drama “Phrom Likhit”” aims to study the role of “novels” that were adapted to create “drama” on television How can it help the public have better knowledge of history? Especially in the case of Ayutthaya's economic history. Most of which are the products of academics. People who have direct experience in studying these stories the results of the study revealed Like "Destiny" which has been made into a historical drama. Information has been selected and historical evidence has been used, which is considered the basis for explaining the famous

Ayutthaya economic story. such as “Description of the landscape of Phra Nakhon Si Ayutthaya” is valuable enough to be presented to the public. At the same time, the advent and advancement of communication technology Information from the past three decades Able to respond and create awareness networks, presenting news and entertainment with speed. The action then is to digest various historical matters. The stories are used in literature and lead to the creation of movies, documentaries, and dramas that bridge the gap between the perception of modern historical stories for outsiders and society as a whole.

Keywords: Economic History , Description of Phra Nakhon Si Ayutthaya , the drama Phrom likhit

1. บทนำ

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยาในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา มีความเจริญก้าวหน้าในหลายด้าน ทำให้ผู้ต้องการศึกษาสามารถจำลองภาพความเจริญมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจของอยุธยาได้ใกล้กับความเป็นจริง ณ ช่วงเวลาหนึ่ง อย่างไรก็ตามผลจากการศึกษาดังกล่าวในเชิงวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้กลับเป็นที่รับรู้ในวงการศึกษาระดับสูง ไม่ได้ถ่ายทอดลงมาสู่การรับรู้ในแวดวงการศึกษาในระดับต้นและสามัญชนทั่วไป รวมถึงการนำไปปรับใช้ในธุรกิจการท่องเที่ยวอย่างมีสีสรรและคุณค่าเพิ่มมากขึ้น

ในท่ามกลางอุปสรรคและปัญหาดังกล่าว การใช้เทคโนโลยีทางด้านการสื่อสารสมัยใหม่ โลกเสมือนจริง อาจช่วยให้ผู้ที่ต้องการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับเศรษฐกิจของอยุธยาในระดับพื้นฐาน ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลทางประวัติศาสตร์เศรฐกิจได้อย่างรวดเร็ว ถึงกระนั้นก็ยังนับว่าขาดอรรถรสอย่างสำคัญเพราะไม่ได้สร้างความประทับใจให้กับผู้ชมและผู้ที่ต้องการสืบค้นเท่าที่ควร

การกำเนิดละครโทรทัศน์เรื่อง “บุพเพสันนิวาส”ในปี พ.ศ. 2561 ซึ่งบทประพันธ์ในรูปแบบนวนิยายเป็นผลงานของคุณ จันทรวี สมปรีดา ซึ่งใช้นามปากกาว่า “รอมแพง” ส่วนผู้ที่นำนวนิยายเรื่องนี้ไปเขียนเป็นบทละครคือ คุณศัลยา สุขะนิวัตติ์ นามปากกาคือ “ศัลยา” คุณศัลยาได้อธิบายถึงเรื่องของการนำเอานิยายซึ่งถือเป็นนิยายอิงประวัติศาสตร์ทั้งสองเรื่อง อันได้แก่ “บุพเพสันนิวาส”และ “พรหมลิขิต” มาเขียนเป็นบทละครนั้นว่า

> “... ไม่มีละครเรื่องใดที่จะเหมือนนวนิยายแบบเป๊ะ ๆ เพราะละครเป็นการเล่าเรื่องด้วยภาพที่เรียง ร้อยกันเป็นฉาก ต้องหาเหตุผลเชื่อมโยงให้มันมีที่มาที่ไป ที่สำคัญที่ต้องชี้แจง คือ ครูต้องเล่าเรื่องด้วยบทพูด ตัวละครทุกคนต้องพูดและพูด ไม่มีการอ่านหรือบรรยาย การแปลงพรรณนาโวหารในนวนิยายเป็นบทสนทนาไม่ใช่เรื่องง่าย”

(กันตพงษ์ ก้อนนาค, 2567, ศิลปวัฒนธรรม https://www.silpa-mag.com/culture/ article_124336)

ในภาคต่อของบทละคร “บุพเพสันนิวาส” อันได้แก่ “พรหมลิขิต” นี้เช่นกัน ผู้ประพันธ์ได้กำหนดให้โครงเรื่องเน้นหนักไปในทางประวัติศาสตร์สังคมและเศรษฐกิจเป็นจำนวนมาก อันเป็นผลจากการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารชุดหนึ่งที่มีความสำคัญมากได้แก่ “**พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง**” เอกสารชุดนี้มีเนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่องสภาพเศรษฐกิจ สังคม สิ่งที่เป็นหลักเป็นประธานขนบธรรมเนียมต่างๆ เนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่องเศรษฐกิจที่ปรากฏในเอกสารฉบับนี้กล่าวได้ว่าเป็นฉากหลังอย่างสำคัญในการดำเนินเรื่องในบทละครเรื่องนี้ เช่นเดียวกับเอกสาร ” หมิงสื่อลู่ - ชิงสื่อลู่ บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง” เอกสารสำคัญทั้งสองเล่มนี้เป็นผลงานของ เมธีวิจัยอาวุโส สกว.สองสมัย คือ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร รายชื่อหนังสือทั้งสองอยู่ในภาคผนวกท้ายเล่มนวนิยาย “พรหมลิขิต”

2. นวนิยายเรื่อง “พรหมลิขิต”

นวนิยายเรื่อง “**พรหมลิขิต**” อันเป็นภาคต่อของ “**บุพเพสันนิวาส**” โครงเรื่องหลักนั้นนอกเหนือจากบรรยากาศ ความรักของหนุ่มสาวต่างมิติกาลเวลาแล้ว เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ผู้ประพันธ์ได้จงใจใส่ไว้คือการกำหนดระยะเวลาเดินเรื่องตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าสรรเพชญที่ 9 หรือที่เรียกกันว่าขุนหลวงท้ายสระ/ ขุนหลวงทรงปลา เหตุการณ์ตั้งแต่ปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ สมเด็จ-พระเพทราชาจนถึงรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ โดยมีการแทรกเรื่องการเมืองในราชสำนักเพียงคร่าว เช่น ความขัดแย้งระหว่างวังหน้ากับวังหลวง เจ้าฟ้าเพชรและเจ้าฟ้าพร โดยละเว้นเรื่องราวของพระราชโอรสของพระเจ้าท้ายสระซึ่งจะมีบทบาทอันนำไปสู่ความวุ่นวายทางการเมืองหลังจากขุนหลวงท้ายสระสวรรคต ในกรณีทำให้เข้าใจได้ว่า อาจทำให้การดำเนินเรื่องไม่สนุกสนานชวนติดตาม สิ่งที่ขยายของเขตความน่าติดตามของนวนิยายเรื่องนี้คือเมืองและสถานที่ต่างๆสำหรับเมืองที่ถูกกล่าวถึงในนิยายที่มีความสำคัญในยุคนั้นอันได้แก่ เมืองพิษณุโลกและเมืองพริบพรี(เพชรบุรี) สถานที่คือบรรดาเรือนแพรอบพระนครศรีอยุธยา ย่านตลาดการค้า วัดสำคัญเช่นวัดมเหยงค์และวัดกุฎีดาว

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของอยุธยานั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาโดยอ้างอิงจากการขุดค้นทางโบราณคดีเฉพาะเรื่องหรือการใช้เอกสารของชาวต่างชาติเป็นหลัก โดยเฉพาะเอกสารร่วมสมัย บันทึกของนักเดินทาง พ่อค้าชาวต่างชาติที่เข้ามาตั้งสถานีการค้า นักบวชนิกายต่างๆ ที่มีการอ้างอิงกันบ่อยๆเช่นจดหมายเหตุวิมอง เดอ ลาลูแบร์ จดหมายเหตุของ เยอเรเมียส วันวลิต ฯลฯ ซึ่งน่าแปลกใจว่าหลักฐานของไทย เกี่ยวกับความเจริญทางการค้าและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สภาพบ้านเมือง วิถีชีวิตแบบแผนธรรมเนียมต่างๆนั้นได้รับคำอธิบายในยุครัตนโกสินทร์อย่างรวบรัดเพราะถูกเพลิงไหม้จากข้าศึกรุกรานในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2310

อย่างไรก็ตามการค้นพบเอกสารชั้นต้นชิ้นหนึ่งอันอาจถือได้ว่าเป็นเอกสารที่สำคัญที่สุด เอกสารนี้อาจเป็นเอกสารร่วมสมัยเพียงชิ้นเดียวที่ให้ภาพของความเจริญของอาณาจักรอยุธยาในครั้ง “**บ้านเมืองดี**” เอกสารชิ้นนี้มีชื่อว่า “**คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม**” ซึ่งเป็นเอกสารในชุด “**พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง**” ต้นฉบับเป็นเอกสารคัดจากหอหลวงซึ่งเป็นมรดกของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์ สมเด็จพรมพระยาดำรงราชานุภาพ นายกราชบัณฑิตยสภา ได้ประทานแก่พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เตชะคุปต์) ขณะเป็นหลวงอนุรักษ์ภูเบศวร์ เพื่อใช้เป็นตำราศึกษาในการจัดทำแผนที่ภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา พระยาโบราณราชธานินทร์ใช้เวลาศึกษากว่า 20 ปี จึงได้จัดพิมพ์รายงานผลการศึกษาของท่านพร้อมจัดทำคำอธิบายอย่างละเอียด และนำขึ้นทูลเกล้าถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในการพระราชพิธีบวงสรวงอดีตมหาราชเจ้าที่พระนครศรีอยุธยา เมื่อปีขาล พ.ศ. 2449 (ปิยะวัติ บุย-หลง, 2551, บานแพนก ความนำ)

ต้นฉบับที่ 2 ได้มาจากการคัดลอกจากหอหลวง กรมศิลปากรได้มาในปี พ.ศ. 2480 มีเนื้อหามากกว่าฉบับของพระยาโบราณราชธานินทร์ ต้นฉบับที่ 3 เป็นเอกสารที่อดีตข้าราชการของกรมศิลปากรได้พบรวมอยู่ในสมุดข่อยซึ่งกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี(สมัยนั้น) ส่งมอบให้กรมศิลปากร ซึ่งกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีรับมอบจากกรมราชเลขาในพระองค์ เอกสารทั้งสามฉบับนี้ได้รับการตรวจทาน ตรวจสอบและวารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี ได้ลงพิมพ์เผยแพร่รวมทั้งหมด 6 ฉบับ (มกราคม 2512 - พฤษภาคม 2514) สำนวนเนื้อหาทั้งสามฉบับ มีความละม้ายคล้ายคลึงกัน ซึ่งสันนิษฐานว่าลอกมาจากต้นฉบับเดียวกัน สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แต่เหตุการณ์ย้อนไปถึงอยุธยาตอนปลาย มีการคัดลอกมาจนถึงฉบับที่ 3 ซึ่งมีข้อแตกต่างเรื่องเกร็ดต่าง ๆ และจนมาเป็นฉบับที่ถูกสอบทานอย่างถูกต้องคือ “**พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา**” ฉบับสมบูรณ์ โดย ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธิวิจัยอาวุโส ส.ก.ว.

3. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยา จากละครพรหมลิขิต

ในละครเรื่อง “**พรหมลิขิต**” อาจกล่าวได้ว่าฉากหลังของเรื่องที่น่าสนใจและสนุกสนานนั้นเกิดขึ้นบนบรรยากาศประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทยในสมัยอยุธยาโดยผ่านมุมมองจากเอกสาร “**พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา**” เป็นหลัก นอกเหนือจากการสะท้อนภาพของความหลากหลายสรรพสินค้า ย่านการค้า ตลาด และวงจรของระบบเศรษฐกิจนาระดับต่าง ๆ แล้ว สิ่งหนึ่งที่ถูกบันทึกไว้ในเอกสารคือคุณค่าความหมายของบรรทัดฐานทางสังคม ตัวบทกฎหมาย ระเบียบราชการและความคาดหวังของผู้คนในแต่ละยุคสมัย สะท้อนคุณค่าของสังคมไทยดั้งเดิม แม้จะเป็นเพียงนิยายแต่เมื่อพิจารณาโดยลึกลงไปจะได้พบความเคลื่อนไหวของวิถีชีวิตของผู้คนเบื้องหลังความเจริญจากย่านการค้าต่างๆ และเมื่อถูกนำมาสร้างเป็นละครโทรทัศน์ ฉากทรรศน์เช่นนี้จึงมีอิทธิพลในการสร้างความเข้าใจประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของอยุธยาได้ในอีกแง่มุมหนึ่ง

ความเจริญของอาณาจักรอยุธยาโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจที่ปรากฏในพรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยาและถูกนำมาเป็นฉากหลังของละคร “**พรหมลิขิต**” นั้นกล่าวได้ว่ามีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพลวัตทางเศรษฐกิจซึ่งพอจะแบ่งเป็นประเด็นได้ดังนี้

1) พระนครศรีอยุธยาที่มีบรรยากาศเอื้อต่อการลงทุน

ในทางเศรษฐกิจปัจจุบันมีศัพท์ใช้สิ่งที่เรียกกันในทางนามธรรมและรูปธรรมที่ช่วยให้การค้าขายการดำเนินธุรกิจเป็นไปได้ คำ ๆ นั้นคือ “**บรรยากาศที่เอื้อต่อการลงทุน**” หรือ **Atmosphere Conducive to investment** ความหมายอย่างกว้างคือสิ่งใดที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจในการลงทุนทั้งในเรื่องของประเภทของสินค้า ตลาด สุขภาวะ แรงจูงใจ รัฐประศาสนศาสตร์นโยบายของรัฐในการส่งเสริมการค้า การลดภาษี นโยบายของราชสำนักที่ให้เสรีภาพในการค้าขาย ไม่ขัดขวางต่อการแสวงหากำไรของชาวต่างชาติ ให้ความสนับสนุนหรือปล่อยเสรีในเรื่องของลัทธิความเชื่อทางศาสนาอิสระในการตั้งสถานีการค้า บ้านเรือน ชุมชน ประจักษ์พยานในด้านนี้ที่เห็นเป็นอย่างรูปธรรมดังเช่นการตั้งโรงสินค้า โบสถ์และการตั้งหลักแหล่งของของชุมชนชาวต่างชาติรอบพระนครศรีอยุธยา ตัวอย่างดังในบทสนทนาของขุนหลวงท้ายสระในนวนิยาย “พรหมลิขิต” ความว่า

> “...พูดถึงฝรั่งแล้วก็น่าหนักใจนักอ้ายทองคำเอ๋ย พ้นจากมือท่านขุนปานปู่ของออเจ้าแล้วมิเคยมีคณะราชทูตใดทำงานได้ดีเท่า ตั้งแต่ครั้งพระอัยกาพระราชบิดาแม้เพียรพยายามส่งทูตไปหลายคราก็ไม่ดีเช่นเดิมชนกริ้วแล้วกริ้วอีก ทั้งกริ้วฝรั่งเศสที่เมินเฉยแลกริ้วคนของตัว ครั้นข้าจักไปรื้อฟื้นส่งไปอีกก็เกรงว่ายากที่จะสำเร็จ”
> (รอมแพง, 2562, หน้า 271)

จากข้อความในบทสนทนาดังกล่าว ภาพของความเจริญอันเนื่องมาจากการประสบความสำเร็จจากการค้าขาย ทั้งในระดับเอกชนและระดับรัฐเป็นไปได้อย่างดียิ่งในสมัยก่อนหน้านั้น แต่จากความวุ่นวายท้ายรัชกาลอันเกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติ การเมือง ทำให้การการค้าพร่องลงไป ความไม่มั่นคงทางการเมืองนี้เองเป็นส่วนหนึ่งในการทำลายบรรยากาศของการลงทุน ทั้งนี้โดยไม่นับความขัดแย้งของพ่อค้าต่างชาติด้วยกันเองก็ตาม

ในนวนิยายพรหมลิขิตจะไม่ได้เห็นภาพของชาวต่างชาติมากเท่ากับบุพเพสันนิวาส แต่การค้ากิจกรรมทางเศรษฐกิจยังดำเนินต่อไป ตลาดภายนอกที่สำคัญต่อการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าคือจีนและอินเดีย ชาวต่างชาติหลายชาติเข้ามาเวียนเป็นคู่ค้าสำคัญโดยตั้งฐาน โรงเก็บสินค้าในอยุธยาดังเช่นฮอลันดา ฝรั่งเศส แค่ฮอลันดาคอยควบคุมเส้นทางการค้าทางทะเลในภูมิภาคนี้ พร้อมสถาปนาเมืองป้อมปราการอันโดดเด่นเมือนจำลองนครอัมสเตอร์ดัมขึ้นในภูมิภาคตะวันออกไกลคือเมืองปัตตาเวีย ศาสตราจารย์ แอนโทนี รีด (Professor Antony Reed .UCLA) ได้เคยเขียนบทความขนาดสั้นชื่อ

ปัตตาเวียและอยุธยา กล่าวถึงข้อเด่นข้อด้อยของทั้งสองนคร ในการเป็นศูนย์กลางทางการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคโบราณ

> "... อย่างไรก็ตามแม้ปัตตาเวียจะมีเครือข่ายทางการค้ากว้างใหญ่กว่าอยุธยา เพียงไรแต่ปัตตาเวียก็เป็นเมืองท่าที่มีขนาดเล็กกว่าอยุธยาอย่างมาก ประชากรของอยุธยาในช่วง ค.ศ. 1680 มีมากกว่า 150,000 คน ปัตตาเวียกลับมีประชากรเท่าที่พอแจกแจงเพียง 31,553 คนเท่านั้น (ค.ศ.1679) ความแตกต่างของจำนวนประชากรมีคำอิบายเหมือนกัน อยุธยานั้นมีสภาพเป็นเกาะขนาดใหญ่ มีอาณาบริเวณถึง 5 กิโลเมตรประกอบด้วยพระราชวัง ที่ทำการของรัฐบาล อยู่ริมฝั่งแม่น้ำซึ่งมีกำแพงล้อมรอบ นอกจากนี้ยังมีบริเวณที่ประชากรอาศัยกันอย่างหนาแน่น ตลอดลำน้ำที่ไหลรอบเกาะ ซึ่งมิได้มีเพียงคนไทยเท่านั้นที่อาศัยอยู่ มีทั้งมอญ, เวียดนาม,ลาว, เขมร , มาเลย์ ,มากัสการ์,ชาวจีน, ญี่ปุ่น, เปอร์เซีย, อินเดีย, มุสลิม, โปรตุเกส, ฝรั่งเศส, ดัชท์ และชาวอังกฤษ" (แอนโทนี่ รีด, 2542, หน้า 2)

จากความหลากหลายของชีวทัศน์ทางเศรษฐกิจนี้เอง ทั้งยังไม่รวมถึงความสลับซับซ้อนของระบบการค้าภายใน ทำให้ได้เห็นภาพความคึกคักของมหานครที่เป็นที่โจษจันท์ถึงความรุ่งเรืองของพระนครศรีอยุธยา ควบคู่กับความสลับซับซ้อนของผู้คนมากหน้าหลายตาก่อเป็นชุมชนนานาชาติเป็นพหุสังคมที่มีสีสรร

หากเรื่องราวของความมั่งคั่งจากสายตาของภายนอกยังไม่สามารถสร้างความเชื่อมั่นได้อย่างพอเพียง ในบทความนี้จึงขอเสนอข้อคิดเห็นจากการศึกษาของคุณพิทยา บุนนาค จากการศึกษาเรื่องราวของปฐมตระกูลบุนนาค ซึ่งต้นตระกูลเป็นชาวเปอร์เซียสองพี่น้องคือท่านเฉกอะหมัดและน้องชายท่านมะหะหมัดสะอิด มีอาชีพค้าขายเร่ เดินทางจากเมืองบันดราอับบาสก์ ทั้งสองท่านนับถือศาสนาอิสลามนำสินค้ามาขายเช่นเสื้อผ้าแพรพรรณ เดินทางร่อนเร่ขายสินค้าจากเปอร์เซียจนถึงอินเดีย จากอินเดียเข้ามาในดินแดนสยามและลงหลักปักฐานในพระนครศรีอยุธยา

> "... ฉะนั้นด้วยหลักฐานแวดล้อมที่มีอยู่ในขณะนี้ สินค้าที่เฉกอะหมัดทำการค้าอยู่ที่กรุงศรี อยุธยา ก็คงจะหนีเรื่องการขายช้างไทยและผ้าฝ้ายของอินเดียไปไม่พ้น และท่านก็คงต้องยอมจำนนด้วย หลักฐาน เล่นบทของแขกขายผ้าไปพลางๆก่อนอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง จนกว่าจะหาข้อมูลและ หลักฐานอื่นมาหักล้างแก้ต่าง ในเมื่อผ้าใช้แทนเงินตราได้ในสมั ยนั้น ก็อาจกล่าวให้ฟังดูดีมีระดับขึ้นก็ต้องว่า" เฉกอะหมัดทำธุรกิจค้าเงินตราระหว่างประเทศ" (พิทยา บุนนาค, 2548, หน้า 177)

การเดินทางของพ่อค้าชาวเปอร์เซียสองพี่น้องทั้งสองท่าน รอมแรมไกลพอสมควรตามวิสัยของพ่อค้าเร่ แต่เมื่อเดินทางมาถึงจุดหนึ่ง อยุธยาได้ให้หลายสิ่งหลายอย่างแก่พวกเขาเช่น ลาภยศ สรรเสริญ การค้าที่เจริญรุ่งเรืองและอุปนิสัยโอบอ้อมอารีของชาวอยุธยา ตอบแทนความมานะความพยายามและความอดทนจนเป็นที่ประจักษ์ในกาลต่อมา

กล่าวได้ว่าบรรยากาศที่เอื้อต่อการลงทุนนั้นได้ผูกพันธ์กับโลกของการค้าและพลวัตของเศรษฐกิจมานานแล้ว เป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เป็นส่วนหนึ่งของการตัดสินใจในการลงทุนค้าขายในทุกยุคสมัย แม้ในสถานการณ์ปัจจุบันก็ล้วนมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นตามเวลาที่ผ่านไป การที่ชาวต่างชาติจะมาตั้งโรงสินค้า หรือทำมาค้าขายนั้นมิได้พิจารณาจากมิติทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียวแต่ต้องพิจารณาจากมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ความมีอิสระต่อการดำเนินชีวิตในรูปแบบต่างๆตามวิถีแห่งตนโดยไม่ถูกแทรกแซงโดยรัฐจนเกินควร

2) พระนครศรีอยุธยาแหล่งรวมสินค้าในทุกภูมิภาค

พระนครศรีอยุธยาเป็นจุดหมายปลายทางของการค้าทั้งในระบบการค้าเอกชนและระบบการค้าบรรณาการระหว่างรัฐ อยุธยาเป็นเมืองท่าที่มีอิสระพอสมควรในการซื้อหาสินค้า ทั้งเครื่องใช้อุปโภค สินค้าบริโภค ทั้งที่เป็นสินค้านำเข้าโดยพ่อค้าชาวต่างชาติ และเป็นแหล่งผลิตสินค้าเองเป็นตัวแทนรับซื้อจัดหาสินค้า แม้กระทั่งสินค้าต้องห้ามมาก็พอจัดหาให้ได้ ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการมีไม้คุณภาพและช่างฝีมือที่ดีในการซ่อมแซม ต่อเรือสินค้าที่เดินทางไกลในกิจกรรมทางการค้าเหล่านี้ด้วยเส้นทางการค้าที่นำสรรพสินค้ามาค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ นั้นสามารถแบ่งออกได้เป็นเส้นทางการค้าทางน้ำในระดับภูมิภาค เช่นจากกำปั่นเรือฝรั่ง เรือสำเภาของจีน เส้นทางการค้าตอนในทางน้ำจากแม่น้ำสายสำคัญ เช่นจากเส้นลำน้ำปิง จากแคว้นพิงครัฐ จากทางภาคเหนือ และเส้นทางการค้าทางบกจากหัวเมืองใกล้เคียง รวมถึงเส้นทางจากภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีที่รวมสรรพสินค้าอยู่ ณ บ้านศาลาเกวียนดังปรากฏในเอกสารพรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา ความว่า

> “อนึ่ง ที่บ้านศาลาเกวียนนั้น มีศาลาใหญ่ห้าห้องสองหลัง สำหรับเกวียนเมืองนครราชสีหมา แลเมืองพระตะบองมาจอดที่ศาลานั้นในระดูเดือนสามเดือนสี่ ต่างแลเกวียนเมืองนครราชสีหมาบันทุกสินค้าต่าง ๆ คือ น้ำรัก ขี้ผึ้ง ปีกนก ผ้าตราง ผ้าสายบัว สี่คืบน่าเกบทอง แลผ้าตาบัวปอกตาเลดงา แลหนังเนื้อ เอนเนื้อ เนื้อแผ่น ... (พรรณนาภูมิสถานฯลฯ, 2551, หน้า 133)

และในบทสนาทนาระหว่างยายกุยกับพุดตาน ในเนื้อหานวนิยายเรื่อง “พรหมลิขิต” “นอกจากนี้ยังมีตลาดขายของแห้ง เรียกตลาดปสาน โอ๊ย ที่จับจ่ายซื้อของมีมากนักทั้งในเมืองและนอกเมือง” (รอมแพง, 2562, หน้า 79) คำว่า”ปสาน” มาจากคำว่า บาซาร์ ภาษาเปอร์เซียที่แปลตรงตัวว่าตลาดใน

“พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา” ได้แบ่งประเภทของตลาดและย่านการค้าตามชื่อของแหล่งที่ตั้ง เช่นตลาดย่านการค้าในพระนครและนอกพระนคร โดยแบ่งเป็นตำบล 61 ตำบลหรือ61 ตลาด เป็นร้านขายสรรพสินค้าทั่วไปยี่สิบเอ็ดตำบล ตลาดขายของสินค้าเข้าเย็นสี่สิบตำบล ย่านการค้าและตลาดที่ปรากฏในพรหมลิขิตสถานที่แรกก็คือ **“ย่านวัดขุนพรหม”** ในพรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยาได้บรรยายไว้ว่าเป็นสถานที่ **“ย่านบ้านวัดขุนพรหม ชาวบ้านย่านนั้น เอาผ้าขาวเทศมาเขียนพิมพ์ ตีพิมพ์เป็นดอกผ้าน้ำจืดขาย”**

ผ้าพิมพ์ลายน้ำจืดเป็นผ้าพิมพ์ลายสีชนิดที่มีราคาถูกที่สุดสำหรับชาวบ้านใช้ เป็นผ้าพิมพ์ลายในอยุธยา ซักน้ำไม่กี่ครั้งสีตก ในละครนั้นฉากที่กลาวถึงเรื่องของผ้า อันจะโยงถึงความสัมพันธ์ของผ้ากับการค้ากับสถานะทางเศรษฐกิจ สังคมและการค้าระหว่างอาณาจักรอื่นๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคโบราณ “นางอึ่ง มึงพาแม่หญิงไปซื้อผ้านุ่งตีพิมพ์กับผ้าชมภูเลว ราคาไม่หนักหนามาทำสไบ แล้วหาเสื้อฉีกอกสองสามตัว...” (ch3Thailand, 2023, ep 4)

ในบทสนทนาในละครนี้ได้เอ่ยชือแหล่งซื้อผ้าในตัวพระนครศรีอยุธยาซึ่งตรงกับ “ถนนย่านป่าชมภูมีร้านขายผ้าชมพูคาด ราตคต หนังไก่ ย่นหนังไก่ ไกเอ้ง ปักเถา ผ้าชุมภูเลวผ้าตีพิมพ์เลว ชื่อตลาดผ้าชมภู 1...” (พรรณนาภูมิสถานฯลฯ, 2559, หน้า 119) ส่วนผ้าตีพิมพ์เลวหรือผ้าพิมพ์โดยทั่วไปในยุคนั้นส่วนใหญ่นำเข้าจากอินเดีย

นอกจากนี้ยังมีตลาดบกนอกกำแพงพระนคร 30 ตลาด ขายสินค้าสารพัดอย่าง สถานที่ย่านและแหล่งผลิตสินค้าและค้าขายแสดงให้เห็นว่าอยุธยาเองสามารถผลิตสินค้าขายเองได้เป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงฝีมือทางหัตถกรรมและความเชี่ยวชาญในด้านต่างๆ ชื่อของย่านแสดงให้เห็นว่ามีความชำนาญในการผลิตสินค้าเช่น “... บ้านม่อ ปั้นม่อเข้า ม่อแกงใหญ่เล็กและกระทะ เตาขนมครก ขนมเบื้อง เตาไฟตะเกียง ใต้ คะคัน เชิงไฟ พานพุ่ม...” (พรรณนาภูมิสถานฯลฯ, 2559, หน้า 131)

ในฐานะที่พระยาวิสูตรสาครในเรื่อง ได้รับสนองพระราชกิจเกี่ยวกับกิจการค้าขายทำบัญชีเรือนแพแปลหนังสือทำนองอาลักษณ์ ก็คงต้องใช้บริการ ณ บ้านนางเลิ้ง บ้านหอแปลพระราชสาสน์ เพราะเป็นแหล่งผลิต “ทำกระดาษข่อยแลสมุดดำขาวขาย” ถ้าจะเปรียบเทียบย่านผลิตสินค้าชนิดนี้เมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งยังมีการใช้สมุดไทยดำ ขาว สมุดข่อยอยู่ ย่านหัตถกรรมดังกล่าวกล่าวได้ว่าอยู่บริเวณ “บางซ่อน” ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตบางซื่อ

นอกจากนี้ยังมีบริเวณท่าเรือ เรือนแพ ที่พักค้าขายทางบกสำหรับบรรดาพ่อค้าลูกค้าวาณิชย์ฝ่ายเหนือ เรือต่างและเกวียนหัวเมืองเข้ามาพำนักอีกมากมาย โดยเฉพาะบรรดาเรือสินค้าที่ต้องใช้ลมมรสุมพัดเข้ามา ทั้งเรือในภูมิภาคจากจีน รัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนถึงบริเวณเรือสลุปของฝรั่งต่างชาติ (สินค้าลมมรสุมเข้ามาขายเป็นฤดูกาล)

ความคับคั่งทางการค้าถึงจุดสูงสุดในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ประจักษพยานคือความเชื่อมั่นไว้วางใจกันในการร่วมลงทุนทำการค้าระหว่างพ่อค้า เอกชนกับรัฐ ในกรณีของพ่อค้าชาวฝรั่งเศสกับขุนนางสยามดังเช่น ออกญาวิชาเยนทร์ ที่ทำสัญญาร่วมหุ้นกันค้าขาย ณ บ้านหลวงรับราชทูต ณ เมืองลพบุรี

> “...ข้าพเจ้าคอนแสตนตินฟอลคอนสัญญาว่าข้าพเจ้าได้เข้าหุ้นกับบริษัทฝรั่งเศสฝ่ายอินเดียตะวันออกคิดเป็นเงิน 300,000 ปอนด์ เงินนี้ข้าพเจ้าสัญญาว่าได้ส่งไปมอบไว้กับผู้เก็บเงินของ บริษัท ณ กรุงปารีส และข้าพเจ้ายอมที่จะขาดทุนหรือได้กำไรเหมือนคนอื่นๆที่มีหุ้นส่วนอยู่ ในบริษัทนี้ตลอดเวลาที่พระผู้เป็นเจ้าจะโปรดให้เป็นไปและตลอดเวลาที่บริษัทยังคงตั้งอยู่” (ยอช เซเดย์, 2563, หน้า 577)

ต่อมาเมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไปภายหลังมรณกรรมของคอนแสตนติน ฟอลคอน ภรรยาของออกญาวิชาเยนทร์ (แม่มะลิ)จึงขอทวงเงินทุนที่สามีได้ลงทุนไป ซึ่งกว่าจะได้รับคืนในรัชกาลขุนหลวงท้ายสระ

เรื่องเงินตราและการแลกเปลี่ยนเป็นปัจจัยหลักของระบบเศรษฐกิจ ดังในละคร“พรหมลิขิต” ได้ สะท้อนออกเช่นเมื่อครั้งพุดตานและนางอึ่งชวนกันออกหาของบริเวณที่พบคัมภีร์กฤษณะกาลี

> “อันนี้ใหญ่กว่าที่ยายกุยให้ไว้นะเนี่ย”
> แม่ยายกุยให้เฟื้องเดียวเจ้าคะ อันนี้สลึงเจ้าคะ
> อันนี้สลึงเดียวเองหรือ อันนี้มีตราดอกบัวของยายกุยตราอะไรไม่รู้
> ตราอุณาโลมเจ้าคะ ขุนหลวงองค์หนึ่งมีตราไม่เหมือนกันเจ้าคะ
> ของขุนหลวงท้ายสระ ตราเป็นดอกบัวเจ้าคะ...” (ch3Thailand, 2023, ep 5)

ระบบเงินตราที่ใช้กันเป็นมาตรฐานในยุคนั้น อาจใกล้เคียงกับที่บรรดาพ่อค้าและนักจดหมายเหตุชาวต่างชาติบันทึกไว้ ดังในกรณีของพุดตานที่ได้เงินพดด้วงซึ่งมีค่าหนึ่งสลึงซึ่งมีค่าเท่ากับสองเฟื้อง อย่างไรก็ตามเมื่อมีเรื่องเงินทองเข้ามาเกี่ยวข้องกับความโลภของคน กรณีของการลักลอบปลอมเงินตราซึ่งพบได้ตั้งแต่อยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ปัจจุบันมีหลักฐานปรากฏว่าโทษนั้นรุนแรงมากถึงตัดข้อมือจน “คุงข้อ” เหลือเพียงข้อมือไว้ หลักฐานที่พอจะทำให้เราเห็นร่องรอยเหล่านี้ได้คือความในพระราชกำหนดเก่า ในปี พ.ศ. 2327 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์เมื่อครั้งอยุธยาได้รับราชการในตำแหน่งที่ยกกระบัตรเมืองราชบุรี ซึ่งมีความสำคัญในระบบบราชการและการยุติธรรมอย่างมาก ได้มีการบัญญัติปรับเปลี่ยนโทษของการปลอมแปลงเงินตราโดยได้ยกตัวอย่างคดีความเก่าโดยเค้าก็เห็นร่องรอยของการลงโทษอย่างรุนแรงในกรณีดังกล่าว

> “...จึ่งทรงพระราชดำริจะให้เงินบริสุทธอยู่ในแผ่นดิน จะได้เปนประโยชนไพร่ฟ้าประชากรไปพายหน้าจึ่งให้พิจารณาสืบสาว จับได้ไอ้สนช่างเงินเก่ากับอีเกิด ภรรยาพระไชนาคน นอกราชการ คบพวกเพื่อนเปนอันมาก คิดกันให้ไอ้สนไปทำเงินทองแดงในป่าตำบลท่าพูดยายชาแขวงเมืองนครไชยศรี บางใหญ่แขวงนนทบุรีย พดด้วงตอกตราเข้ามาปลอมใช้ ในพระนคร ทรงพระกรุณาให้ลงพระราชอาชาเฆี่ยนริบราชบาทตัดนิ้วสักหน้าถะเวรบกสามวันถะเวรเรือสามวัน ส่งตัวไปจำไว้ณะคุกกว่าจะตาย อย่าให้คนร้ายดูเยี่ยงหย่างกัน” (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, 2529, หน้า 334 - 335)

ที่ตลาดนี้เองเรื่องราวเรื่องราวอันนับเนื่องเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจคือเรื่องราวทางสังคม ในเอกสารพรรณาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา บรรจุเรื่องราวความเป็นพหุสังคมที่ชัดเจนที่สามารถอธิบายภาพได้ว่าในพระนครศรีอยุธยาประกอบด้วยผู้คนหลากหลายเชื้อชาติศาสนาและภาษาที่เข้ามาอาศัย ประกอบอาชีพต่างๆ ทำการค้า ผลิตสินค้า กิจกรรมของพวกเขามีส่วนมากทีเดียวในการเกื้อหนุนระบบเศรษฐกิจของอยุธยาเองด้วย แต่ที่เป็นเรื่องสำคัญและไม่ควรมองข้ามไปคือเรื่องศักดินา โครงสร้างทางสังคมของชาวอยุธยาในสมัยนั้น ซึ่งในบทละครเน้นในเรื่องพระมหากษัตริย์ ขุนนาง ไพร่ ทาส ชาวต่างประเทศ เนื้อหาในบทละครตอนหนึ่ง “... ถ้าหากออเจ้าขึ้นทะเบียนเป็นไพร่ในสังกัดของพ่อข้า จักไม่มีผู้ใดรังแกออเจ้าได้อีกก็ได้คะ ไฟท์บังคับแล้วนี่ โอเคคะ...” พุดตานตอบข้อเสนอของหมื่นริด (ch3Thailand, 2023)

การเข้ามาขึ้นทะเบียนเพื่อเป็นข้าในสังกัดของขุนนาง ฝากฝังตัวของพุดตานในส่วนหนึ่งในระบบไพร่ทั่วไป ในที่นี้เป็นไพร่สมที่สังกัดขุนนาง การเป็นไพร่หลวงเป็นสิ่งที่ราษฎรไม่พึงปรารถนาเพราะต้องถูกเกณฑ์แรงงานอย่างหนักเพื่อกิจการต่างๆของพระมหากษัตริย์ ขณะที่ไพร่สมรับใช้มูลนายเป็นสำคัญหากได้มูลนายที่มีความเมตตาก็ต้องถือว่าโชคดี ดังในกรณีของพุดตานเป็นไพร่สมในสังกัดของออกญาวิสูตรสาครกับแม่หญิงการระเกด

เรื่องของทาส ไพร่คู่กับทาส ดังจะเห็นว่าขุนนางดังเช่น ออกญาวิสูตรสาครและครอบครัว จนถึงยายกุย ต่างก็มีทาสใช้ในครอบครัว แม้จะมีการแบ่งทาสออกอีกหลายประเภท แต่ทาสทั้งหมดนี้ก็เป็นทาสที่ได้มาด้วยทรัพย์ หรือทาสสินไถ่ เป็นทาสที่ทางราชสำนักให้ความสำคัญมากที่สุดเพราะเกี่ยวกับการซื้อตัวและไถ่ถอน

> “... มีเงินมาไถ่ตัวแล้วรึนางอึ่ง นางกุยถาม “ เจ้าคะ” ภาพตัดไปที่เหตุการณ์ก่อนหน้านั้น “นี่เงินห้าตำลึง” พุดตานยื่นถุงเงินให้นางอึ่ง “แม่นาย” นางอึ่ง อิดเอื้อน “เอาไปเถิดก็บอกแล้วไงเรามีเงินพอ ที่เราช่วยกันทำกับข้าวขาย รวมกับ ที่ข้าไปเป็นคนครัวให้ขุนหลวง รวมกันห้าตำลึงเอาไปให้ยายกุยไถ่ตัวพอดี เสียใจ ที่ไม่มีเงินพอไถ่ตัวพี่เพิ่ม แถมค่าตัวยังเยอะกว่าอึ่งอีก”นายเพิ่อมตอบพุดตาน ผู้ชายเป็นแรงงานสำคัญขอรับ

> หากบ้านใดมีนายเงิน ผู้ชายจักต้องเข้าแรงงาน เดือนออกเดือน นายเงินก็จักส่งบ่าวไปแทนได้ แม้กระทั่งออกศึกขอรับ นายเงิน ก็จักส่งบ่าวไปเสี่ยงชีวิตแทน ค่าตัวจึงมากกว่านางอึ่งเกือบครึ่งขอรับ” (ch3Thailand, 2023, ep 22)

กล่าวได้ว่าพระนครศรีอยุธยาเป็นมหานครที่เป็นแหล่งรวมสินค้านานานชนิดจากทั่วทั้งภูมิภาคทั้งซีกโลกตะวันออก เปอร์เซีย จีน อินเดีย มากมาย ทั้งที่เป็นการค้าโดยรัฐหรือการค้าเอกชนความหลากหลายของสินค้าที่ปรากฏใน “ตลาด” เป็นประจักษ์พยานที่ดีในข้อนี้ ขณะเดียวกันพระนครศรีอยุธยาก็ไม่ได้เป็นเพียงแหล่งรวมสินค้าจากภายนอกและภายในเท่านั้น งานหัตถกรรมฝีมือก็มีปรากฏเช่นเดียวกัน บางแห่งบางผลิตภัณฑ์ก็มาจากความถนัดของกลุ่มชนในความเป็นพหุสังคมวัฒนธรรม เรื่องราวของมาตรฐานเงินตราที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนแสดงถึงความหลากหลายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ตลอดจนบทบาทของการเกณฑ์แรงงานและทรัพยากรจากการขึ้นทะเบียนไพร่และทาสซึ่งครอบคลุมทั้งสิ่งที่เป็นโภชผลในทางเศรษฐกิจและปทัสสถานทางสังคม

3) ระบบราชการที่เกี่ยวข้องกับการค้า

การค้าในฐานะที่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญ ความหมายอย่างยิ่งโดยอาจกล่าวได้ว่ามีความสำคัญต่อความมั่นคงของพระมหากษัตริย์และขุนนาง รายได้เป็นกอบเป็นกำของการค้าจากการส่งประมูลผลผลิตส่วนเกินขยายส่งผ่านประโยชน์ถ่ายทอดเป็นชั้น ๆ โดยอาศัยระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม ชนชั้นภายใต้ระบบการบังคับบัญชา โดยทั่วไปแบ่งการค้าออกเป็นการค้าของราชสำนักโดยมอบหมายความดูแลไว้ใจต่อขุนนาง/ราชการ ที่มีความสามารถใน ความรู้ในด้านการค้าขายเป็นผู้รับผิดชอบ โดยอาจเรียกกันว่าเป็นขุนนางชำนาญการ ระบบราชการของอยุธยาได้เปิดโอกาสให้ขุนนางที่มีความรู้ความสามารถด้านต่างๆรับสนองพระราชกิจในการรับหน้าที่ ตำแหน่งสำคัญ และได้ยศถาบรรดาศักดิ์ สิทธิ์พิเศษตอบแทนในการควบคุมดูแลการค้าของหลวง

ชื่อและตำแหน่งใน “**พระไอยการนาทหารหัวเมืองและนาพลเรือน**”ได้บ่งบอกถึงภาระหน้าที่นอกจากจำนวน และศักดินาที่ได้กำหนดไว้ การกำหนดตำแหน่งนี้มีความหมายถึงราชสำนักไว้เนื้อเชื่อใจในสมรรถนะของชนชาตินั้นๆที่เข้ามารับใช้พระราชกิจ ผู้รับผิดชอบในด้านการค้าขายเป็นตำแหน่งที่ต้องใช้ความรู้ความสามารถพิเศษ อาทิเช่นความรู้ด้านภาษา การคำนวน ความสามารถรอบรู้ การตระหนักถึงประโยชน์สูงสุดที่จะได้รับ การเจรจาการต่อรองวิเทโศบายทางการทูต และความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักร ทั้งหมดนี้ในนามของราชสำนักอยุธยา ตำแหน่งออกญาวิสุทสาคร อันที่จริงแล้วเป็นล่ามแปลนายสำเภาปากน้ำ นา 400 ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนได้กำหนดตำแหน่งที่เกี่ยวกับการค้าโดยเรือสำเภา ประกอบด้วยชาวจีนจำนวนถึง 23 คน ตำแหน่งศักดินาตั้งแต่ 80 - 25 ไร่ลดหลั่นกันไป ในที่นี้ทำให้เราเห็นความสำคัญของระบบเศรษฐกิจของอยุธยาที่ต้องพึ่งพาอาศัยชาวจีนเป็นอย่างมาก

การใช้ชาวจีน ส่วนใหญ่เป็นลูกครึ่งจีน ซึ่งมักผันตนเองจากการเป็นนายอากร(บ่อนเบี้ย) การค้าขาย ความสนิทสนามสัมพันธ์อันดีกับขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ ในหลายๆรัชกาลตำแหน่งที่เรียกกันว่า “ออกญาคลัง”หรือ “ออกญาโกษาธิบดี” ตำแหน่งในพระไอยการนาทหารพลเรือนว่าด้วยตำแหน่งขุนนาง ซึ่งตราตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถในปี พ.ศ.1998 ที่ถูกต้องคือ **“ออกญาศรีธรรมราชเดชะชาติอำมาตยานุชิตพิพิธรัตนราชโกษาธิบดีอภัยพิริยปรากรมพาหุ ตราบัวแก้วถือศักดินา 10,000”** เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญ มีอำนาจและทรัพย์สินมาก อย่างไรก็ตามตำแหน่งออกญาคลังหรือโกษาธิบดีเหล่านี้ส่วนใหญ่ทางราชสำนักไว้ใจที่จะใช้ความเชี่ยวชาญ หรือ “**ขุนนางชำนาญการ**”ซึ่งก็มีกลุ่มชนที่ได้รับความไว้ใจจากราชสำนักเช่นแขก หรือฝรั่งต่างชาติที่มีความรู้ความสามารถในการติดต่อกับต่างประเทศ เจรจาต่อรองทางการเมืองและผลประโยชน์กับทางราชสำนักได้เป็นอย่างดี

หน่วยงานหนึ่งที่อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของออกญาคลัง หรือออกญาโกษาธิบดีคือ กรมพระคลังสินค้า หน่วยงานนี้มีหน้าที่ในการเก็บส่วยสาอากรซึ่งได้มาจากราษฎรและหัวเมืองภายใน หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การจัดสำเภาหลวงไปค้าขายต่างแดน พ่อค้าต่างชาติเมื่อนำเรือเข้ามาต้องติดต่อกับพระคลังสินค้าเพื่อรายงาน ประเภท ชนิด ปริมาณ เพื่อให้พระคลังสินค้าตรวจสอบว่าเป็นสินค้าผูกขาด ที่ต้องขายให้กับพระคลังสินค้าในราคาที่ต่ำที่สุด ถึงไม่ใช่สินค้าผูกขาดก็ต้องขายให้พระคลังสินค้าก่อน เพื่อจะนำสินค้าเก็บไว้ในพระคลังหลวง เพื่อนำไปยังพระคลังหลวงตามหัวเมืองเพื่อขายให้ราษฎร นัยหนึ่งพระคลังสินค้าใช้วิธีการผูกขาดสินค้าเพื่อราชสำนักจะได้ผลประโยชน์สูงสุด โดยลงทุนน้อยที่สุด นอกเหนือจากนั้นแล้ว พระคลังยังมีอำนาจในการบังคับให้พ่อค้านำเข้าสิ่งของที่ราษฎรนิยมหลายรายการนำมาขายให้ตนเองเพื่อทำกำไรต่อ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2559, หน้า 167) จึงไม่เป็นการแปลกใจเมื่อหมื่นริด ได้สังเกตเห็นถึงความไม่ชอบมาพากลของการรับซื้อสินค้าของราษฎร ซึ่งผู้รับผิดชอบตามสายการบังคับบัญชาสูงสุดก็ทอดมาจนถึงออกญาคลัง และท่านผู้นี้ก็ได้บ่นเรื่องนี้กับพรรคพวกของตนเอง

> “...ไม่ว่ากระไรที่ข้าทำ เพราะธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งตั้งราคารับซื้อต้องกดให้ต่ำที่สุด ตั้งราคาส่งออกให้สูงที่สุด กำไรต้องเพิ่มพูนทุกปี เข้ากระเป๋ามึง มั่งละเหวย ส่วยสาอากรนะ...” (ch3Thailand, 2023, ep 22)

กล่าวได้ว่า ระบบราชการที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจของพระนครศรีอยุธยาส่วนหนึ่งนั้นก็คือระบบการค้าขายโดยรัฐในกรณีของการส่งสินค้าออกไปค้าขายต่างบ้านต่างเมืองและระบบเศรษฐกิจภายในอันมีตลาดเป็นจุดศูนย์กลางซึ่งขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของข้าราชการในระดับต่างๆนับตั้งแต่กำนันตลาดไปจนถึงกรมพระคลังสินค้า แต่จุดเน้นที่สำคัญก็คือได้เห็นบทบาทของออกญาพระคลังใน

ฐานะขุนนางที่มีหน้าที่ในการจัดการทรัพย์สินที่ถูกส่งต่อให้ทางราชสำนัก การที่ออกญาพระคลังมีความสำคัญมากเช่นนี้ก็อาจเป็นที่ถูกจับตา ระแวดระวังในเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันใน

ศัพท์สมัยโบราณคือ “ฉ้อราษฎร์บังหลวง” การเก็บภาษีที่สูงเกิน หรือการตั้งราคาสินค้าในการรับซื้อจากราษฎร์ราคาต่ำ โดยการอ้างว่าเพื่อเป็นการหารายได้เพิ่มพูนท้องพระคลังให้มากขึ้น หรือการไม่บอกความจริงในเรื่องการได้รับการยกเว้นภาษีในเรื่องใดบ้าง เหล่านี้นำมาซึ่งความเคลือบแคลงใจในเรื่องความซื่อสัตย์ของขุนนางที่สังกัดกรมกองนี้ทั้งสิ้น

4. บทสรุป

ละคร “พรหมลิขิต” นับได้ว่ามีอิทธิพลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของอยุธยา เนื่องจากช่วยนำเสนอเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจโดยภาพรวม ซึ่งอาจขาดตกบกพร่องไปในบางด้าน การนำเสนอในรูปแบบที่มิใช่ตำราเรียน ทำให้ผู้ชมสามารถเข้าใจบริบททางประวัติศาสตร์ได้ดียิ่งขึ้นในประเด็นต่างๆต่อไปนี้

4.1 การสร้างความสนใจจากบทละคร การกระตุ้นให้เกิดความสนใจโดยการอ้างอิงในเรื่องที่เกี่ยวกับการค้าและการลงทุนผ่านกิจกรรม สรรพสินค้าชนิดต่างๆในตลาด ทั้งนี้ผู้ประพันธ์นวนิยายได้อ้างถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่ใช้ในการเขียนบทประพันธ์เช่นเอกสาร “พรรณาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา” นอกจากนั้นผู้ชมยังได้เห็นและเข้าใจถึงบทบาทของคณะบุคคลที่เกี่ยวข้องทางเศรษฐกิจของอยุธยาโดยเฉพาะในกรมพระคลังสินค้า ตลอดจนบทบาทของแหล่งเงินทุนค้าขายในยุคที่ยังไม่ปรากฏธนาคารวาณิชต่างๆ

4.2 การสร้างความเข้าใจถึงบริบท เงื่อนไขของชีวิตของผู้คนที่เข้าไปมีความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจข้างต้น รวมถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันเนื่องมาจากเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป ในกรณีของนางอึ่งซึ่งเป็นทาส (ทาสสินไถ่) เป็นทาสที่ต้องไถ่ด้วยเงินเป็นจำนวนห้าตำลึงและได้รับอิสระ ถึงกระนั้นก็ยังต้องสังกัดมูลนายตามโครงสร้างทางสังคมของอยุธยา ความสำคัญของสถานะทางสังคมในกรณีทาสชายในกรณีของอ้ายเพิ่ม สิ่งหนึ่งที่สังคมอยุธยาชี้ลงไปอย่างชัดเจนคือสถานะของบุคคลต่างๆมีความเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนไปตามสภาวะแวดล้อมทางสังคมและเศรษฐกิจ

4.3 ส่งเสริมการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ทั้งแบบเป็นทางการผ่านบทเรียนของนักเรียนนักศึกษาในระดับต่างๆ หรือในระดับบวงวิชาการชั้นสูงการศึกษาในหัวข้อที่เจาะลึกโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจจากนักประวัติศาสตร์อาทิ รศ.ดร.ธีรวัตร ณ ป้อมเพชร ซึ่งดำเนินการครั้งตั้งแต่บทละครเรื่อง “บุพเพสันนิวาส” ซึ่งในทัศนะของท่านยังมีเรื่องราวทางด้านเศรษฐกิจของอยุธยาในสายตาชาวตะวันตกในยุคเดียวกันให้ศึกษาอีกมาก

4.4 เป็นการส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรมในด้านต่างๆพร้อมกับเป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ ภาคธุรกิจทางด้านการท่องเที่ยวได้รับผลประโยชน์จากการนำนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมตามโบราณสถานต่างๆ นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสสวมบทบาทตัวพระนางในละครผ่านการเช่าชุดไทยที่ปรากฏอย่างมากมาย หรืออาหารต่างๆที่ปรากฏในบทละคร ตลอดจนบรรยากาศของการจัดงานในอุทยาน

ประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ที่ชักจูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสสถานที่จริงอันเป็นต้นเรื่องของบทประพันธ์และบทละคร “พรหมลิขิต”

4.5 บนพื้นฐานของสิ่งที่เรียกว่าอุดมคติของวิชาประวัติศาสตร์คือ บทสนทนาระหว่างอดีตกับปัจจุบันในแง่มุมต่างๆ การสร้างความตระหนักรู้ให้กับสังคมไทยโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับบทความนี้คือการสร้างความเข้าใจประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยาในแง่มุมต่างๆผ่านเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญดังเช่น “พรรณาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา” ซึ่งถูกนำไปเป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาโครงเรื่องนวนิยายและบทละครทางโทรทัศน์เรื่อง “พรหมลิขิต”

โดยรวมละครเรื่องพรหมลิขิต สามารถใช้เป็นสื่อที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาเบื้องต้นสำหรับบุคคลทั่วๆไปได้เป็นอย่างดี

5. บรรณานุกรม

Reid Antony, UCLA. *Battavia and Ayutthaya.* (1999). International Seminar. Ayutthaya and Asia.

กันตพงศ์ ก้อนนาค. (2567). สัมภาษณ์. *“ศัลยา สุขะนิวัตติ์” เผยเบื้องหลังบทละคร “พรหมลิขิต” เป็นซอฟพาวเวอร์ได้ไหม?.* ศิลปวัฒนธรรมออนไลน์. https://www.silpa-mag.com/culture/article_124336 .

เรื่องกฎหมายตราสามดวง. (2521). (พิมพ์ครั้งที่ 1). สำราญราษฎร์.

จันทรวี สมปรีดา, รอมแพง (นามปากกา). (2562). *พรหมลิขิต.* (พิมพ์ครั้งที่ 1). บริษัทแฮปปี้บานา.

พิทยา บุนนาค. (2557). *ปฐมจุฬาราชมนตรีจากเปอร์เซียถึงอยุธยา.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). อมรินทร์ปริ้นติ้ง.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2529). *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 เล่ม 3.* พิมพ์ตามฉบับหลวงตราสามดวง . เรือนแก้วการพิมพ์.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. (2547). *ขุนนางอยุธยา.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ .

ราชบัณฑิต (แปล). (2563). *จดหมายเหตุของพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยา.* สำนักพิมพ์ศรีปัญญา

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, (2559). *พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง (ฉบับความสมบูรณ์).* สำนักพิมพ์อุษาคเนย์.

สถานีวิทยุโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3. (23 ตุลาคม 2566). *พรหมลิขิต.* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=DM7x78_6bqc&list=PLYAgOiv61njhuwPhxy6Ov60FiqLS2qKNi.

อรุณ อมาตยกุล (แปล). (2563). *จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยา.* สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.

การศึกษากระบวนการกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของท้าวศรีสุดาจันทร์ แห่งวัดแร้ง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

The Study to Process Became a Sacred of Thao Si Sudachan of Wat Rang, Phra Nakhon Si Ayutthaya

ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์ / Chanin Phongsawad
นักวิชาการอิสระ / Independent Scholar

ปิยวัจน์ ภะมะรินทร์ มีประเสริฐโชค / Piyawat Phamarin Meeprasertchoke
นักวิชาการอิสระ / Independent Scholar

วันที่รับบทความ 14 เมษายน 2567 / แก้ไขบทความ 11 ตุลาคม 2567 / ตอบรับบทความ 21 เมษายน 2568

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของท้าวศรีสุดาจันทร์ แห่งวัดแร้ง ซึ่งการกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์มีความพิเศษกว่าบุคคลในประวัติศาสตร์ไทยท่านอื่น มักจะได้รับการยกย่องเพราะได้สร้างคุณงามความดีไว้ การศึกษาครั้งนี้ได้สัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่จนพบว่า การกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของท้าวศรีสุดาจันทร์เริ่มจากการบูชาของครอบครัวที่เข้ามาพักอาศัยในพื้นที่ของวัดแร้ง เพื่อให้พระองค์ปกปักษ์คุ้มครอง จนกระทั่งมีผู้ศรัทธาตั้งศาลถวาย เนื่องจากพระองค์ได้บันดาลโชคลาภให้ ทำให้เกิดการเข้ามาสักการะขอพรจากคนนอกพื้นที่มากขึ้น กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถปลดเปลื้องความทุกข์ให้กับมวลชนได้อย่างหลากหลาย

คำสำคัญ: ท้าวศรีสุดาจันทร์ ความเชื่อ กระบวนการกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

Abstract

This article is the study process became a sacred of Thao Si Sudachan of Wat Rang. Si Sudachan becoming a sacred is considered very exclusive compared to other Thai historical person who are worshipped because of their good deeds. In this study, the local people were interviewed. From these interviews, it is found that the process became a sacred of Thao Si Sudachan when a family came to live in Wat Rang area and then began to worship and pay respect to Si Sudachan because the family believed that the area had some connection with her and that she would be their guardian if they worship her. Then later on, one of her worshippers made a spirit house for her because that worshipper

believed to had been given fortune by her. This led to having more worshippers from outside the local area making her a sacred that could help a vast majority of people end their sufferings.

Keywords: Thao Si Sudachan, Belief, Process Became a Sacred

1. บทนำ

ท้าวศรีสุดาจันทร์ เป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ที่ได้รับการบันทึกเรื่องราวการทำผิดศีลธรรมไว้ จึงทำให้มีภาพลักษณ์เป็นหญิงร้าย คือการยึดบัลลังก์จากสมเด็จพระยอดฟ้า (พระโอรส) แล้วสนับสนุนให้ขุนวรวงศาธิราชขึ้นครองบัลลังก์กรุงศรีอยุธยา แต่ด้วยในระยะเวลาที่ผ่านมาได้เกิดการตั้งศาลท้าวศรีสุดาจันทร์ขึ้นที่วัดแร้ง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และมีผู้ศรัทธาเดินทางไปไหว้ขอพร ซึ่งพื้นที่ตรงนั้นเป็นที่ประจานพระศพของขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์จากเหตุการณ์ลอบปลงพระชนม์ จึงนำไปสู่ความสนใจศึกษากระบวนการกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของท้าวศรีสุดาจันทร์ นับว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากบุคคลในประวัติศาสตร์ที่แหวกขนบ เพราะบุคคลในประวัติศาสตร์ที่ได้รับการยกย่องและการบูชามักมาจากผู้ที่ประกอบคุณงามความดีไว้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ การศึกษาครั้งนี้คาดหวังว่าจะได้เห็นถึงกระบวนความคิดและความเชื่อจากการบูชาท้าวศรีสุดาจันทร์ วัดแร้ง จังหวัดพระนครศรีอยุธยาของคนในสังคมปัจจุบัน ทำให้เกิดความเข้าใจถึงการกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของท้าวศรีสุดาจันทร์มากยิ่งขึ้น

2. ความเป็นมาของท้าวศรีสุดาจันทร์

ท้าวศรีสุดาจันทร์ เป็นตำแหน่งพระสนมเอกของกษัตริย์อยุธยา มีปรากฏใน**พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน** ซึ่งมีการตราขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยมีพระสนม 4 ตำแหน่งดังนี้ **ท้าวอินทรสุเรนทร์ ท้าวอินทรเทวี ท้าวศรีสุดาจันทร์** และ**ท้าวศรีจุฬาลักษณ์** (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550) อาษา ภาคอารีย์ (2561) เสนอว่า สตรีทั้งหมดต้องสืบเชื้อสายมาจากเจ้านายที่ปกครองแว่นแคว้นที่รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2553) ได้ให้ข้อมูลว่า ท้าวอินทรสุเรนทร์ มาจาก**ราชวงศ์สุพรรณภูมิ** ท้าวอินทรเทวี มาจาก**ราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราช** ท้าวศรีสุดาจันทร์มาจาก**ราชวงศ์อู่ทอง** และท้าวศรีจุฬาลักษณ์มาจาก**ราชวงศ์พระร่วง**

ท้าวศรีสุดาจันทร์ที่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์คือพระชายาโปรดของสมเด็จพระไชยราชาธิราช ทั้งทรงมีพระราชโอรสถวายถึงสองพระองค์ด้วยกันคือ **สมเด็จพระยอดฟ้า** และ **พระศรีศิลป์** นับว่าเป็นสตรีสูงศักดิ์ที่มีบทบาทและอำนาจท่านหนึ่งในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา ที่สามารถสนับสนุนให้ชายคนรัก (ขุนวรวงศาธิราช) ได้ขึ้นครองราชย์ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์นี้ **พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ** (2559) ระบุไว้ว่า “ถึงวันอาทิตย์ ขึ้น 5 ค่ำ เดือนแปด สมเด็จพระยอดฟ้าเป็นเหตุจึงขุนชินราชได้ราชสมบัติ 42 วัน แลขุนชินราชแลแม่หญัวศรีสุดาจันทร์เป็นเหตุ” **พระราชพงศาวดาร**

กรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม) (2559) ได้ขยายเหตุการณ์เป็นเรื่องราวว่า หลังจากสมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จทำสงครามที่เชียงใหม่ เมื่อนิวัติกลับมากรุงศรีอยุธยาก็สิ้นพระชนม์ลง สมเด็จพระยอดฟ้าขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา ด้วยความเป็นยุวกษัตริย์ ทำให้ท้าวศรีสุดาจันทร์ทรงต้องช่วยว่าราชการเคียงข้างพระโอรสอย่างประคับประคอง

เมื่อท้าวศรีสุดาจันทร์มีใจปฏิพัทธ์ต่อขุนวรวงศาธิราช ซึ่งขณะนั้นมียศเป็นพันบุตรศรีเทพ พระองค์ได้ใช้อำนาจย้ายตำแหน่งจากพันบุตรศรีเทพผู้เฝ้าหอพระข้างหน้ามาเป็นขุนชินราชผู้เฝ้าหอพระข้างในเพื่อที่จะได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น ทั้งยังมีความสัมพันธ์สวาทจนท้าวศรีสุดาจันทร์ต้องการให้ขุนชินราชขึ้นครองราชย์ จึงเลื่อนยศเป็นขุนวรวงศาธิราชและปลูกจวนให้พักอาศัย ด้วยการที่ท้าวศรีสุดาจันทร์ใช้อำนาจส่งเสริมชายคนรัก ทำให้ขุนนางอย่าง**พระยามหาเสนา**มองว่าแผ่นดินในเวลานี้เป็นทุรยศ เมื่อความทราบถึงท้าวศรีสุดาจันทร์จึงส่งคนไปลักลอบทำร้ายพระยามหาเสนาจนถึงแก่ความตาย

ต่อมาท้าวศรีสุดาจันทร์ได้ตั้งครรภ์อันเกิดจากความสัมพันธ์สวาทกับขุนวรวงศาธิราช จึงมีความเห็นว่าสมเด็จพระยอดฟ้าทรงพระเยาว์นัก การว่าราชการแผ่นดินเป็นเรื่องเกินความสามารถของพระโอรส ทั้งหัวเมืองเหนือก็ไม่ปกติ จึงจะแต่งตั้งให้ขุนวรวงศาธิราชบริหารบ้านเมืองไปก่อนจนกว่าสมเด็จพระยอดฟ้าจะเจริญวัยขึ้น เหล่าขุนนางไม่มีใครคัดค้าน จึงสถาปนาขุนวรวงศาธิราชเป็นกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา และสถาปนาให้นายจัน มหาโลก (ผู้เป็นพระอนุชา) เป็นพระมหาอุปราช หลังจากนั้นขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์ได้สำเร็จโทษสมเด็จพระยอดฟ้า ณ วัดโคกพระยา แต่ไม่สำเร็จโทษพระศรีศิลป์

หลังจากขุนวรวงศาธิราชครองราชย์ได้เพียง 45 วันก็ทรงถูกลอบปลงพระชนม์ เหตุจากขุนนางผู้ใหญ่อย่าง**ขุนพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ หมื่นราชเสน่หา** และ **หลวงศรียศ** ไม่เห็นด้วยกับการให้ขุนวรวงศาธิราชขึ้นครองราชย์ จึงวางแผนลอบปลงพระชนม์ โดยให้ขุนวรวงศาธิราชเสด็จไปคล้องช้างเผือกที่ลพบุรีแล้วสังหารพระองค์ที่นั้น แต่ขุนวรวงศาธิราชโปรดให้จับช้างนำมายังเพนียดคล้องช้างแทน แล้วพระองค์จึงเสด็จไปคล้องช้าง ขุนวรวงศาธิราชต้องเสด็จทางชลมารคด้วยเรือพระที่นั่งล่องผ่านคลองสระบัวล่องมาถึงคลองบางปลาหมอ ฝ่ายขุนนางที่จะโค่นล้มราชบัลลังก์ได้สกัดจับขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์สำเร็จโทษและนำพระศพไปเสียบประจานที่วัดแร้ง

เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับท้าวศรีสุดาจันทร์ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารที่เกี่ยวข้องกับกรุงศรีอยุธยาทั้งฉบับหลวงประเสริฐ และฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) อาจพิจารณาได้ว่าท้าวศรีสุดาจันทร์ใช้อำนาจในฐานะพระมารดาของกษัตริย์ (1) **เลื่อนยศและตำแหน่งให้ชายคนรัก** จากพันบุตรศรีเทพเป็นขุนชินราชและขุนวรวงศาธิราชตามลำดับ (2) **สั่งย้ายให้ชายคนรักมาอยู่ใกล้พระองค์** คือให้มีการย้ายตำแหน่งการงานจากหอพระข้างหน้ามาที่หอพระข้างใน (3) **ถอดถอนพระโอรสจากการเป็นกษัตริย์** เห็นว่าสมเด็จพระยอดฟ้ายังทรงพระเยาว์นัก ยังไม่มีความสามารถที่จะบริหารบ้านเมือง และ (4) **สนับสนุนให้ชายคนรักขึ้นเป็นกษัตริย์** คือขุนวรวงศาธิราชได้ขึ้นครองราชย์

ส่วนบันทึกของชาวต่างชาติ คือ **การท่องเที่ยว การเดินทาง และการผจญภัยของเฟอร์ดินันด์ เมนเดช ปินโต** (2548) บันทึกไว้ว่า “ระหว่างที่สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จทำสงครามที่เชียงใหม่ เป็นเวลา 6 เดือน พระราชินีผู้เป็นพระชายา (ท้าวศรีสุดาจันทร์) ได้ผิดประเวณีกับคนส่งอาหารชื่อ ออกขุนชินราชจนมีครรภ์ได้ 4 เดือน พระนางทรงกลัวว่าพระสวามีจะทรงทราบ เพื่อเป็นการรักษาตน ให้รอดพ้นจากอันตรายจึงวางยาพิษพระสวามี” และ “เมื่อพระโอรสพระองค์โต (สมเด็จพระยอดฟ้า) ครองราชย์ จึงวางยาพิษด้วยพระองค์เอง” (เฟอร์ดินันด์ เมนเดช ปินโต, 2548) ส่วน**พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต** (2548) บันทึกไว้ว่า “ขณะเดินทางกลับพระองค์ (สมเด็จพระไชยราชาธิราช) ได้สิ้นพระชนม์ลงเนื่องจากสาเหตุตามธรรมชาติ” ซึ่งมีความสอดคล้องกับกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) คือไม่กล่าวหาว่าสมเด็จพระไชยราชาธิราชทรงถูกลอบปลงพระชนม์จากท้าวศรีสุดาจันทร์ แต่กรณีการลอบปลงพระชนม์พระโอรส วันวลิต (2548) ได้กล่าวว่า “ท้าวศรีสุดาจันทร์ร่วมกับหมอเวทมนต์ (ขุนชินราช) ปลงพระชนม์สมเด็จพระยอดฟ้าด้วยยาพิษกับอาถรรพณ์กฤติยาคุณ”

บันทึกของชาวต่างชาติทั้งสองเรื่องนี้ทำให้เห็นว่า ท้าวศรีสุดาจันทร์มีความสัมพันธ์สวาทกับขุนวรวงศาธิราชมาตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระไชยราชายังมีพระชนม์ชีพอยู่ ทั้งยังสังหารพระสวามีและพระโอรสด้วยการวางยาพิษ โดยสังหารพระสวามีเพื่อไม่ให้พระองค์ถูกลงโทษที่ผิดประเวณีกับชายอื่น แต่สำหรับการสังหารพระโอรสแล้วอาจเป็นการปูทางเพื่อให้ชายคนรักได้ขึ้นครองราชย์

แม้ว่าเอกสารประวัติศาสตร์ทั้งไทยและต่างชาติจะมีความแตกต่างกัน แต่ต่างกล่าวถึงความสัมพันธ์สวาทระหว่างขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์ สุดท้ายท้าวศรีสุดาจันทร์สามารถผลักดันให้ขุนวรวงศาธิราชได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่ก็นำมาซึ่งการเข่นฆ่าและโศกนาฏกรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

3. ท้าวศรีสุดาจันทร์กับกระบวนการกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

หลังจากวัดแร้งได้รับความสนใจในฐานะสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ลอบปลงพระชนม์ของขุนวรวงศาธิราชและท้าวศรีสุดาจันทร์ สันนิษฐานว่าอาจเกิดจากกระแสความสนใจประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาจากการฉายภาพยนตร์ไทยเรื่อง “สุริโยไท” เมื่อปี พ.ศ.2544 เพราะในภาพยนตร์เรื่องนี้ได้มีการกล่าวถึงท้าวศรีสุดาจันทร์และเหตุการณ์การลอบปลงพระชนม์ขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์ด้วย โดยการถ่ายทำได้มีการลงพื้นที่อันเป็นสถานที่จริงในประวัติศาสตร์คือ วัดเจ้าย่า วัดแร้ง และวัดลายสอ จึงมีความเป็นไปได้ว่า อาจทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงตามรอยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นการท่องเที่ยงกึ่งสำรวจด้วยตนเองที่วัดแร้งแห่งนี้ นอกจากนี้ยังปรากฏศาลท้าวศรีสุดาจันทร์ซึ่งเป็นศาลไม้ขนาดเล็ก แสดงให้เห็นว่ามีผู้ศรัทธาในท้าวศรีสุดาจันทร์ตั้งศาลขึ้นด้วยความศรัทธา จากการสัมภาษณ์ข้อมูลเรื่องศาลท้าวศรีสุดาจันทร์จากบุคคลในพื้นที่คือ **คุณยายอรุณ สอนแสนสุข** (2567) ได้ให้ข้อมูลว่า

“ครอบครัวของตา (คุณตามงคลชัย สอนแสนสุข สามีของคุณยายอรุณ สอนแสนสุข) ได้เข้ามาพักอยู่ในที่ดินตรงนี้ ทราบกันดีกว่าพื้นที่ตรงนี้เกี่ยวข้องกับท้าวศรีสุดาจันทร์ พี่สาวตาเป็นคนเล่าให้ฟังเองว่าท่านถูกประหารเสียบประจานที่วัดแร้ง แม่ของตายังตั้งศาลไม้ขึ้น เป็นศาลเจ้าที่ตรงบริเวณต้นตะโกเพื่อเชิญวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ตรงนี้ ซึ่งก็รวมถึงท้าวศรีสุดาจันทร์ด้วย ครอบครัวตาพักอาศัยในพื้นที่ตรงนี้อย่างสุขสบาย ไม่เคยมีโจรผู้ร้ายขึ้นบ้าน ก็เชื่อว่าเป็นเพราะท่านคุ้มครองอยู่ และยายกับตาก็สร้างบ้านขึ้นบนโคกวัดแร้งเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2520 จนกระทั่งแม่ของตาตายจึงย้ายมาอยู่ที่บ้านใหญ่ แล้วรื้อบ้านหลังนั้นออกจากโคกวัดแร้ง จนกระทั่งคนกรุงเทพมาตั้งศาลไม้ถวายท้าวศรีสุดาจันทร์ เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2540-2541 เพราะเขาฝันเห็นท้าวศรีสุดาจันทร์ บอกให้มาช่วยตั้งศาลให้ เพราะพระองค์กับลูกอยู่อย่างยากลำบาก แล้วเขายังได้โชคจากการเสี่ยงโชคมากพอควร เลยเชื่อว่าท้าวศรีสุดาจันทร์ช่วยให้เขามีโชคลาภ เขาจึงมาตั้งศาลไม้ถวาย”

ภาพที่ 1 ศาลท้าวศรีสุดาจันทร์ไม้หลังแรกที่เกิดจากความศรัทธาของคนกรุงเทพ
ที่มา : ปิยวัจน์ ภะมะรินทร์ มีประเสริฐโชค, 2564, [ภาพถ่าย]

แสดงให้เห็นว่า ท้าวศรีสุดาจันทร์ได้รับการบูชาในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักษ์รักษาพื้นที่จากคนในครอบครัวของคุณตามงคลชัย เพราะได้เข้ามาพักอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่เกี่ยวกับท้าวศรีสุดาจันทร์ สะท้อนแนวคิดการนับถือผู้ที่เชื่อว่าเป็นเจ้าของพื้นที่ (เจ้าที่) หรือเกี่ยวข้องกับพื้นที่เพื่อให้ปกป้องคุ้มครอง จนกระทั่งพระองค์ได้ช่วยเหลือด้านโชคลาภแก่คนกรุงเทพ จึงเกิดการตั้งศาลถวายเพื่อเป็นการตอบแทน จากการตั้งศาลไม้ถวายในครั้งนั้นกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการบูชาท้าวศรีสุดาจันทร์ของคนภายนอก เพราะเมื่อมีศาลเป็นรูปธรรมแล้วจึงเริ่มมีผู้สนใจเข้ามาสักการะขอพรเป็นระยะ แต่ยังไม่เป็นที่รู้จัก

แพร่หลาย เพราะเส้นทางที่เข้าไปสักการะขอพรนั้นเป็นพื้นที่รกร้างไม่ได้รับการดูแลจึงทำให้เข้าไปได้อย่างยากลำบาก

จนกระทั่ง**คุณอภิญนุช พุทธิเนตรอาภา** เข้ามาใช้พื้นที่ใกล้โคกวัดแร้งทำธุรกิจร้านอาหารและกาแฟ เห็นว่ามีกลุ่มคนแวะเข้าไปสักการะศาลท้าวศรีสุดาจันทร์อยู่เรื่อย ๆ ด้วยหนทางที่เข้าไปลำบากจึงได้ปรับภูมิทัศน์ให้ผู้ศรัทธาเข้าไปสักการะขอพรได้สะดวกขึ้น และตั้งใจตั้งศาลใหม่ถวายให้สมพระเกียรติ

คุณอภิญนุช พุทธิเนตรอาภา (2567) ให้สัมภาษณ์ว่า “ด้วยเป็นพื้นที่ที่ไม่มีใครให้ความสนใจดูแล จึงมีสภาพที่ไม่เจริญหูเจริญตา ส่วนตัวคิดว่าพระองค์ทรงเป็นขัตติยนารี ควรมีศาลที่สมพระเกียรติกว่านี้ ทั้งเรากำลังจะทำ “**มีที่มาคาเฟ่**” ด้วย ได้ทำการปรับภูมิทัศน์บริเวณร้านอย่างสวยงาม เราก็อยากให้ตรงศาลของพระองค์สวยงามด้วย จึงร่วมกับกลุ่มผู้ศรัทธาตั้งศาลใหม่ถวาย ทั้งปรับภูมิทัศน์ให้สวยงาม สร้างสะพานให้เดินเข้าไปถึงศาลได้ง่ายขึ้น”

หลังจากร่วมใจกับกลุ่มผู้ศรัทธาตั้งศาลหลังใหม่ถวายสำเร็จ รวมถึงการปรับภูมิทัศน์ให้สวยงาม คุณอภิญนุชให้ข้อสังเกตว่า “มีผู้ศรัทธาหลายคนหวนกลับมาตอบแทนท้าวศรีสุดาจันทร์ที่ทำให้เขาสำเร็จสมหวัง บางคนมาขอพรเรื่องสุขภาพ วันที่มาก็มีสภาพย่ำแย่เดินเองแทบไม่ไหว ต้องให้คนอื่นช่วยประคอง แต่พอกลับมาที่นี่อีกครั้ง ผิดเป็นคนละคน กลายเป็นคนที่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง สามารถเดินได้ด้วยตนเอง บางคนสมหวังเรื่องการงานได้ย้ายกลับภูมิลำเนา บางคนขอเรื่องสอบติดราชการ ก็สอบติดราชการสมใจ บางคนเป็นหนี้สินมาไหว้ขอพร กลับไปเสี่ยงโชคได้เงินจำนวนมาก จนมีกำลังใจที่จะสู้กับปัญหาชีวิตต่อไป”

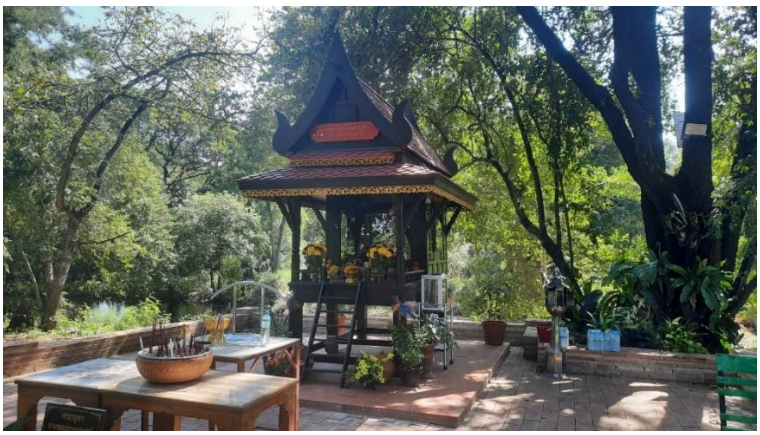

ภาพที่ 2 ศาลท้าวศรีสุดาจันทร์ไม้หลังใหม่และภูมิทัศน์ของโคกวัดแร้งที่ปรับปรุงใหม่
ที่มา : ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์, 2567, [ภาพถ่าย]

สังเกตว่า วัดแร้งจากเดิมได้รับความสนใจในฐานะสถานที่ทางประวัติศาสตร์ เพราะมีกลุ่มผู้สนใจประวัติศาสตร์แวะเวียนมาตามรอยเหตุการณ์ลอบปลงพระชนม์ฯ ได้เพิ่มอีกบทบาทเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังที่คุณอภิญนุช พุทธิเนตรอาภา (2567) ให้สัมภาษณ์ว่า “หลังจากตั้งศาลใหม่เสร็จ ไม่นานก็มีกลุ่ม

ผู้ศรัทธาจากที่ต่าง ๆ แวะเวียนเข้ามาที่นี่ มีมาทำพิธีเป็นคณะ หลายคนบอกว่าพระองค์ไปตามเขาให้มาที่นี่ เชื่อว่าตอนนี้พระองค์คงไปตามผู้ที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ให้มาสักการะขอพร เพื่อพระองค์จะได้ช่วยปลดทุกข์ให้ เพราะเท่าที่เห็นมา คนที่มาขอพรที่นี่ พระองค์มักช่วยเสมอ”

4. วิเคราะห์การกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของท้าวศรีสุดาจันทร์ตามทฤษฎีทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

การศึกษาและเก็บข้อมูลพบว่า กระบวนการการกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของท้าวศรีสุดาจันทร์ได้สร้างความเข้าใจได้ว่า การที่พระองค์กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพราะได้รับการบูชาจากคนในครอบครัวของคุณตามงคลชัย ซึ่งเป็น**คนในพื้นที่**ทำให้พระองค์กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีบทบาทหน้าที่เพียงคุ้มครองคนในครอบครัว จึงจัดว่าเป็นการบูชาใน**พื้นที่ปิด** สะท้อนให้เห็นว่าผู้ศรัทธาต้องการความสบายใจและความปลอดภัยในการอยู่อาศัย สอดคล้องกับ**ทฤษฎีจิตวิเคราะห์** (Psychoanalytic Approach) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ศึกษาพฤติกรรมการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของมนุษย์ว่า มนุษย์เหล่านั้นเปรียบเสมือนเด็กทารกที่ยังหวาดกลัวอันตรายจากสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติซึ่งเชื่อว่ามีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ ความหวาดกลัวทำให้มนุษย์ต้องประกอบพิธีกรรม เช่นไหว้ เพื่อให้วิญญาณปกป องคุ้มครอง ความเชื่อทางศาสนาจึงเป็นประสบการณ์ของความกลัวเกรงอำนาจเหนือธรรมชาติและวิญญาณของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสะท้อนออกมาในพิธีกรรม (Goodman, 1988 และ Bowen, 2011 ใน นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, 2560) จนกระทั่งไปสู่**คนนอกพื้นที่**ว่าท้าวศรีสุดาจันทร์เข้าฝันให้มาตั้งศาลถวายและได้บันดาลโชคลาภให้ จนทำให้ต้องมาตั้งศาลถวายเพื่อเป็นการตอบแทน เมื่อคุณอภิญนุช พุทธิเนตรอาภาเข้ามาทำธุรกิจในพื้นที่ตรงนี้ต้องการปรับปรุงพื้นที่และตั้งศาลใหม่ถวาย กลายเป็นการบุกเบิกทางให้ผู้ศรัทธาเข้าไปยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ได้สะดวก กลายเป็น**พื้นที่เปิด** เพราะมีผู้ศรัทธาจากที่อื่นแวะเวียนมาสักการะขอพรแล้วสัมฤทธิ์ผล ทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชีวิต สอดคล้องกับ**ทฤษฎีหน้าที่นิยม** (Functionalist Approach) ที่ว่า อำนาจเหนือธรรมชาติอาจจะส่งผลในทางตรงกันข้ามกับที่สิ่งมนุษย์คาดหวัง ฉะนั้น การทำหน้าที่อาจไม่นำไปสู่ผลลัพธ์แบบที่ต้องการเสมอไป (Emile Durkheim, 1912 ใน นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, 2560)

5. บทสรุป

ท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีความแหวกขนบคือ บุคคลในประวัติศาสตร์ที่ได้รับการยกย่องเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มักเป็นบุคคลที่สร้างคุณงามความดีไว้ ผิดกับพระองค์ที่ได้รับการบันทึกไว้ว่า ทำสิ่งที่ผิดศีลธรรม เช่น การมีความสัมพันธ์สวาทกับชายอื่น การสังหารพระสวามีและพระโอรสของตนเอง แต่การเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของท้าวศรีสุดาจันทร์เริ่มจากการบูชาของคนในครอบครัวสอนแสนสุข ซึ่งมองว่าที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับท้าวศรีสุดาจันทร์จึงบูชาเพื่อให้พระองค์ช่วยคุ้มครอง มองได้ว่าบูชาพระองค์เป็นไปเพราะความกลัวซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทางมานุษยวิทยาคือทฤษฎีจิตวิเคราะห์ จนกระทั่งคนกรุงเทพตั้งศาลถวายเพราะเชื่อว่าพระองค์ไปเข้าฝันแล้วได้ช่วยบันดาลโชคลาภให้ จนเกิดการตั้งศาลท้าวศรีสุดาจันทร์ขึ้น แต่ยังไม่เป็นที่

รู้จักนักจนกระทั่งคุณอภิญนุช พุทธิเนตรอาภาได้ร่วมกับผู้ศรัทธาตั้งศาลให้ใหม่อย่างสมพระเกียรติรวมถึงการปรับพื้นที่โคกวัดแร้งด้วย จึงทำให้เป็นที่รู้จักและการเข้าไปสักการะขอพรไม่ลำบากเหมือนแต่ก่อน เมื่อสักการะขอพรแล้วเกิดการสัมฤทธิ์ผลจึงตรงกับทฤษฎีหน้าที่นิยม คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์สามารถดลบันดาลในสิ่งที่มนุษย์ปรารถนาได้ ซึ่งการดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์จัดว่าเป็นหน้าที่นั่นเอง สะท้อนให้เห็นว่าการบูชาท้าวศรีสุดาจันทร์เริ่มจากการต้องการความปลอดภัยในการอยู่อาศัย จนกระทั่งสามารถช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ในทุกด้านที่มนุษย์ต้องการได้ เช่น การเงิน การงาน และสุขภาพ จึงทำให้ศาลท้าวศรีสุดาจันทร์แห่งวัดแร้งพระนครศรีอยุธยากลายเป็นที่สักการะจากผู้คนทั่วไป

6. บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (2550). ราชบัณฑิตยสถาน.

นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (2560). แนวคิดมานุษยวิทยากับการศึกษาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทย. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 25*(47), 173-197.

นันทนา ตันติเวสส. (2548). *การท่องเที่ยว การเดินทางและการผจญภัยของเฟอร์ดินันด์ เมนเดช ปินโต ในรวมผลงานแปลเรื่องบันทึกการเดินทางของเมนเดส ปินโต.* สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม) และ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด. (2559). บริษัทสำนักพิมพ์ศรีปัญญาจำกัด.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2553). *การเมืองในประวัติศาสตร์ ยุคสุโขทัย-อยุธยา พระมหาธรรมราชา กษัตราธิราช.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). มติชน.

ศาลท้าวศรีสุดาจันทร์ไม้หลังแรกที่เกิดจากความศรัทธาของคนกรุงเทพ. (2564). [ภาพถ่าย]. พระนครศรีอยุธยา: ปิยวัจน์ ภะมะรินทร์ มีประเสริฐโชค.

ศาลท้าวศรีสุดาจันทร์ไม้หลังใหม่และภูมิทัศน์ของโคกวัดแร้งที่ปรับปรุงใหม่. (2567). [ภาพถ่าย]. พระนครศรีอยุธยา: ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์.

วนาศรี สามนเสน. (2548). *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต).* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรมศิลปากร.

อภิญนุช พุทธิเนตรอาภา. (2567, 7 มกราคม) เจ้าของร้านอาหารและกาแฟชื่อ “มีที่มาคาเฟ่” สัมภาษณ์.

อรุณ สอนแสนสุข. (2567, 14 มกราคม) ผู้อาศัยอยู่ในพื้นที่. สัมภาษณ์.

อาษา ภาคอารีย์. (2561). *ภาพสะท้อนของสตรีที่ปรากฏในเอกสารสมัยอยุธยา.* [การค้นคว้าอิสระอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร] https://sure.su.ac.th/xmlui/bitstream/handle/ 123456789/24928/MA_อาษา_ภาคอารีย์.pdf?sequence=1&isAllowed=y

ภาพแทนนิมิตดีและนิมิตร้าย ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

Representations of Good and Bad Event in Royal Chronicle of Ayutthaya Kingdom: Phan Chantanumat (Choem) Version

รัตติกาล เถื่อนชนะ / Rattikan Thueanchana

สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pibulsongkram Rajabhat University

นราวิชญ์ นรถี / Narawit Norathee

สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pibulsongkram Rajabhat University

รัตนาวดี ปาแปง / Ruttanawadee Papang

อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

Lecturer of the Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pibulsongkram Rajabhat University

ปฐมพงษ์ สุขเล็ก[1] / Phathompong Suklek

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

Assistant Professor Dr. of the Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pibulsongkram Rajabhat University

วันที่รับบทความ 23 เมษายน 2567 / แก้ไขบทความ 17 กันยายน 2567 / ตอบรับบทความ 21 เมษายน 2568

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาพแทนนิมิตดีและนิมิตร้ายในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ผลการวิจัยพบว่า ภาพแทนนิมิตดีปรากฏ 4 ภาพแทน คือ ภาพแทนปรากฏการณ์ธรรมชาติมงคล ภาพแทนมนุษย์ที่ไม่ถูกทำร้าย ภาพแทนสัตว์มงคล และภาพแทนเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนภาพแทนนิมิตร้ายปรากฏเพียง 3 ภาพแทน คือ ภาพแทนปรากฏการณ์ธรรมชาติอวมงคล ภาพแทนสัตว์ที่เป็นอวมงคล และภาพแทนภูตผี ภาพแทนนิมิตดีและภาพแทนนิมิตร้ายมีลักษณะตรงข้ามกันมีความสัมพันธ์กับมโนทัศน์ของสังคมไทยที่สามารถตีความเพื่อสื่อถึงเหตุการณ์

[1] Corresponding author : p_0345043@hotmail.com

ที่จะเกิดขึ้นว่าเป็นเรื่องมงคลหรือเรื่องอวมงคล ภาพแทนนิมิตนี้จึงผ่านการตีความซึ่งยังคงสืบทอดมาถึงสังคมไทยปัจจุบัน

คำสำคัญ: ภาพแทน นิมิต พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา พันจันทนุมาศ (เจิม)

Abstract

This research aimed at studying the representation of good and bad event in Royal Chronicle of the Ayutthaya Kingdom: Phan Chantanumat (Choem) Version. The result found that the good event had 4 representations were auspicious natural phenomena, unharmed human, propitious animals, and deity- holy things. The bad event had 3 representations were unlucky natural phenomena, unlucky animals, and ghosts. These both sides of event were contrary to each other because they related to the concepts of Thai society that interpreted them into good or bad ways. The representations of event interpreted were inherited to Thai society nowadays.

Keywords: representation, event, Royal Chronicle, Ayutthaya, Phan Chantanumat (Choem)

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเชื่อเรื่องลางบอกเหตุเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมความเชื่อของไทยที่มีมาตั้งแต่อดีต ปรากฏหลักฐานร่องรอยในวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ อาทิ พระราชพงศาวดาร ตำราพิชัยสงคราม บันทึกคำให้การ และวรรณคดีไทย ยกตัวอย่างข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ กล่าวถึงเหตุการณ์ลางบอกเหตุก่อนสมเด็จพระรามาธิบดีจะสวรรคตว่าเกิดลำแสงบนท้องฟ้า (พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 2544, หน้า 21) ดังว่า “ศักราช 891 เห็นอากาศนิมิตเป็นอินทร์ธนูแต่ทิศหรดี ผ่านอากาศมาทิศพายัพ มีพรรณขาว” ซึ่งเหตุการณ์ต่อมาได้กล่าวว่าสมเด็จพระรามาธิบดีเสด็จพระที่นั่งหอพระแล้วค่ำวันนั้นพระองค์ก็สวรรคตตามลางบอกเหตุ หรือในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีเนื้อหาตอนหนึ่งกล่าวถึงลางบอกเหตุที่นางทองประศรีจะให้กำเนิดขุนแผน ว่านางฝันเห็นพระอินทร์นำแหวนเพชรมาให้ (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเล่ม1, 2554, หน้า 53) ดังว่า “นิมิตฝันว่านั้นว่าท้าวสหัสนัยน์ ถือแหวนเพชรเม็ดใหญ่เหาะดั้นมาครั้นถึงจึงยื่นแหวนนั้นให้ นางรับแหวนไว้ด้วยหรรษา” ขุนไกรผู้เป็นสามีจึงได้ทำนายว่าจะได้บุตรมียศศักดิ์และความกล้าหาญ ซึ่งต่อมาก็ได้ให้กำเนิดขุนแผนและเป็นไปตามคำทำนาย

ลางบอกเหตุข้างต้น ทั้งการเห็นลำแสงบนท้องฟ้า (อินทร์ธนู) และการฝันว่าพระอินทร์นำแหวนเพชรมาให้ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นลางบอกเหตุที่บ่งบอกว่าจะเกิดสิ่งใดขึ้นในอนาคต หรือที่เรียกว่า

นิมิต ดังที่ ปรัชญา ปานเกตุ (2560, หน้า 578) ให้ความหมายไว้ว่า “เครื่องหมายลางบอกเหตุ” ดังนั้น หากเป็นลางบอกเหตุที่ บ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องดีเรียกว่า นิมิตดี และหากเป็นลางบอกเหตุที่บ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องร้ายเรียกว่า นิมิตร้าย การนำเสนอข้างต้นยังเป็นการยืนยันให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องลางบอกเหตุที่ปรากฏในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน

นิมิตที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทพระราชพงศาวดารที่เก่าแก่ที่สุด คือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ แต่เนื่องด้วยมีข้อจำกัดที่เนื้อหาไม่ครบสมบูรณ์ ดังนั้น การศึกษานิมิตในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จึงมีความน่าสนใจ เพราะเนื้อหามีความสมบูรณ์กล่าวถึงปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจนถึงสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ได้รับการชำระในปี พ.ศ. 2338 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ดังที่ กนกพัชรวรรัตน์ เพียงตาธนรัตน์ นภากานต์ นาคทอง ปานิสา เจริญสุข ออมสิน เกสร และปฐมพงษ์ สุขเล็ก (2566) ศึกษาเรื่องนิมิตในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) โดยได้วิเคราะห์รูปแบบการเกิดนิมิตว่าสามารถเกิดได้ 2 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบความจริง หมายถึงผู้คนรับรู้นิมิตนั้นโดยตรง อาทิ สามารถมองเห็นทางตา สามารถได้กลิ่นทางจมูก สามารถได้ยินเสียงทางหู 2) รูปแบบความฝัน หมายถึงการรับรู้ทางความฝันเท่านั้น อีกทั้งยังได้จำแนกนิมิตเป็น 2 ลักษณะ คือ นิมิตดีและนิมิตร้าย ยกตัวอย่างนิมิตดีตอนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไปทำศึกกับพระมหาอุปราชาได้เกิดนิมิตพระบรมสารีริกธาตุเสด็จมา (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้า 306) ดังนี้ “ทอดพระเนตรเห็นพระสารีริกบรมธาตุเสด็จปาฏิหาริย์ ช่วงเท่าผลส้มเกลี้ยงมาแต่ทักขิณทิศเวียนเป็นทักขิณาวัฏแล้วเสด็จผ่านไปอุดรทิศทรงปีติสร้านไปทั้งพระองค์” เมื่อเกิดนิมิตเช่นนี้ในยามออกศึกผลปรากฏว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นฝ่ายมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชา เป็นนิมิตในรูปแบบความจริงที่ผู้คนบริเวณนั้นสามารถรับรู้ด้วยการมองเห็นทางตา ยกตัวอย่างนิมิตร้าย ตอนก่อนที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 จะสวรรคตเกิดนิมิตมีลำแสงบนท้องฟ้า (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้า 223) ดังนี้ “ในเพลาราตรีภาคเห็นอากาศนิมิตเป็นอินทธนู แต่ทิศหรดีผ่านทิศพายัพมีพรรณขาว อยู่มา ณ วัน 1ฯ[4]12 สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าเสด็จสวรรคต”

จากการศึกษางานเรื่อง ศึกษาเรื่องนิมิตในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ข้างต้นน่าสังเกตว่าได้ศึกษาเฉพาะรูปแบบการเกิดนิมิตเท่านั้นว่ามีรูปแบบการเกิดนิมิตอย่างไร และนิมิตใดเป็นนิมิตดี นิมิตใดเป็นนิมิตร้าย แต่มีสิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การจำแนกนิมิตดีและนิมิตร้าย นอกจากการดูจากเหตุการณ์ที่ตามมาว่าเป็นเรื่องดีหรือเป็นเรื่องร้ายแล้ว น่าจะสามารถศึกษาจาก “ภาพแทน” ของมิมิตได้ ดังที่ได้ยกตัวอย่างไว้ อาทิ การนำเสนอถึงภาพพระบรมสารีริกธาตุบ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องมงคล ส่วนการนำเสนอลำแสงประหลาดบนท้องฟ้าบ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องอวมงคล ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาภาพแทนนิมิตดีและนิมิตร้ายในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เพื่อเป็นการต่อยอดการวิจัย อีกทั้งการศึกษาภาพแทนนิมิตดีและนิมิตร้าย

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) นี้ อาจส่งผลต่อการแต่งวรรณกรรมในสมัยต่อมา และแสดงให้เห็นมโนทัศน์ของสังคมไทยที่เชื่อมโยงถึงภาพแทนสิ่งดีที่เชื่อว่าจะเกิดเรื่องมงคลขึ้นและเชื่อมโยงถึงภาพแทนสิ่งร้ายที่เชื่อว่าจะเกิดเรื่องอวมงคลขึ้น

2. วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

เพื่อศึกษาภาพแทนนิมิตดีและนิมิตร้ายในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

3. ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพศึกษาภาพแทนนิมิตในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1) ขั้นเตรียมการ การศึกษาภาพแทนนิมิตในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) โดยมีขอบเขตเนื้อหา คือใช้หนังสือประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3 ตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2542

2) ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล ศึกษาพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนิมิต ลางบอกเหตุ ภาพแทน และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

3) ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ภาพแทนนิมิตในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) โดยใช้กรอบแนวคิดของ ปฐมพงษ์ สุขเล็ก (2563) ที่ได้ศึกษาเรื่อง นิมิตร้ายในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยได้จำแนกภาพแทนนิมิต ดังนี้

1. ภาพแทนของนิมิตดีบ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องมงคลมี 4 ภาพแทน คือ
   - 1.1 ภาพแทนด้วยปรากฏการณ์ธรรมชาติมงคล
   - 1.2 ภาพแทนด้วยมนุษย์ที่ไม่ถูกทำร้าย
   - 1.3 ภาพแทนด้วยสัตว์มงคล
   - 1.4 ภาพแทนด้วยเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์
2. ภาพแทนของนิมิตร้ายที่บ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องอวมงคลมี 4 ภาพแทน คือ
   - 2.1 ภาพแทนด้วยปรากฏการณ์ธรรมชาติอวมงคล
   - 2.2 ภาพแทนด้วยมนุษย์ที่ถูกทำร้าย
   - 2.3 ภาพแทนด้วยสัตว์อวมงคล
   - 2.4 ภาพแทนด้วยภูตผี

4) ขั้นสรุป ผลการวิจัย อภิปรายผล ด้วยการพรรณนาวิเคราะห์

4. ผลการวิจัย

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เป็นพระราชพงศาวดารมีเนื้อหาครบถ้วนครอบคลุมเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดในกรุงศรีอยุธยาเริ่มตั้งแต่แรกสถาปนากรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 1893 จนถึงเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 มีหลักฐานความเป็นมาดังปรากฏข้อความในบานแผนว่า “ศุภมัสดุ ศักราช 1157 ปีเถาะ สพศก สมเด็จพระบรมธรรมมิกมหาราชาธิราชพระเจ้าอยู่หัว ผ่านถวัลราชย์ ณ กรุงเทพทะวาราวะดีศรีอยุธยา เถลิงพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททรงชำระพระราชพงศาวดาน” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้า 213) จากการเทียบศักราชตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีการชำระพระราชพงศาวดารฉบับนี้ แต่อย่างไรก็ตามสันนิษฐานว่าพระราชพงศาวดารฉบับนี้น่าจะเขียนขึ้นก่อนที่จะมีการการชำระพระราชพงศาวดารในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ดังที่ อุบลศรี อรรถพันธุ์ (2524, หน้า 105) ได้ศึกษาถึง การชำระพระราชพงศาวดารฉบันพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวว่า “เนื้อความตอนต้นของพระราชพงศาวดาร เป็นสำนวนเก่าที่อาจแต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือธนบุรี” พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ พันจันทนุมาศ (เจิม) จึงมีความสำคัญในฐานะเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่และมีความครบถ้วนของเหตุการณ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งหนึ่งในนั้นคือเหตุการณ์ดีและเหตุการณ์ร้ายที่นำเสนอผ่านนิมิตอันเป็นลางบอกเหตุ ปรากฏการกล่าวถึงนิมิตหลายเหตุการณ์ สามารถจำแนกเป็นภาพแทนนิมิตดีและภาพแทนนิมิตร้าย ดังนี้

1. ภาพแทนนิมิตดี หมายถึง ภาพหรือสัญลักษณ์ของลางบอกเหตุที่บ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องมงคลขึ้นในอนาคต ปรากฏ 4 ภาพแทน สามารถอธิบายและยกตัวอย่างเหตุการณ์ประกอบ ดังนี้

1.1 ภาพแทนปรากฏการณ์ธรรมชาติมงคล หมายถึง ภาพหรือสัญลักษณ์ที่ใช้ปรากฏการณ์ธรรมชาติแสดงออกมาเพื่อสื่อความหมายว่าจะเกิดเรื่องดีขึ้นในอนาคต ยกตัวอย่างดังนี้

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช (ครั้งที่ 1) ตอนสมเด็จพระเจ้าหงสาวดี ยกทัพจะมาทำศึกกับสมเด็จพระมหาจักพรรดิราชาธิราช ได้เห็นดวงอาทิตย์ แจ่มสว่างปราศจากเมฆหมอก ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

> “สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีทอดพระเนตรดูบนอากาศ <u>เห็นพระอาทิตย์แจ่มดวงหมดเมฆหมอก</u> แล้วคิชฌราชบินนำหน้าทัพ ครั้นเห็นศุภนิมิตราชฤกษ์ดังนั้น ก็ให้ลั่นฆ้องชัยอุโฆษแตรสังข์อึงอินทเภรีขึ้นพร้อมกัน ก็ตรัสให้ขับพลเข้าโจมทัพสมเด็จพระ-มหาจักรพรรดิ” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้า 236)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ขณะสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีกำลังยกทัพโจมตีกับสมเด็จพระมหา-จักรพรรดิราชาธิราช (ครั้งที่ 1) ในระหว่างยกทัพได้เห็นดวงอาทิตย์แจ่มสว่างเต็มดวง ปราศจากเมฆหมอกเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่น่าอัศจรรย์ด้วยเมฆหมอกเคลื่อนหายไปเห็นดวงอาทิตย์แจ่มสว่างไสวเต็มดวง

บนท้องฟ้า ถือว่าเป็นนิมิตดี เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีเป็นฝ่ายมีชัยชนะ ดังที่มีการใช้คำว่า “ศุภนิมิตร” โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เป็นมงคล

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกำลังเคลื่อนทัพไปทำศึกกับพระมหาอุปราช ได้ทอดพระเนตรเห็นดวงอาทิตย์แจ่มจรัสรัศมี ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

> “สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าเสด็จคอยฤกษ์ ทอดพระเนตรเห็นมหาเมฆตั้งขึ้นมาแต่ทิศพายัพ แล้วกลับเกลื่อนคืนกระจายอันตรธานไป พระสุริยเทวบุตรจรัสแจ่มดวงในนภาดลอากาศ” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้า 309)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า เกิดเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชกำลังเดินทางไปทำศึกพระมหาอุปราช ขณะพระนเรศวรมหาราชได้รอฤกษ์ได้เห็นเมฆตั้งเค้าขึ้นแล้วสลายหายไปทันที ส่งผลให้เห็นแต่ดวงอาทิตย์แจ่มสว่างอยู่บนท้องฟ้าที่ไร้เมฆหมอก ถือว่าเป็นนิมิตดี เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นฝ่ายมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชา โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เป็นมงคล

1.2 ภาพแทนมนุษย์ที่ไม่ถูกทำร้าย หมายถึง ภาพหรือสัญลักษณ์โดยใช้ภาพของมนุษย์หรือบุคคลที่ไม่ถูกทำร้ายหรือปลอดภัยจากอันตรายแสดงออกมาเพื่อสื่อความหมายว่าจะเกิดเรื่องดีขึ้นในอนาคต ยกตัวอย่างดังนี้

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ตอน พระนารายณ์ราชกุมารเสด็จกำลังออกไปเล่นที่เกยเกิดเสียงฟ้าผ่าตรงพระราชวัง ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

> “พระณารายน์ราชกุมารเสด็จออกไปเล่นทีเกย พระนมพี่เลี้ยงทูลห้ามก็ไม่ฟัง จะถวายพระกลดก็ห้ามเสีย พระนมพี่เลี้ยงจนใจก็ต้องเล่นอยู่ด้วย พระองค์ยืนยุดเสาหลักชัยอยู่<u>อสนีลงต้องหลักชัยแตกตลอดลงไปจนดิน พระณารายราชกุมารจะได้เป็นอันตรายหามิได้</u> พระองค์ยืนยุดหลักชัยทรงพระสรวลอยู่ตามประสาพระเยาว์ แต่พระนมพี่เลี้ยงสลบไปสิ้น” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้าที่ 382)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระนารายณ์ราชกุมารยืนจับเสาหลักชัยแล้วเกิดเหตุการณ์ฟ้าผ่าเสียงดังสนั่นลงมาที่เสาหลักชัยแตกเป็นรอยไปจนถึงดิน แต่น่าอัศจรรย์ที่พระนารายณ์ราชกุมารกลับไม่เป็นอันตรายใดๆ ถือว่าเป็นนิมิตดี เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้ใน

เวลาต่อมาพระนารายณ์ราชกุมารได้ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แสดงถึงเป็นผู้มีบุญญาธิการ โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือมนุษย์ที่ไม่ถูกทำร้าย

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอนสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กำลังจะทำศึกกับกรุงหงสาวดี ฝันว่าได้ปราบจระเข้ใหญ่จนสำเร็จ ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

> “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสุบินนิมิตว่า น้ำนองท่วมป่ามาฝ่ายประจิมทิศลุยชลธีเที่ยวไปพบมหากุมภีล์ตัวใหญ่ ได้สัประยุทธนาการ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประหารกุมภีล์ตาย ประทมตื่นขณะนั้นตรัสให้โหรทาย พระโหราธิบดีกราบทูลทำนายว่าศึกครั้งใหญ่หลวง จะได้ถึงซึ่งมหายุทธหัตถี แต่ทว่าพระองค์ก็จะมีชัย จะลุยไล่ประหารปัจจามิตรข้าศึก” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้าที่ 306)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ฝันว่าเดินลุยกระแสน้ำแล้วต่อสู้กับจระเข้ตัวใหญ่โดยที่พระองค์เป็นฝ่ายมีชัยชนะ อีกทั้งพระโหราธิบดีทำนายว่าจะชนะศึก การว่าต่อสู้กับจระเข้จนมีชัยชนะ ถือว่าเป็นนิมิตดี เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นฝ่ายมีชัยชนะเหนือกรุงหงสาวดี โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือมนุษย์ที่ไม่ถูกทำร้าย

1.3 ภาพแทนสัตว์มงคล หมายถึง ภาพหรือสัญลักษณ์ของสัตว์ที่เป็นมงคลแสดงออกมาเพื่อสื่อความหมายว่าจะเกิดเรื่องดีขึ้นในอนาคต ยกตัวอย่างดังนี้

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช (ครั้งที่ 1) ตอนสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีกำลังเดินทางไปทำศึกกับสมเด็จพระมหาจักพรรดิราชาธิราช ปรากฏว่ามีนกแร้งบินนำหน้าทัพ ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

> “สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีทอดพระเนตรดูบนอากาศ เห็นพระอาทิตย์แจ่มดวงหมดเมฆหมอก แล้วคิชฌราชบินนำหน้าทัพ ครั้นเห็นศุภนิมิตรราชฤกษ์ดังนั้นก็ให้ลั่นฆ้องชัยอุโฆษแตรสังข์อึงอินทเภรีขึ้นพร้อมกัน ก็ตรัสให้ขับพลเข้าโจมทัพสมเด็จ-พระมหาจักรพรรดิ” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้าที่ 236)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีกำลังเดินทางไปทำศึกกับสมเด็จพระมหาจักพรรดิราชาธิราชเกิดปรากฏการณ์ที่มีนกแร้งบินนำหน้าทัพของสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีถือว่าเป็นนิมิตดี ดังที่มีการใช้คำว่า “ศุภนิมิต” การที่มีนกแร้งบินนำหน้าทัพ ถือว่าเป็นนิมิตดี เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้พระเจ้าหงสาวดีเป็นฝ่ายมีชัยชนะ โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือสัตว์ที่เป็นมงคล

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงนำทัพออกศึกเมืองเมาะตะมะได้ยินเสียงช้างร้องดังก็กก้อง ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

> “พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ก็ทรงเครื่องสรรพนิลวัตถาลังกาภรณ์วิภูษิต สำหรับขัตติยราชรณยุทธ์แล้ว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนเกย ทอดพระเนตรเห็นช้างพระที่นั่งทั้งสองซึ่งประทับอยู่นั้นยกงวงขึ้นปรามาศลูบคลำงาเบื้องขวา แล้วร้องก้องโกญจนาทนี้สนั่นในพนัสแนวสีขรเขต เป็นชัยนิมิต” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้าที่ 345)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ขณะสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเตรียมเคลื่อนพลไปตีเมืองเมาะตะมะเกิดปรากฏการณ์ช้างพระที่นั่งยกงวงขึ้นแล้วลูบที่งาเบื้องขวา อีกทั้งยังร้องเสียงดังกึงก้องสนั่นไปทั่วเขตแนวเขา ดังที่ใช้คำว่า “บังเกิดชัยนิมิต” เหตุการณ์ช้างยกงวงมาลูบที่งาเบื้องขวาและส่งเสียงร้องดังกังวาน ถือว่าเป็นนิมิตดี เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชศึกชนะศึกสามารถตีเอาเมืองเมาะตะมะได้สำเร็จ โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือสัตว์ที่เป็นมงคล

1.4 ภาพแทนเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หมายถึง ภาพหรือสัญลักษณ์ของเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์แสดงออกมาเพื่อสื่อความหมายว่าจะเกิดเรื่องดีขึ้นในอนาคต ยกตัวอย่างดังนี้

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ตอนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกำลังเสด็จออกเดินทางไปช่วยราชการสงครามตีกรุงรัตนบุระอังวะ เกิดเหตุการณ์พระบรมสารีริกธาตุเสด็จปาฏิหาริย์มีแสงสว่างเท่าลูกมะพร้าว ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

> “กอปรด้วยเพชรฤทธิ์ เสด็จทรงคชาธารพร้อมด้วยพยุหแสนยากร ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุเสด็จปาฏิหาริย์แต่บุรพทิศผ่านพระคชาธารไปโดยประจิมทิศเท่าผลมะพร้าวปอก แล้วจึงเสด็จยกทัพหลวงออกโดยประตูไชยแสน” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้าที่ 280)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ขณะที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชกำลังเสด็จออกเดินทางไปช่วยราชการสงครามตีกรุงรัตนบุระอังวะซึ่งเป็นแผนประทุษร้าย ระหว่างเดินทางนั้นได้เกิดพระบรมสารีริกธาตุเสด็จมาทำปาฏิหาริย์มีแสงสว่างเจิดจรัสเป็นดวงใหญ่เท่าลูกมะพร้าว การที่เห็นพระบรมสารีริกธาตุเสด็จมาปาฏิหาริย์ ถือว่าเป็นนิมิตดี เพราะว่าหลังจากเหตุการณ์นี้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไม่ได้รับอันตรายและมีชัยชนะเหนือผู้คิดปองร้าย โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอนมีบัญชาให้สมเด็จพระเอกาทศรถยกทัพไปปราบพระยาตะนาวศรี ได้เห็นพระบรมสารีริกธาตุเสด็จปาฏิหาริย์แสงสว่างจรัสบนท้องฟ้า ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

> “เดชะพระบารมีสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ถ้ามีชัยแก่ข้าศึกครั้งใด ก็ให้เห็นศุภนิมิตรประจักษ์ทุกครั้ง พอเพลา 3 ยาม 7 บาท พระสารีริกบรมธาตุใหญ่เท่าผลส้มเกลี้ยง เสด็จผ่านด้านตะนาวศรี มาแต่ทิศอุดรไปเฉียงอาคเนย์ พระรัศมีสว่างวาบไปทั้งอากาศและปฐพี” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้าที่ 333)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ขณะสมเด็จพระเอกาทศรถยกทัพไปปราบพระยาตะนาวศรีได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุเสด็จมาแสดงปาฏิหาริย์เกิดแสงสว่างจรัสวาบไปทั่วท้องฟ้าและแผ่นดิน การปรากฏพระบรมสารีริกธาตุเสด็จมาแสดงปาฏิหาริย์อย่างน่าอัศจรรย์ ถือว่าเป็นนิมิตดี ดังคำที่ใช้ว่า “ศุภนิมิต” เพราะหลังจากเห็นการนี้ สมเด็จพระเอกาทศรถสามารถปราบกบฏพระยาตะนาวศรีได้สำเร็จ โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ตอนพระญาติพระวงศ์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเห็นพระนารายณ์ราชกุมารมีสี่กรอย่างอัศจรรย์ ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

> “ในปีนั้นพระราชเทวีประสูติพระราชบุตรองค์หนึ่ง พระญาติพระวงศ์เหลือบเห็นเป็นสี่กร แล้วปกติเป็นสองกร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสแจ้งความเห็นมหัศจรรย์ก็พระราชทาน พระนามว่า นารายราชกุมาร” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้าที่ 379)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า เหล่าพระบรมวงศ์ทั้งหลายได้เห็นพระกุมารมีสี่มือแล้วกลับเป็นสองมือดังเดิม ซึ่งเสมือนกับองค์พระนารายณ์เป็นเจ้า จึงได้รับพระราชทานพระนามว่าพระนารายณ์ ถือว่าเป็นนิมิตดี เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้ในเวลาต่อมาพระกุมารนี้ได้ครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ตอน สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้างมหาปราสาทได้ฝันเห็นพระอินทร์ ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

“ทรงพระกรุณาสร้างมหาปราสาทองค์หนึ่งสิบเบดเดือนเสร็จ ให้นามว่าศิริยศโสธรมหาพิมานบันยังคในเพลากลางคืน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสุบินนิมิตว่า สมเด็จ อมรินทราธิราช เสด็จลงมานั่งแทบพระองค์ไสยาสน์ตรัสว่าบอกว่าให้ตั้งจักรพยุหะ แล้วสมเด็จอมรินทราธิราชหายไป” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้าที่ 379)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้สร้างพระมหาปราสาทแล้วตั้งชื่อว่าว่าศิริยศโสธรมหาพิมาน แต่เมื่อฝันเห็นพระอินทร์นั่งแทบพระองค์ไสยาสน์แล้วพูดว่าให้ตั้งจักรพยุหะ จากนั้นพระอินทร์ก็หายไป การที่ได้ฝันเห็นพระอินทร์ผู้เป็นเทวราชา ถือว่าเป็นนิมิตดี เพราะจากการเห็นการนี้ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองแปลงชื่อพระมหาปราสาทใหม่ว่าจักรวัติไพชยันต-มหาปราสาทตามคำทำนายของโหราพฤฒาจารย์ โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

2. ภาพแทนนิมิตร้าย หมายถึง ภาพหรือสัญลักษณ์ของลางบอกเหตุที่บ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องร้ายขึ้นในอนาคต ปรากฏ 3 ภาพแทน สามารถอธิบายและยกตัวอย่างเหตุการณ์ประกอบ ดังนี้

2.1 ภาพแทนปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เป็นอวมงคล หมายถึง ภาพหรือสัญลักษณ์ที่ใช้ธรรมชาติที่แสดงออกมาสื่อความหมายในรูปแบบของนิมิตร้ายหรือลางบอกเหตุร้าย ยกตัวอย่างดังนี้

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตอนก่อนสมเด็จพระบรมไตรโลนาถสวรรคตเกิดเหตุการณ์ไม่ปกติคือข้าวสารงอกเป็นใบ ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

“เกิดอุบาทว์หลายประการ โคตกลูกตัวหนึ่ง 8 เท้า ไก่ฟักฟองตัวหนึ่งตกลูกเป็น 4 เท้า ไก่ฟักฟองคู่ขอนตกลูก 6 ตัว อนึ่งข้าวสารงอกเป็นใบในปีนั้นสมเด็จพระบรม-ไตรโลกนาถเจ้าเสด็จสวรรคต อยู่ในพระราชสมบัติ 34 ปี”(ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้า 221-222)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า การเกิดเหตุการณ์เมล็ดข้าวสารงอกเป็นใบเป็นสิ่งผิดธรรมชาติดังที่ใช้คำว่า “เกิดอุบาทว์หลายประการ” ถือว่าเป็นนิมิตร้าย เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้ ในปีนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคต โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เป็นอวมงคล

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ตอนก่อนที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 จะสวรรคตได้เห็นลำแสงสีขาวบนท้องฟ้า ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

"ในเพลาราตรีภาค เห็นอากาศนิมิตรเป็นอินทธนูแต่ทิศหรดีผ่านทิศพายัพมีพรรณสีขาว อยู่มา ณ วัน 1ฯ[4]12 สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าเสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ 34 ปี" (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้า 223)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ก่อนสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 สวรรคต ได้เกิดลำแสงอินทธนูสีขาวบนท้องฟ้าพุ่งจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปทิศตะวันตกเฉียงเหนือ การเกิดลำแสงสีขาวเช่นนี้ ถือว่าเป็นนิมิตร้าย เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าสวรรคต โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เป็นอวมงคล

2.2 ภาพแทนสัตว์ที่เป็นอวมงคล หมายถึง ภาพหรือสัญลักษณ์ของสัตว์ที่แสดงออกมาสื่อความหมายในรูปแบบของนิมิร้ายหรือลางบอกเหตุร้าย ยกตัวอย่างดังนี้

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ตอนก่อนเหตุการณ์ให้ขุดศพเจ้าแก้วเจ้าไทเป็นอหิวาขึ้นมาเผา ได้เกิดเหตุการณ์ผิดปกติ คือ ม้าตกลูกศีรษะเดียวแต่ตัวเป็น 2 ตัว 8 เท้า ไก่ฟักออกมามี 2 ศีรษะ ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

"ม้าขุนสุวรรณพีนิดใจ ตกลูกศีรษะเดียว ตัวเป็น 2 ตัว 8 เท้า เดินชิงศีรษะกัน ไก่พระศรีมโหสถ ฟักฟองตกลูกตัวเดียว 2 ศีรษะ" (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้าที่ 214)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ได้การเกิดเหตุการณ์ผิดปกติ ม้าของขุนสุวรรณพีนิดใจ ตกลูกมามีหัวเดียวแต่ตัวเป็น 2 ตัว เดินแย่งหัวกัน และไก่พระศรีมโหสถเมื่อฟักออกมามี 2 หัว เป็นเหตุการณ์ไม่ปกติ ถือว่าเป็นนิมิตร้าย เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้ คือการขุดศพเจ้าแก้วเจ้าไทขึ้นมาเผาเพราะเป็นอหิวาตกโรค ซึ่งอาจอนุมานได้ว่าเกิดเรื่องร้ายคือโรคระบาด โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือสัตว์ที่เป็นอวมงคล

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระยอดฟ้า ตอนเกิดเหตุการณ์งาช้างหักเป็น 3 ท่อน และช้างร้องเป็นเสียงคนร้องไห้ ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

"สมเด็จพระยอดฟ้าเสด็จออกสนามพร้อมด้วยหมู่มุขอำมาตย์มนตรีเฝ้าพระบาทยุคลเป็นอันมาก ดำรัสสั่งให้เอาช้างบำรุงากัน บังเกิดทุจริตนิมิต งาช้างพญาไฟนั้นหักเป็น 3 ท่อน ครั้นเพลาค่ำช้างต้น พระฉัตทันต์ให้ลร้องเป็นเสียงคนร้องไห้ ประการหนึ่งประตูไพชยนต์ร้องเป็นอุบาทว์" (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้าที่ 225)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ขณะที่สมเด็จพระยอดฟ้าได้ปกครองบ้านเมืองนั้น เกิดเหตุการณ์ไม่เป็นมงคล คือ งาของช้างพญาไฟนั้นหักเป็น 3 ท่อน อีกทั้งยังเกิดเหตุการณ์ช้างต้นส่งเสียงเป็นเสียงคน

ร้องไห้ ดังที่ใช้คำว่า “ทุจริตนิมิต” ถือว่าเป็นนิมิตร้าย เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้ แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ มีความเสน่หารักใคร่พันบุตรศรีเทพ (ขุนวรวงศาธิราช) จนแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ให้ขุนวรวงศาธิราชสำเร็จราชการแทนสมเด็จพระยอดฟ้าและสำเร็จโทษสมเด็จพระยอดฟ้าในที่สุด โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือสัตว์อวมงคล

2.3 ภาพแทนภูตผี หมายถึง ภาพหรือสัญลักษณ์ของภูตผีวิญญาณ ที่แสดงออกมาสื่อความหมายในรูปแบบของนิมิตร้ายหรือลางบอกเหตุร้าย พบเพียง 1 ตัวอย่าง ดังนี้

ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระราเมศวร ตอนก่อนสมเด็จพระราเมศวรสวรรคตได้ทอดพระเนตรเห็นผู้ที่เสียชีวิตไปแล้วมานั่งขวางทางแล้วหายไป ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังนี้

> “เพลาเย็นเสด็จไปพระที่นั่งมังคลาพิเสก ท้าวสามลซึ่งตายแต่ก่อนนั้นนั่งขวางทางเสด็จอยู่แล้วหายไป สมเด็จพระราเมศวรบรมบพิตรก็เสด็จสวรรคต อยู่ในพระราชสมบัติ 6 ปี” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้าที่ 217)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ก่อนที่ที่สมเด็จพระราเมศวรสวรรคต ได้ทอดพระเนตรเห็นท้าวสามลที่เสียชีวิตไปแล้วมานั่งขวางอยู่ทางเสด็จแล้วหายไปอย่างน่าอัศจรรย์ ถือว่าเป็นนิมิตร้าย เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้ สมเด็จพระราเมศวรสวรรคต โดยการใช้ภาพแทนนิมิตคือภูตผี

5. สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาภาพแทนนิมิตดีและนิมิตร้ายในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ภาพแทนนิมิตจำแนกเป็น 2 ลักษณะ คือ ภาพแทนนิมิตดีและภาพแทนนิมิตร้าย ดังนี้

1. ภาพแทนนิมิตดี คือ หมายถึง ภาพหรือสัญลักษณ์ของลางบอกเหตุที่บ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องมงคลในอนาคตเพื่อเป็นการเน้นย้ำถึงความสำเร็จหรือสร้างความเชื่อมั่นในสิ่งที่จะดำเนินการในอนาคต ปรากฏเป็น 4 ภาพแทน คือ 1) ภาพแทนปรากฏการณ์ธรรมชาติมงคล อาทิ ท้องฟ้าปราศจากเมฆหมอก ดวงอาทิตย์แจ่มสว่างเป็นรัศมี 2) ภาพแทนมนุษย์ที่ไม่ถูกทำร้าย อาทิ เกิดฟ้าผ่าแต่กลับไม่เป็นอันตราย ฝันว่ามีชัยชนะเหนือจระเข้ตัวใหญ่ 3) ภาพแทนสัตว์ที่เป็นมงคล อาทิ นกแร้งบินนำหน้าทัพ ช้างชูงวงลูบงาเบื้องขวาแล้วร้องดังกึกก้อง 4) ภาพแทนเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อาทิ ฝันเห็นพระอินทร์ พระบรมสารีริกธาตุเสด็จมาแสดงปาฏิหาริย์มีรัศมีเจิดจรัส

2. ภาพแทนนิมิตร้าย คือ ภาพหรือสัญลักษณ์ของลางบอกเหตุที่บ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องอวมงคลในอนาคตเพื่อให้ระมัดระวังรอบคอบ ปรากฏเป็น 3 ภาพแทน คือ 1) ภาพแทนปรากฏการณ์ธรรมชาติอวมงคล อาทิ ข้าวสารงอกเป็นใบซึ่งเป็นสิ่งที่ผิดธรรมชาติ การเห็นลำแสงสีขาวบนท้องฟ้ายามค่ำคืน

2) ภาพแทนสัตว์อวมงคล อาทิ ม้าตกลูกเป็น 2 ตัว แต่มีหัวเดียวร่วมกัน ไก่มี 2 หัว งาของช้างเกิดแตกหัก
3) ภาพแทนภูตผี คือ เห็นผู้ที่ตายแล้วมานั่งขวางทาง

6. อภิปรายผลการวิจัย

การนำเสนอภาพแทนนิมิตในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีความสอดคล้องคล้ายคลึงกับการนำเสนอภาพแทนนิมิตในวรรณคดีไทย เพียงแต่ภาพนิมิตในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ไม่ปรากฏภาพแทนนิมิตร้ายที่นำเสนอด้วยภาพแทนมนุษย์ที่ถูกทำร้าย ยกตัวอย่างความสอดคล้องกับวรรณคดีไทย อาทิ ภาพแทนนิมิตร้ายด้วยภูตผี ในตอนสมเด็จ-พระราเมศวร ทอดพระเนตรเห็นท้าวสามลที่เสียชีวิตไปแล้วมานั่งขวางทาง หลังจากเหตุการณ์นี้ในเวลาต่อมาสมเด็จ พระราเมศวรก็เสด็จสวรรคต ถือว่าเป็นนิมิตร้าย สอดคล้องกับ ปฐมพงษ์ สุขเล็ก (2563, หน้า 129) ได้กล่าวถึงเรื่องรามเกียรติ์ ตอนกุมภรรณยกทัพไปรบกับฝ่ายพระรามปรากฏนิมิตร้าย ดังว่า “เหล่าภูตผี มาสำแดงให้เห็นเดินสวนไปมาภายในกองทัพ” ซึ่งเป็นนิมิตร้ายส่งผลให้กุมภกรรณเป็นฝ่ายพ่ายแพ้จนต้องเสียชีวิต

จากการศึกษาภาพแทนนิมิตในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พบว่ายังปรากฏภาพแทนนิมิตที่แตกต่างจากกรอบแนวคิดการนำเสนอภาพแทนในวรรณคดีไทยทั้งในนิมิตดีและนิมิตร้าย ลักษณะภาพแทนนิมิตดี พบ 1 ตัวอย่างที่แตกต่าง คือ การใช้ภาพแทนด้วยพระสุคนโธทกตกลงมาแต่เพดาน ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตอนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเข้าพิธีราชาภิเษกมีพระสุคนโธทกตกลงมาแต่เพดานในโรงพระราชพิธี ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้า 391) ว่า “ในวันแรกตั้งพระราชพิธีนั้น เพลาค่ำ แล้วประมาณค่ำสองทุ่มมีพระสุคนโธทกขาวบริสุทธิ์ตกลงมาแต่เพดานในโรงพระราชพิธีเป็นอัศจรรย์” ซึ่งถือว่าเป็นนิมิตดีบ่งบอกถึงบุญบารมีของสมเด็จ-พระนารายณ์มหาราช และลักษณะภาพแทนนิมิตร้ายพบ 1 ตัวอย่างที่แตกต่าง คือ การใช้ภาพแทนด้วยประตูส่งเสียงร้อง ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระยอดฟ้า ตอนก่อนจะเกิดแผ่นดินเป็นทุรยศ ประตูไพชยนต์ร้องเป็นอุบาทว์ ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3, 2542, หน้า 225) ว่า “สมเด็จพระยอดฟ้าเสด็จออกสนามพร้อมด้วยหมู่มุขอำมาตย์มนตรีเฝ้าพระบาทยุคลเป็นอันมาก ดำรัสสั่งให้เอาช้างบำรุงากัน บังเกิดทุจริตนิมิตงาช้างพญาไฟนั้นหักเป็น 3 ท่อน ครั้นเพลาค่ำช้างต้น พระฉัตทันต์ให้ลร้องเป็นเสียงคนร้องไห้ ประการหนึ่งประตูไพชยนต์ร้องเป็นอุบาทว์” ซึ่งถือว่าเป็นนิมิตร้าย ดังใช้คำว่า “ทุจริตนิมิต” และ “อุบาทว์” เพราะหลังจากเหตุการณ์นี้แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์วางแผนให้ ขุนวรวงศาธิราชขึ้นครองพระราชสมบัติแล้วสำเร็จโทษสมเด็จพระยอดฟ้า

การกล่าวถึงภาพแทนนิมิตที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ยังมีความสอดคล้องกับอธิไท้โพธิบาทเป็นตำราที่กล่าวถึงอุบาทว์ที่เทวดารักษาทิศทั้ง 8 สำแดงให้ปรากฏ อาทิ ปรากฏนิมิตร้ายในสมัยรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พระองค์นั้นมองดูอากาศในยามดึกเห็นอากาศนิมิตเป็นลำแสงอินทรธนูบนท้องฟ้า หลังจากเหตุการณ์นี้สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าก็สวรรคต ซึ่งสอดคล้องกับอธิไท้โพธิบาท (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554, หน้า 876) ว่า “ราตรินเหนอินทรธนูรัศมีสว่างดู ประจักในโพยมอากาษ” หมายถึง การเกิดลำแสงอินทรธนูสีสว่างในอากาศยามค่ำคืนนั้นเป็นอุบาทว์ที่การบ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องไม่ดี นิมิตร้ายหรืออุบาทว์นี้เกิดจากพระอินทร์เป็นผู้บันดาลให้เกิดขึ้น ดังที่ พีรภัทร์ ศรีตุลา (2555, หน้า 28) ได้ศึกษาเรื่อง เทวดารักษาทิศในอาธิไท้โพธิบาทว์ กล่าวว่า “การเห็นสายรุ้งซึ่งมีรัศมีสว่างกลางท้องฟ้าในเวลากลางคืน สายรุ้งนั้นนั้นมีความสัมพันธ์กับพระอินทร์”

อีกทั้งในสมัยรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 เกิดเหตุการณ์นิมิตร้ายหรืออุบาทว์ คือ ม้าตกลูกศีรษะเดียวตัวเป็นสองตัว หลังจากเหตุการณ์นี้ เกิดเหตุการณ์ไม่สงบสุข สอดคล้องคล้ายคลึงกับอธิไท้โพธิบาท (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน 2554, หน้า 789) ว่า “ม้าคลอดตัวเดียวสองหัว คราเดียวสองตัว ก็ดีพิบัตินานา” เชื่อว่าเป็นอุบาทว์ของพระยม เพราะมีความสัมพันธ์กับความตาย ดังที่ พีรภัทร์ ศรีตุลา (2555, หน้า 29-30) ได้กล่าวว่า “ม้าคลอดลูกออกมามีสองหัว... การที่ม้าคลอดลูกออกมามีสองหัวนั้นเกี่ยวพันกับความตายทางอ้อมเพราะเป็นลักษณะที่ผิดปกติของม้า และม้าที่มีลักษณะผิดปกตินั้นมักจะเสียชีวิตเร็ว”

สำหรับภาพแทนนิมิตดีในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ที่น่าสนใจ คือ ภาพแทนเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นำเสนอผ่านพระบรมสารีริกธาตุปรากฏหลายตอน อาทิ ตอนสมเด็จ-พระนเรศวรมหาราชกำลังนำทัพทำศึกกับพระมหาอุปราชา ได้เห็นพระบรมสารีริกบรมธาตุเสด็จมาแสดงปาฏิหาริย์ลอยบนท้องฟ้าเปล่งรัศมีสว่างจ้า หลังจากเหตุการณ์นี้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นฝ่ายมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชา การได้เห็นพระบรมสารีริกธาตุจึงเป็นเรื่องมงคลเป็นนิมิตดี ดังที่ พระมหาสมชาย ธีรปภาโส (2546, หน้า 74) ได้กล่าวถึงความเชื่อของสังคมไทยที่มีต่อพระบรมสารีริกธาตุว่าเป็นสิ่งมงคลสูงสุดว่า “เมื่อประเทศไทยรับเอาพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตแล้ว ยังได้รับเอาวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับการบูชาของอินเดียมาด้วย โดยยึดเอาพระบรมสารีริกธาตุเป็นสิ่งแทนองค์พระพุทธเจ้า”

ภาพแทนนิมิตดีและนิมิตร้ายนี้บางส่วนยังสืบทอดมาถึงสังคมไทยปัจจุบัน อาทิ การฝันว่าฟันหักหรือฟันหลุดมีความเชื่อว่าเป็นฝันร้ายซึ่งตรงกับภาพแทนมนุษย์ที่ถูกทำร้าย มักมีคำทำนายว่าจะเกิดการสูญเสีย ในทางกลับกันหากฝันถึงเทวดานางฟ้าเชื่อว่าเป็นฝันดีซึ่งตรงกับภาพแทนเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มักมีคำทำนายว่าจะโชคดี หรือปรากฏในวรรณกรรมปัจจุบันที่ยังคงนำเสนอนิมิตร้ายผ่านฉากแก้วหล่นแตกแล้วตัวละครเก็บเศษแก้วแล้วแก้วบาดมือจนเลือดออกเป็นการบ่งบอกว่าจะเกิดเรื่องร้ายขึ้นซึ่งตรงกับภาพแทนมนุษย์ที่ถูกทำร้าย ยกตัวอย่างในวรรณกรรมเรื่องคุณชายตัวร้ายกับนายตัวแสบ (SunSx [นามแฝง],

2561, https://www.tunwalai.com) กล่าวถึงลางบอกเหตุร้ายด้วยการสร้างให้ตัวละครทำแก้วตกแตก แล้วเศษแก้วบาดมือจนเลือดออก ดังว่า "'พอดีผมนอนไม่ค่อยหลับเลยเดินลงมาหาน้ำกิน ตอนที่หยิบแก้วได้ยินเหมือนเสียงใครเรียกชื่อ ผมเลยตกใจทำแก้วหล่นแตก พอก้มลงไปเก็บก็เลยโดนมันบาดมือเข้า' ผมบอกพร้อมกับชี้ไปที่บริเวณแก้วแตก" ถือว่าเป็นนิมิตร้ายเพราะในเวลาต่อมาตัวละครนี้ได้ประสบอุบัติเหตุถูกรถชนบาดเจ็บสาหัส

การศึกษาภาพแทนนิมิตในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จึงแสดงให้เห็นถึงภาพแทนที่ปรากฏทั้งนิมิตดีและนิมิตร้ายผ่านเหตุการณ์ในเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งการนำเสนอเรื่องนิมิตยังปรากฏในเอกสารประเภทวรรณคดีไทย วรรณกรรมปัจจุบัน หรือแม้กระทั่งตำรา ถึงแม้รายละเอียดจะมีความแตกต่างกันตามลักษณะของงานเขียน ดังที่บางภาพแทนนิมิตในพระราชพงศาวดารมีความแตกต่างจากกรอบแนวคิดการนำเสนอภาพแทนที่ศึกษาจากในวรรณคดีไทย แต่สิ่งหนึ่งที่สอดคล้องกันคือได้สะท้อนวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนิมิตลางบอกเหตุ การรับรู้ถึงนิมิตไม่ว่าจะในรูปแบบความจริง อาทิ ได้เห็น ได้ยิน หรืออาจจะในรูปแบบความฝัน ยกตัวอย่าง การฝันว่าสู้รบกับศัตรูแล้วเป็นฝ่ายชนะมีชัยเหนือศัตรูย่อมถูกตีความว่าเป็นเรื่องมงคลจะเกิดสิ่งดีในอนาคต แต่ถ้าฝันว่าสู้กับโจรแล้วเป็นฝ่ายพ่ายแพ้หรือโดนโจรฟันแขนขาดทั้งสองข้างย่อมถูกตีความว่าไม่ใช่เรื่องดีอาจเกิดเหตุร้ายในอนาคต ภาพแทนหรือสัญลักษณ์สำหรับการตีความเหล่านี้อาจเกิดจากความรับรู้อย่างแพร่หลายในอดีตและมีความแม่นยำของผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคตจนบันทึกไว้เป็นตำราการเกิดนิมิต อาทิ เรื่องอาทิไท้โพธิบาท แล้วอาจส่งผลต่อ ความเชื่อเรื่องนิมิตตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร จนแพร่กระจายสู่การนำไปเป็นกลวิธีหนึ่งของการแต่งวรรณคดีไทย และเรื่อยมาจนถึงการแต่งวรรณกรรมปัจจุบัน ดังปรากฏการใช้ภาพแทนมนุษย์ที่ถูกทำร้าย คือ การใช้ภาพการถูกแก้วบาดนิ้วตัวละครในนวนิยายออนไลน์ข้างต้น ถึงแม้จะเป็นเพียงงานเขียนประเภทบันเทิงคดี แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่า ผู้แต่งคือส่วนหนึ่งของสังคมไทยปัจจุบันที่รับรู้และยังนำเสนอถ่ายทอดภาพแทนนิมิตเช่นนี้ลงไปในผลงาน สอดคล้องกับ ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (2549, หน้า 818) กล่าวถึงการใช้ความฝันเพื่อบอกเหตุการณ์ในอนาคตมาใช้ในวรรณคดีไทยรวมถึงวรรณกรรมปัจจุบันว่า "กลวิธีนี้ใช้กันมานานแล้วในหมู่กวีไทย แต่ก็ยังคงเป็นที่นิยมใช้กันอยู่ เพราะใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เรื่องน่าอ่าน ชวนให้ติดตาม ด้วยเหตุนี้ การใช้ความฝันเป็นกลวิธีสำคัญในการดำเนินเรื่อง จึงน่าจะยังคงมีอยู่ต่อไปในวรรณกรรมไทยปัจจุบัน และในวรรณกรรมที่จะแต่งต่อไปในอนาคตตราบเท่าที่กวีและคนอ่านยังคงมีความคิดความเชื่อเรื่องความฝัน"

อย่างไรก็ตามภาพแทนอาจจะไม่ใช่เพียงภาพที่ถูกนำเสนอออกมาเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการสื่อสารทางความหมาย ดังที่ นันทวัลย์ สุนทรภาระสถิตย์ (2559, หน้า 13) กล่าวว่า "ภาพแทนไม่ใช่เพียงภาพแต่เป็นกระบวนการสื่อความหมายซึ่งเกิดขึ้นทั้งกับผู้รับและผู้ส่งสาร เนื่องจากก่อนที่จะสื่อสารหรือสร้างความหมายให้เกิดเป็นภาพออกมา ผู้สื่อจะต้องเกิดความคิด มโนทัศน์ หรือภาพในหัวสมองบางอย่าง ซึ่งต้องผ่านการตีความโลก วัตถุ เหตุการณ์เหล่านั้นในฐานะผู้รับสารมาก่อน จากนั้นจึงนำเสนอสู่

กระบวนการ ทางภาษา เช่นกันกับผู้รับก็ต้องมีความคิดบางอย่างที่สอดคล้องตรงกับภาพที่ถูกส่งมา เพื่อตีความ ทำความเข้าใจภาพนั้น กระบวนการของภาพแทนจึงเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรม" ภาพแทนนิมิตจึงเป็นภาพแทนที่ส่งผลให้ผู้เห็นหรือผู้สัมผัสได้คาดคะเนเหตุการณ์ในอนาคตว่าจะเกิดเรื่องที่เป็นมงคลหรืออวมงคลขึ้น ด้วยการใช้ภาพแทนที่สื่อสารผ่านการตีความด้วยการเชื่อมโยงกับมโนทัศน์ค่านิยมของสังคมไทย

7. ข้อเสนอแนะ

ควรศึกษาภาพแทนนิมิตดีและนิมิตร้ายในวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ อาทิ วรรณกรรมปัจจุบัน วรรณกรรมแปล วรรณกรรมพื้นบ้าน รวมถึงวรรณกรรมมุขปาฐะในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่างทางวัฒนธรรมและยุคสมัย แล้วนำผลการศึกษามาอภิปรายถึงความสอดคล้องและความแตกต่างของภาพแทนนิมิตดีและนิมิตร้าย

8. บรรณานุกรม

กนกพชรวรรัตน์ เพียงตาธนรัตน์ นภากานต์ นาคทอง ปานิสา เจริญสุข ออมสิน เกสร และปฐมพงษ์ สุขเล็ก. (2566). นิมิตในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). *วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา, 15*(1), 43-54.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2549). ความฝันกับเหตุดีเหตุร้ายในวรรณคดีไทย. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน, 31*(3), 799-819.

นันทวัลย์ สุนทรภาระสถิตย์. (2559). *การนำเสนอภาพแทนความตายในเรื่องสั้นไทยร่วมสมัยระหว่าง พ.ศ. 2547-2556.* ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปฐมพงษ์ สุขเล็ก. (2563). นิมิตร้ายในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. *วรรณวิทัศน์, 20*(2), 105-137.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2554). (พิมพ์ครั้งที่ 7). อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 3. (2542). สำนักวรรณกรรมประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

ปรัชญา ปานเกตุ. (2560). *ศัพทานุกรมวรรณคดีไทย.* พิมพ์คำ.

พระมหาสมชาย ธีรปภาโส (บุญเกลี้ยง). (2546). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุในสังคมไทย.* วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. (2544). กรุงเทพฯ: แสงดาว.

พีรภัทธ์ ศรีตุลา. (2555). เทวดารักษาทิศในอาธิไท้โพธิ. *วารสารมนุษยศาสตร์,* 19(1), 21-38.

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. (2554). กรุงเทพฯ: เพชรกะรัต.

อุบลศรี อรรถพันธุ์. (2524). *การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-จุฬาโลก.* ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

SunSx [นามแฝง]. (2561). *คุณชายตัวร้ายกับนายตัวแสบ.* ค้นเมื่อ 8 เมษายน 2567, จาก https://www.tunwalai.com/chapter/1790799

ความหมายและความงามทางทัศนศิลป์ของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

Meaning and Virtual Artistic Beauty of Thai Lacquer Painting of Traibhumi Literature on Tripitaka Cabinets in Chao Sam Phraya National Museum

นฤทธิ์ วัฒนภู / Narit Vadhababhu
รองศาสตราจารย์ ดร. ประจำโรงเรียนสาธิต “พิบูลบำเพ็ญ” มหาวิทยาลัยบูรพา
Associate Professor Dr. of the Piboonbumpen Demonstration School, Burapha University

วันที่รับบทความ 28 มีนาคม 2567 / แก้ไขบทความ 16 กุมภาพันธ์ 2568 / ตอบรับบทความ 21 เมษายน 2568

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ความหมาย และความงามทางทัศนศิลป์ของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาจากเอกสารประเภทต่าง ๆ เช่น วรรณคดีเตภูมิกถา สมุดภาพไตรภูมิ ภาพถ่าย ฯลฯ วิเคราะห์เทียบเคียงภาพกับเนื้อหาในวรรณคดี ผลงานศิลปะที่เกี่ยวข้อง และวิเคราะห์ความงามของภาพด้วยทฤษฎีทางทัศนศิลป์ ผลการวิจัย พบว่า

ภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา ปรากฏอยู่บนบานประตูของตู้ ภาพหลายจุดค่อนข้างเลือนราง ภาพและองค์ประกอบสามารถเชื่อมโยงถึงเนื้อเรื่องในวรรณคดีเตภูมิกถา แต่ช่างคัดเลือกเฉพาะรายละเอียดสำคัญที่ให้ความหมายถึงจักรวาลตามคติทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้เหมาะสมกับขนาดและพื้นที่

ความงามทางทัศนศิลป์ของภาพไตรภูมิ มีลักษณะเด่นในการจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะด้วยหลักความสมดุล ทั้งแบบสมมาตรและอสมมาตร โดยใช้ภาพเขาพระสุเมรุวางอยู่กึ่งกลางของพื้นที่ และแวดล้อมด้วยองค์ประกอบอื่นที่เสริมให้ความหมายของศูนย์กลางจักรวาลมีความเด่นชัดขึ้น

คำสำคัญ: ความหมาย ความงามทางทัศนศิลป์ ภาพไตรภูมิ ตู้ลายรดน้ำ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

Abstract

This article aims to study the status, meaning, and virtual artistic beauty of Thai lacquer painting of Traibhumi literature on Tripitaka cabinet in Chao Sam Phraya National Museum. This documentary research is conducted through various sources of document

such as Traibhumi literature, drawing collection of Traibhumi, photos, etc. The painting is examined comparing with the content in the literature and related artworks. Virtual art theory is used for analyzing painting beauty.

The findings show that the examined painting is on the door panels of the cabinet, and some parts of the painting are faded. The picture and its composition are related to the story of the Traibhumi literature, but only significant details about Buddhist cosmos which is fit the space are founded in the picture.

In terms of artistic beauty of the painting, the dominance is at its composition relying on principle of balance both symmetric and dissymmetric styles. The picture of Sumeru Mountain is at the center surrounded by other elements highlighting the meaning of being the center of the universe.

Keyword: Meaning, Virtual artistic beauty, Traibhumi painting, Tripitaka cabinet, Chao Sam Phraya National Museum

1. ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

ผลงานศิลปะไทยที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้น และสืบทอดส่งต่อกันมาผ่านกาลเวลาหลายยุคสมัย ล้วนเกิดขึ้นจากความคิด ทักษะฝีมือเชิงช่าง ประสบการณ์ที่สั่งสม และภูมิปัญญาของช่างศิลป์ไทย ความคิดที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่อยู่ภายใต้เรื่องราวที่สัมพันธ์กับวรรณคดีแต่ละเรื่อง จากรายละเอียดในวรรณคดีถูกส่งต่อเป็นแรงบันดาลใจเชิงนามธรรม นำมาสู่รูปธรรมทางศิลปกรรมหลายลักษณะ โดยเฉพาะผลงานศิลปะไทยที่มีต้นกำเนิดมาจากวรรณคดีตามคติทางพระพุทธศาสนา เป็นผลให้เกิดการสร้างสรรค์รูปแบบทางศิลปะไทย และ 1 ในผลงานที่จะกล่าวถึง คือ ภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

ตู้ลายรดน้ำที่ถูกกล่าวถึงข้างต้น เป็นตู้สำหรับจัดเก็บพระธรรมคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ประดับลวดลายด้วยเทคนิคลายรดน้ำ มีคำบรรยายที่กำกับไว้ว่า เป็นผลงานสมัยอยุธยาตอนปลาย มีลักษณะเป็นตู้ขาหมู ลิ้นชักเดิมของตู้สูญหายเหลือเพียงช่องว่างเปล่า สภาพของลายรดน้ำค่อนข้างเลือนราง จากการตรวจสอบตู้ลายรดน้ำสมัยอยุธยาที่มีการเผยแพร่ตามสื่อต่าง ๆ ยังไม่พบว่ามีการประดับภาพไตรภูมิเหมือนกับภาพบนตู้หลังนี้ ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของภาพ การออกแบบ การจัดวางองค์ประกอบของภาพและลวดลาย รวมทั้งทักษะฝีมือเชิงช่างที่มีความประณีตและทรงคุณค่า ตามที่ ณัฏฐภัทร จันทวิช (2549) ได้กล่าวชื่นชมว่า เป็นผลงานชิ้นเอกที่อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

จากการพิจารณาภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำหลังนี้ สามารถเชื่อมโยงถึงวรรณคดีเรื่องหนึ่ง คือ เตภูมิกถา การนำเนื้อเรื่องจากเตภูมิกถามาเป็นฐานความคิด สำหรับการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะไทย

ปรากฏอยู่โดยทั่วไป เช่น ภาพจิตรกรรมเขียนสีบนฝาผนังด้านหลังพระพุทธรูปประธาน ภายในพระอุโบสถตามวัดหลายแห่ง ภาพเขียนสีบรรยายเรื่องราวนรก สวรรค์ และภูมิต่าง ๆ ในสมุดภาพไตรภูมิแต่ละสมัย ผลงานด้านประติมากรรมหรือสถาปัตยกรรมที่แสดงรูปแบบ เพื่อสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ถึงเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีฐานะเป็นศูนย์กลางจักรวาล และถูกล้อมรอบด้วยสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ สามารถเทียบได้กับสัตตบริภัณฑ์ (โชติ กัลยาณมิตร, 2548) รวมไปถึงภาพไตรภูมิที่ประดับบนตู้ลายรดน้ำหลังนี้ แต่ปัจจุบัน (พ.ศ. 2568) ตู้ดังกล่าวถูกเก็บรักษาอยู่ในคลังของพิพิธภัณฑ์ และงดการเข้าชมอย่างไม่มีกำหนด ผู้วิจัยมีโอกาสได้บันทึกภาพรายละเอียดของตู้ดังกล่าวในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2566 ก่อนที่จะถูกจัดเก็บและงดให้เข้าชม

ผลงานศิลปกรรมไทยที่กล่าวถึงข้างต้น ล้วนได้รับแรงบันดาลใจมาจากวรรณคดี เรื่อง เตภูมิกถา บางท่านเรียกวรรณคดีเรื่องนี้ว่า ไตรภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง มีเรื่องราวที่กล่าวถึงลักษณะของภพภูมิต่าง ๆ ที่ทุกชีวิตยังต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ รวมทั้งสัณฐานของจักรวาลตามคติความเชื่อของชาวพุทธ วรรณคดีเรื่องนี้ถูกเรียบเรียงขึ้น โดยรวบรวมมาจากเอกสารต่าง ๆ เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา และอื่น ๆ ดังนั้น วรรณคดีเตภูมิกถาจึงมิใช่พระไตรปิฎกโดยตรง (ศักดิ์ศรี แย้มนัดดา, 2543) เนื้อเรื่องที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้ มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต และบริบททางสังคมวัฒนธรรมของไทยมาตั้งแต่อดีต

วรรณคดีเตภูมิกถาที่พบในปัจจุบันมีหลายสำนวน แต่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า เป็นวรรณคดีที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย ดังเนื้อความที่ปรากฏอยู่ในบานแพนกของหนังสือ เรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ความว่า พระญาลิไทย กษัตริย์ลำดับที่ 5 แห่งกรุงสุโขทัยเป็นผู้รจนาขึ้น เมื่อปีระกา ศักราชได้ 23 โดยต้นฉบับที่อยู่ในหอสมุดวชิรญาณได้มาจากจังหวัดเพชรบุรี มีลักษณะเป็นหนังสือ 10 ผูก ระบุตอนท้ายของหนังสือว่า มหาช่วยวัดปากน้ำ (วัดกลาง) จารขึ้นในสมัยรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อเดือน 4 ปีจอ สัมฤทธิศก จุลศักราช 1140 (พระญาลิไทย, 2515) ซึ่ง เสฐียรโกเศศ (2544) ให้ความเห็นว่า อาจจะเป็นวัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ

จากรายละเอียดที่ปรากฏในวรรณคดีเตภูมิกถา มีสาระสำคัญที่ต้องการสอน และถ่ายทอดคุณธรรมให้ผู้คนประพฤติแต่ความดี ละเว้นความชั่ว ตามครรลองของพระพุทธศาสนา โดยคำว่า เตภูมิหรือไตรภูมิ แปลว่า แดนสาม ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ หากผู้ใดกระทำกรรมชั่วต้องไปชดใช้วิบากกรรมในแดนทุกข์ หรือเรียกว่า ทุคติภูมิ และหากใครที่กระทำแต่กรรมดี ผลการกระทำนั้นจะนำพาให้ไปเกิดในแดนสุข หรือสุคติภูมิ แต่เนื้อเรื่องที่บรรยายไว้ในวรรณคดีเรื่องนี้ กล่าวถึงเฉพาะสามแดนดังกล่าว ยังไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ที่ต้องการให้ทุกสรรพสัตว์หลุดพ้นจากกองทุกข์ และไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารอีก หรือเรียกสภาวธรรมนี้ว่า นิพพาน

เนื้อหาที่บรรยายอยู่ในวรรณคดีเตภูมิกถา มีความละเอียดและซับซ้อน ไม่อาจถ่ายทอดออกมาเป็นรูปธรรมได้ทั้งหมด เช่นเดียวกันกับภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยาหลังนี้ การทำความเข้าใจในความหมายเชิงสัญลักษณ์ของภาพและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ช่างบันทึกไว้

จะทำให้ผู้คนที่พบเห็นสามารถเข้าใจในแก่นแท้ทางพระพุทธศาสนาได้มากขึ้น รวมทั้งการออกแบบ การจัดวางตำแหน่งของภาพต่าง ๆ ที่ปรากฏบนตู้ลายรดน้ำ ล้วนแสดงออกถึงความงดงามเชิงช่างศิลปะไทย เพราะทั้งความหมายของภาพและความงามทางทัศนศิลป์ เป็นแง่มุมที่เป็นสาระสำคัญในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะไทยแต่ละประเภท

ภาพต่าง ๆ ที่ช่างฝีมือนำมาประกอบขึ้น สามารถสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ตามแนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ โดยการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยนำแนวคิดการตีความหมายจากข้อเสนอของ นวรัตน์ เลขะกุล (2557) ที่เสนอว่า การแสดงออกของสัญลักษณ์ที่สามารถสื่อความหมาย แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ สัญลักษณ์ที่เป็นภาพ สัญลักษณ์กึ่งภาพ และสัญลักษณ์แท้ นอกจากนี้ภาพแต่ละส่วนที่ถูกจัดวางอย่างเป็นระบบ แสดงออกถึงความงามทางศิลปะ สามารถพิจารณาตามหลักการทางทัศนศิลป์ ได้แก่ ทัศนธาตุ และหลักการจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะ การใช้หลักการทางทัศนศิลป์มาอธิบายความงามของผลงานศิลปะ เพราะรสนิยมของแต่ละบุคคลในการมองสิ่งต่าง ๆ มีความแตกต่างกัน (ธนภัทร รุ่งธนาภิรมย์, 2557) ดังนั้น การวิเคราะห์ภาพด้วยหลักการทางทัศนศิลป์จึงเป็นแนวทางที่เหมาะสมและยอมรับกันโดยทั่วไป

จากรายละเอียดที่นำเสนอมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำที่เก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา โดยพิจารณาเกี่ยวกับตัวภาพ ตำแหน่งการจัดวาง องค์ประกอบแวดล้อมต่าง ๆ เพื่อวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ โดยเชื่อมโยงกับวรรณคดีเตภูมิกถา รวมทั้งศึกษาความงามของภาพ และการจัดวางองค์ประกอบตามหลักการทางทัศนศิลป์ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของภาพสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ถูกนำมาจัดวางและประกอบกันในพื้นที่ที่จำกัดมากยิ่งขึ้น และความงามของภาพไตรภูมิ อันเป็นจุดเด่นของตู้ลายรดน้ำที่ทรงคุณค่าหลังนี้ เพราะในอนาคตอาจพิจารณาได้เพียงภาพถ่ายตามสื่อต่าง ๆ เท่านั้น เนื่องจากตู้ลายรดน้ำหลังนี้ถูกจัดเก็บภายในคลังของพิพิธภัณฑ์ และไม่อาจกำหนดได้ว่าจะมีโอกาสนำออกแสดงต่อสาธารณชนอีกหรือไม่

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาสภาพปัจจุบันของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา
2. ศึกษาความหมายของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา
3. ศึกษาความงามทางทัศนศิลป์ของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

3. นิยามศัพท์เฉพาะ

ตู้ลายรดน้ำ หมายถึง ตู้หมายเลข 508/2543 (เลขเดิม 1) สำหรับเก็บพระไตรปิฎกที่ประดับบานตู้ทั้งสี่ด้านด้วยเทคนิคลายรดน้ำ ปัจจุบัน (พ.ศ. 2568) ถูกเก็บรักษาอยู่ในคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา และงดการจัดแสดงอย่างไม่มีกำหนด

ภาพไตรภูมิ หมายถึง ภาพลายรดน้ำที่ประดับบนบานประตูของตู้หมายเลข 508/2543 (เลขเดิม 1) ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา ประดับด้วยภาพและองค์ประกอบแวดล้อมที่แสดงถึงสัณฐานของจักรวาลตามคติทางพระพุทธศาสนา โดยได้รับแนวคิดมาจากวรรณคดี เรื่อง เตภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง

ความหมาย หมายถึง เรื่องราวในวรรณคดี เรื่อง เตภูมิกถา ที่ถูกแทนด้วยภาพและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ปรากฏบนบานประตูของตู้ลายรดน้ำ หมายเลข 508/2543 (เลขเดิม 1) ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

ความงามทางทัศนศิลป์ หมายถึง ความเหมาะสมลงตัวของภาพไตรภูมิในด้านรูปแบบ การจัดวางตำแหน่งของแต่ละภาพ องค์ประกอบทางศิลปะ ที่แสดงออกถึงความงาม สามารถอธิบายด้วยทฤษฎีทางทัศนศิลป์

4. ระเบียบวิธีวิจัย/วิธีวิทยาของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้รูปแบบการวิจัยเอกสาร (Documentary research) โดยมีกระบวนการตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. ศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตู้ลายรดน้ำ หมายเลข 508/2543 (เลขเดิม 1) ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา เพื่อเป็นพื้นฐานในการกำหนดกรอบแนวคิดของการวิจัย

2. บันทึกภาพรายละเอียดของตู้ลายรดน้ำ หมายเลข 508/2543 (เลขเดิม 1) ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา ขณะที่มีการจัดแสดงในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2566

3. ศึกษาเอกสารต่าง ๆ เช่น วรรณคดี เรื่อง เตภูมิกถา สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา รวมทั้งภาพถ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อพิจารณาความน่าเชื่อถือและความสมบูรณ์ของเอกสารแต่ละชิ้น

4. ศึกษาสภาพปัจจุบันของตู้ลายรดน้ำ หมายเลข 508/2543 (เลขเดิม 1) และภาพไตรภูมิบนบานประตูของตู้ อธิบายด้วยวิธีการ Linear Interpretation ทำการวิเคราะห์และตีความตามสภาพความเป็นจริงในปัจจุบันของตู้ลายรดน้ำ และภาพไตรภูมิบนบานประตูของตู้

5. วิเคราะห์และตีความหมายของภาพเชื่อมโยงกับเนื้อเรื่องในวรรณคดี เตภูมิกถา อธิบายความหมายด้วยวิธีการ Spiral Interpretation และเปรียบเทียบกับภาพในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นหลักฐานทางด้านเอกสารที่ร่วมสมัยกัน โดยใช้แนวคิดการแสดงออกของสัญลักษณ์ ตามที่ นวรัตน์ เลขะกุล (2557) ที่ได้เสนอไว้

6. วิเคราะห์ทัศนธาตุ องค์ประกอบทางศิลปะ ด้วยทฤษฎีทางทัศนศิลป์ เพื่ออธิบายความงามทางทัศนศิลป์ของภาพไตรภูมิ ด้วยวิธีการ Spiral Interpretation

7. รายงานผลและเรียบเรียงบทความวิจัยเพื่อนำเสนอ

5. ผลการวิจัย

จากการศึกษาภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำ หมายเลข 508/2543 (เลขเดิม 1) ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา สามารถวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. สภาพปัจจุบันของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

ภาพไตรภูมิ ปรากฏบนบานประตูของตู้ลายรดน้ำ จากการพิจารณารายละเอียดของตู้ดังกล่าว พบว่า มีลักษณะเป็นตู้ขาหมู โครงสร้างของตู้ประดับลวดลายด้วยเทคนิคงานจำหลักไม้ ลงรักปิดทอง บางส่วนมีการประดับด้วยกระจกสีในร่องของลวดลาย ส่วนบานตู้ทั้งสี่ด้านประดับด้วยเทคนิคลายรดน้ำ เป็นภาพที่มีความแตกต่างกันทั้งสี่ด้าน โดยภาพรวมมีสภาพค่อนข้างชำรุด โดยเฉพาะผนังด้านซ้ายของตู้ที่ไม่อาจระบุได้ว่าเป็นภาพที่แสดงเรื่องราวใด เนื่องจากภาพลบเลือนเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ลิ้นชักของตู้สูญหายหลงเหลือเพียงช่องว่างเปล่า สภาพทองคำที่ใช้ในการปิดประดับ ทั้งโครงสร้างของตู้และภาพลายรดน้ำ มีสภาพหมองคล้ำ บางส่วนลบเลือนจนไม่สามารถศึกษาได้

ภาพไตรภูมิ ประดับบนบานประตูของตู้หลังนี้ มีสภาพหมองคล้ำและลบเลือนในหลายตำแหน่ง แต่ยังพอที่จะศึกษารายละเอียดได้ ภาพไตรภูมิถูกออกแบบและประดับบนบานประตูของตู้ทั้งบานด้านซ้ายและขวา เชื่อมโยงติดต่อกัน แต่ที่น่าสังเกต คือ การใช้กรอบภาพร่วมกันทั้งสองบาน แต่ละบานมีกรอบเพียง 3 ด้าน โดยขอบกึ่งกลางที่ประกบกันไม่มีกรอบภาพ ทำให้ภาพทั้งหมดอยู่ในกรอบเดียวกัน เป็นภาพที่มีเรื่องราวที่ต่อเนื่องเชื่อมโยงกันทั้งหมด แตกต่างจากตู้ลายรดน้ำอื่นที่บานประตูทั้งสองมีกรอบภาพแยกออกจากกัน แม้จะแสดงเรื่องราวที่ต่อเนื่องกันก็ตาม

จากการวิเคราะห์รูปแบบภาพไตรภูมิ โดยเริ่มจากจุดเด่นที่อยู่กึ่งกลาง เป็นแนวประกบกันของบานประตูทั้งสอง จัดวางด้วยภาพหลักที่สำคัญและมองเห็นได้อย่างชัดเจน คือ ภาพเขาพระสุเมรุ มีขนาดความสูงใหญ่กว่าภาพภูเขาอื่นที่ขนาบข้างอยู่ทั้งซ้ายขวา บริเวณส่วนยอดเขาทุกภาพปรากฏภาพปราสาทยอดแหลม มีรูปแบบคล้ายบุษบกหรือธรรมาสน์ ภายในมีภาพบุคคลประทับนั่งอยู่ด้วย โดยเฉพาะเขาพระสุเมรุที่อยู่กึ่งกลาง ยังแสดงภาพสิ่งก่อสร้างที่มีรายละเอียดอย่างวิจิตรกว่าภูเขาทุกลูก ประกอบด้วยภาพปราสาทองค์ใหญ่ที่ภายในมีภาพบุคคล ทางด้านขวาเป็นภาพพระเจดีย์และภาพปราสาทองค์เล็ก ส่วนอีกด้านหนึ่งมีภาพต้นไม้อยู่บนแท่นฐาน มีรายละเอียดที่ค่อนข้างเลือนราง ส่วนฐานรองรับสิ่งก่อสร้างทั้งหมด มีลักษณะเป็นโขดหินที่แทรกด้วยภาพช้าง 3 เศียร

ภาพที่ 1 สภาพปัจจุบันของตู้ลายรดน้ำ หมายเลข 508/2543 (เลขเดิม 1)
ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา (บันทึกภาพเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2566)
ที่มา: นฤทธิ์ วัฒนภู, 2566, [ภาพถ่าย]

ภาพที่ 2 ภาพไตรภูมิบนบานประตูของตู้ลายรดน้ำ หมายเลข 508/2543 (เลขเดิม 1)
ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา (บันทึกภาพเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2566)
ที่มา: นฤทธิ์ วัฒนภู, 2566, [ภาพถ่าย]

ส่วนพื้นที่ด้านข้างทั้งซ้ายขวาของบานตู้เสมอกับส่วนยอดของภูเขาแต่ละลูก ปรากฏภาพสิ่งก่อสร้างรูปแบบต่าง ๆ เช่น ปราสาทที่ลดหลั่นขนาดกัน ระหว่างพื้นที่ว่างของหมู่ปราสาทแทรกด้วยภาพบุคคลที่แสดงท่าเหาะและมีช่อดอกไม้ จะสังเกตได้ว่า ภาพบุคคลที่อยู่ทั้งสองด้านของบานประตู ล้วนหันหน้าเข้าหาเขาพระสุเมรุที่อยู่กึ่งกลางของพื้นที่ ถัดลงมาด้านล่าง อยู่ในระดับตอนกลางค่อนมาทางตอนล่างของบานประตู ปรากฏภาพปราสาทและมีภาพบุคคลที่แสดงท่าทางต่าง ๆ ลักษณะของภาพดังกล่าวปรากฏอย่างชัดเจนทางบานประตูด้านซ้าย ส่วนตำแหน่งเดียวกันของบานประตูด้านขวา มีสภาพค่อนข้างลบเลือน แต่จากร่องรอยที่หลงเหลืออยู่บ้าง รวมทั้งขอบเขตของพื้นที่ ภาพที่ลบเลือนไปน่าจะมีความสัมพันธ์กับภาพของบานประตูอีกด้านหนึ่ง แต่รายละเอียดปลีกย่อยมีความแตกต่างกัน

ส่วนพื้นที่ตอนล่าง ถูกแบ่งออกด้วยเส้นฟันปลา หรือที่เรียกว่า เส้นสินเทา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2557) 2 ช่อง คือ ช่องกึ่งกลางที่มีขนาดเล็ก อยู่ทางตอนล่างของเขาพระสุเมรุ เป็นภาพสิ่งก่อสร้างและบรรยากาศเต็มพื้นที่ ส่วนบนของขอบเส้นสินเทาตำแหน่งนี้ ถูกบดบังด้วยรูปกินรีหล่อด้วยโลหะเป็นกลอนประตู ส่วนพื้นที่ภายในกรอบเส้นสินเทาตอนล่าง เป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ เทียบได้ 1 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งหมด ภาพที่ปรากฏบนบานด้านซ้าย เป็นเส้นขดวงกลมที่ม้วนซ้อนกัน มีขนาดใหญ่และมองเห็นได้ชัดเจน ภายในเป็นรูปหัวสัตว์ 4 ชนิด ได้แก่ สิงห์ ม้า วัว และช้าง ด้านในสุดเป็นเส้นโค้งที่วางสลับสับหว่างกันแทนสายน้ำ นอกพื้นที่วงกลมจัดวางภาพสัตว์ทั้งสี่ชนิดตามลักษณะหัวสัตว์ที่อยู่ในวงกลม แทรกด้วยภาพภูเขา โขดหิน พรรณไม้นานาชนิด และบรรยากาศธรรมชาติ ส่วนบานด้านขวาเป็นภาพที่ต่อเนื่องกันจากบานด้านซ้าย เช่น ภาพบรรยากาศธรรมชาติ ต้นไม้ขนาดใหญ่น้อย โขดหิน ลำธาร มีภาพบุคคลแทรกเป็นระยะ แต่ที่เห็นได้ชัดเจน คือ รูปวงกลม 7 วงที่ภายในบรรจุลายพรรณไม้ที่ผุดขึ้นจากสายน้ำ

รูปแบบของภาพไตรภูมิที่กล่าวมาข้างต้น ปรากฏภาพมากกว่าลวดลายประดับ เน้นภาพเขาพระสุเมรุที่อยู่กึ่งกลางของพื้นที่ แสดงรายละเอียดที่สลับซับซ้อน และมีความเด่นชัดมากกว่าส่วนอื่น แม้แต่ภาพบุคคลที่กระจายอยู่ตามตำแหน่งต่าง ๆ บางภาพเป็นเพียงโครงร่างเท่านั้น เนื่องจากแต่ละภาพมีขนาดเล็ก จึงไม่สามารถเน้นรายละเอียดได้มากนัก ภาพบุคคลแต่ละภาพมีลักษณะใกล้เคียงกันเป็นจำนวนมาก แต่ถูกอัดแน่นอยู่ในพื้นที่ที่จำกัด และบางส่วนมีสภาพที่ลบเลือนไป จนยากที่จะอนุมานได้ว่าเป็นภาพใด

2. ความหมายของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

จากการศึกษาสภาพปัจจุบันของภาพไตรภูมิในหัวข้อที่ผ่านมา ผู้วิจัยวิเคราะห์ภาพและองค์ประกอบต่าง ๆ เพื่อนำมาสู่การศึกษาความหมายเชิงสัญลักษณ์เชื่อมโยงกับวรรณคดี เรื่อง เตภูมิกถา ตามภาพลายเส้นและหัวข้อต่อไปนี้

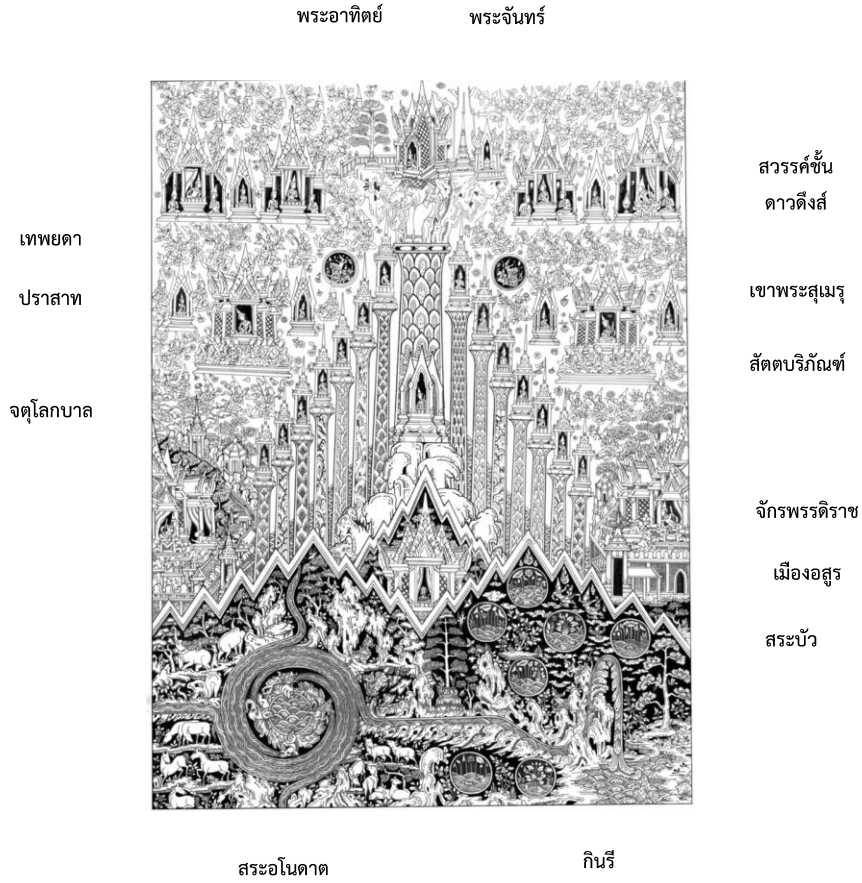

ภาพที่ 3 ลายเส้นแสดงส่วนประกอบของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำ

ภาพเขาพระสุเมรุและสัตตบริภัณฑ์

ภาพเขาพระสุเมรุและสัตตบริภัณฑ์ เป็นภาพเชิงสัญลักษณ์ที่ถูกจัดวางไว้กึ่งกลางของพื้นที่ มีลักษณะมุมมองเป็นภาพตัดด้านข้าง (Side View) แต่หากมองในมุมสูงหรือด้านบน (Top) จะมีลักษณะเหมือนวงแหวนที่ซ้อนกันหลายซ้อน ลักษณะการจัดวางภาพดังกล่าว เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงศูนย์กลางของจักรวาล (ภาพเขาพระสุเมรุที่ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างสัตตบริภัณฑ์) ส่วนสัตตบริภัณฑ์เป็นภาพที่ส่งเสริมให้เขาพระสุเมรุมีฐานะเป็นศูนย์กลางของจักรวาลอย่างสมบูรณ์ เพราะหากมีเพียงภาพเขาพระสุเมรุ ความหมายของคำว่า ศูนย์กลางของจักรวาลคงไม่ชัดเจนมากนัก โดยจักรวาลตามคติทางพระพุทธศาสนา ถือเอาเขาพระสุเมรุเป็นแกนหลักที่สำคัญ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550)

ส่วนบนของยอดเขาพระสุเมรุ ปรากฏภาพรายละเอียดของช้างเอราวัณ (ช้าง 3 เศียร) สามารถเชื่อมโยงความหมายถึง พระอินทร์ เพราะช้างเอราวัณเป็นพาหนะของพระอินทร์ (โชติ กัลยาณมิตร, 2548) ดังนั้น ภาพทั้งหมดที่ปรากฏเหนือรูปช้างเอราวัณ จึงมีความเกี่ยวข้องกับพระอินทร์ด้วย เช่น

ภาพปราสาทที่อยู่ตรงกลางและมีขนาดใหญ่ ภายในมีภาพบุคคลประทับนั่งอย่างกษัตริย์ สื่อความหมายถึง พระอินทร์ที่มีฐานะเป็นเจ้าผู้ปกครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงสามารถเชื่อมโยงได้ว่า ขอบเขตอาณาบริเวณยอดเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นอกจากนี้ยังมีภาพเจดีย์องค์หนึ่งที่สื่อความหมายถึง พระเจดีย์จุฬามณี ส่วนด้านซ้ายปรากฏภาพต้นไม้อยู่บนแท่นฐาน สื่อความหมายถึง ต้นปาริชาต ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้น

จากรายละเอียดข้างต้น สามารถอนุมานได้ว่า ภาพต่าง ๆ บนยอดเขาพระสุเมรุ คือ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระอินทร์เป็นเจ้าปกครอง ดังนั้น เมื่อพบเห็นภาพหรือสิ่งก่อสร้างในงานสถาปัตยกรรมหรือประติมากรรมที่มีลักษณะดังกล่าว สามารถสื่อความหมายถึงศูนย์กลางของจักรวาลด้วยเช่นกัน ลักษณะเช่นนี้พบมากในงานศิลปะไทยหลายลักษณะ เช่น พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ เจดีย์ประธานตามวัดต่าง ๆ พระเมรุมาศของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น จากความหมายดังกล่าว สามารถเชื่อมโยงกับเนื้อความในวรรณคดีเตภูมิกถา ตัวอย่างเช่น

“ในยอดเขาสิเนรุราช (หมายถึง เขาพระสุเมรุ) นั้น เป็นเมืองของพระอินทร์ โดยกว้างคณนาไว้ได้ 8,000,000 วา มีปรางค์ปราสาทแก้ว เฉพาะซึ่งจอมเขาพระสิเนรุราชบรรพต” (พระญาลิไทย, 2564)

ภาพปราสาทและภาพเทพยดา

ภาพปราสาทที่ปรากฏร่วมอยู่ในภาพไตรภูมิ ทั้งภาพปราสาทที่ตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ หรือส่วนยอดของสัตตบริภัณฑ์ ปราสาทขนาดน้อยใหญ่ที่จัดวางอยู่ตามตำแหน่งต่าง ๆ สามารถสื่อความหมายถึงวิมานหรือที่อยู่ของเทพยดา มีขนาดและรายละเอียดที่แตกต่างกัน มีความวิจิตรซับซ้อนมากน้อยขึ้นอยู่กับบุญบารมีของเจ้าของวิมาน ซึ่งตามคติทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสวรรค์แต่ละชั้น หรือพรหมแต่ละระดับจะมีความแตกต่างกัน และเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกำลังบุญหรือกำลังฌานเป็นสำคัญ การจัดวางภาพปราสาทหรือภาพเทพยดาที่ล่องลอยอยู่นั้น สื่อความหมายว่าพื้นที่บริเวณนั้นเป็นท้องฟ้า อากาศ และมีความหมายถึงสวรรค์แต่ละระดับชั้น

นอกจากนี้ ภาพเทพยดาที่ล่องลอยอยู่ในอากาศ แสดงท่าเหาะและในมือมีช่อดอกไม้ โดยแต่ละภาพที่ปรากฏอยู่บนบานประตูทั้งสองบาน ล้วนหันหน้าเข้าหาภาพพระเจดีย์จุฬามณีที่อยู่กึ่งกลาง ซึ่งเป็นภาพแทนความหมายถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การใช้ภาพเทพยดาถือช่อดอกไม้เพื่อสื่อความหมายถึงการสักการะองค์พระเจดีย์ เป็นภาพที่แสดงออกถึงการถวายพุทธบูชาต่อองค์พระพุทธเจ้า

จากความหมายดังกล่าว สามารถเชื่อมโยงถึงเนื้อความที่ปรากฏในวรรณคดี เตภูมิกถา ตัวอย่างเช่น

> “มีพระเจดีย์เจ้าองค์หนึ่ง ทรงพระนามชื่อ พระจุฬามณีเจดีย์เจ้า แลรุ่งเรืองงาม เทียรย่อมแก้วอินทนิลแล แต่กลางไปเถิงปลายเทียรย่อมทองเนื้อแล้ว แลประดับไปด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะแลจะคณนาโดยสูงได้ 80,000 วา” (พระญาลิไทย, 2564) หรือ

> “พระอินทร์ย่อมไปนมัสการแต่พระเจดีย์เจ้ากับด้วยเทพยดาแลนางฟ้าทั้งหลาย เป็นบริวาร ย้อมมีถือข้าวตอกแลดอกไม้ เทียนธูปวาศสุคนธชาติ บูชาชวาลาทั้งหลายไปถวายแก่พระเจดีย์เจ้าบมิขาด” (พระญาลิไทย, 2564)

ภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์

ภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ ที่ปรากฏบนภาพไตรภูมิ โดยภาพพระอาทิตย์ แทนเวลากลางวัน และพระจันทร์แทนเวลากลางคืน รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับเนื้อความในวรรณคดีที่บรรยายว่า พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรหมุนรอบเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ทำให้เกิดฤดูกาลในรอบ 1 ปี การปรากฏภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ จึงแทนความหมายถึง เวลา สื่อความหมายถึงช่วงเวลาที่หมุนเวียนเปลี่ยนผันไปอย่างไม่หยุดนิ่ง เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายว่า ทุกสรรพสิ่งย่อมเปลี่ยนแปลง ไม่มีการทรงตัว มีลักษณะเป็นอนิจจัง มีความเกี่ยวข้องกับการเกิด ดับของทุกสรรพสิ่ง อีกทั้งการที่พระอาทิตย์และพระจันทร์มีการโคจรหมุนรอบเขาพระสุเมรุ เป็นเครื่องยืนยันได้ดีว่า แผนผังของจักรวาลอยู่ในรูปวงกลม มิใช่เป็นมุมมองภาพด้านข้าง (Side View) ตามที่ปรากฏเป็นภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำนี้

จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้น สามารถเชื่อมโยงถึงเนื้อความในวรรณคดี เตภูมิกถา ดังตัวอย่างเนื้อความต่อไปนี้

> “แต่แดนกำแพงจักรวาลเถิงเขายุคันธรหว่างกลางเป็นหนทางพระอาทิตย์แลพระจันทร์แลพระนพเคราะห์แลดารากรทั้งหลาย แต่งเที่ยวไปมาในหนทางวิถีให้เรารู้จักว่าปีแลเดือนวันคืน แลให้รู้จักการณ์ให้ดีแลร้ายนั้น แต่แผ่นดินเรานี้ขึ้นไปเถิงพระอาทิตย์เทียวโดยสูงได้ 42,000 โยชน์ 8,000 วาโสด แลพระจันทร์เจ้าเดินต่ำกว่าพระอาทิตย์ 8,000 วาแล ฯ” (พระญาลิไทย, 2564) หรือ

> “พระอาทิตย์ก็ดี พระจันทร์ก็ดี แลฤกษ์ทั้ง 27 ก็ดี ดาวดารากรทั้งหลายก็ดี เทียรย่อมเวียนไปรอบเขาพระสิเนรุราชนั้นทุกเมื่อ ฯ” (พระญาลิไทย, 2564)

ภาพสัตว์หิมพานต์

ภาพสัตว์หิมพานต์ ปรากฏบนภาพไตรภูมิ อยู่ตอนล่างของพื้นที่ของบานประตูทั้งสอง เป็นภาพสัตว์ที่มีรูปแบบพิเศษ เช่น ราชสีห์ กินรี ครุฑ ฯลฯ นอกจากภาพสัตว์หิมพานต์ที่เป็นภาพลายรดน้ำแล้ว ยังมีประติมากรรมรูปกินรีหล่อด้วยโลหะ สำหรับเป็นกลอนประตูของตู้ ภาพสัตว์เหล่านี้ปรากฏอยู่บริเวณเชิงเขาพระสุเมรุทั้งหมด ทำให้ทราบว่า พื้นที่ดังกล่าวควรเป็นป่าหิมพานต์ ลักษณะเช่นนี้กลายเป็นแนวคิดในการสร้างสรรค์ศิลปกรรมหลายลักษณะ ที่ต้องการสื่อความหมายถึงศูนย์กลางของจักรวาล เช่น การนำรูปสัตว์หิมพานต์ลักษณะต่าง ๆ ประดับบริเวณด้านล่างของพระเมรุมาศ สำหรับการถวายพระเพลิง

พระบรมศพพระมหากษัตริย์ รูปสัตว์หิมพานต์เหล่านี้ ช่วยเสริมให้ความหมายของเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีฐานะเป็นศูนย์กลางของจักรวาลได้เด่นชัดยิ่งขึ้น

จากความหมายดังกล่าว สามารถเชื่อมโยงถึงเนื้อความในวรรณคดี เตภูมิกถา ดังตัวอย่างเช่น

> “แผ่นดินชมพูทวีปอันเราอยู่นี้แล มีน้ำท่วมอยู่ได้ 3 โกฏิ 2 ล้านวาแล แต่เป็นป่าแลเขาพระหิมพานต์นั้นได้ 24,000,000 วา” (พระญาลิไทย, 2564) หรือ

> “...มีเมืองอันหนึ่งเทียรย่อมเงินแลทองแลมีฝูงกินรีอยู่แห่งนั้น บ้านเมืองแห่งนั้นสนุกนักหนาดังเมืองไตรตรึงษาสวรรค์” (พระญาลิไทย, 2564) เป็นต้น

ภาพสระอโนดาต

ภาพสระอโนดาต ปรากฏอยู่บริเวณตอนล่างของบานประตูด้านซ้าย มีรูปแบบเป็นวงกลมที่เกิดจากการขดวนไปมาของเส้นโค้ง (แทนภาพสายน้ำ) ภายในวงกลมเป็นสัญลักษณ์แทนสระอโนดาต และมีรูปหัวสัตว์ 4 ชนิด ได้แก่ สิงห์ ม้า วัว และช้าง เส้นสายน้ำที่ไหลออกจากปากของสัตว์แต่ละชนิดมุ่งสู่ทวีปทั้งสี่ พื้นที่ภายนอกของสระอโนดาต เป็นภาพสัตว์ที่ถูกจัดวางเป็นกลุ่ม ๆ ตามลักษณะหัวสัตว์ในสระอโนดาต ทำให้ภาพหัวสัตว์เป็นจุดกำเนิดของสายน้ำ

จากรูปแบบของสระอโนดาต สามารถเชื่อมโยงถึงเนื้อความในวรรณคดีเตภูมิกถา ดังตัวอย่างเช่น

> “นอกเขาอันอยู่ฝ่ายอโนดาตสระมี 4 ทิศ โดยทิศใหญ่ ทิศ 1 ดังหน้าสิงห์ ทิศ 1 ดังหน้าช้าง ทิศ 1 ดังหน้าม้า ทิศ 1 ดังหน้าวัว ฯ” (พระญาลิไทย, 2564)

ภาพสระบัว 7 สระ

ภาพสระบัว 7 สระ เป็นส่วนประกอบหนึ่งในป่าหิมพานต์ ปรากฏอยู่บนพื้นที่ตอนล่างของบานประตูด้านขวา มีลักษณะเป็นรูปวงกลมจำนวน 7 วง จัดวางตำแหน่งให้กระจายทั่วพื้นที่ ภายในวงกลมเป็นภาพดอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากสายน้ำ โดยแต่ละวงกลม (สระบัว) เป็นดอกบัวที่มีรูปแบบแตกต่างกัน เพื่อให้สัมพันธ์กับเนื้อความในวรรณคดีเตภูมิกถา ตัวอย่างเช่น

> “ถัดป่านิลุบลมาชั้นนอกมีดอกรัตตุบลเป็นอยู่รอบกว้างได้ 8,000 วา ถัดป่ารัตตุบลมาชั้นนอกมีป่าดอกเสตุบลอยู่โดยกว้างได้ 8,000 วา ถัดป่าเสตุบลนั้นออกมานอกมีป่าดอกจงกลนีเป็นอยู่รอบกว้างได้ 8,000 วา ถัดป่าจงกลนีออกมามีป่าดอกบัวแดงอยู่รอบโดยกว้าง 8,000 วาถัดป่าบัวแดงออกมามีดอกบัวขาวอยู่รอบโดยกว้าง 8,000 วา ถัดป่าบัวขาวออกมานอกมีดอกกระมุทเป็นอยู่รอบกว้างได้ 8,000 วา แลดอกบัวทั้ง 7 สิ่งนั้น” (พระญาลิไทย, 2564) เป็นต้น

3. ความงามทางทัศนศิลป์ของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา

เนื้อความในวรรณคดีเตภูมิกถากล่าวถึง 3 ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ แต่ภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำหลังนี้ มีการจัดวางองค์ประกอบที่คัดเลือกเฉพาะส่วนที่แสดงถึงศูนย์กลางของจักรวาล (เขาพระสุเมรุ) มานำเสนอ และแวดล้อมด้วยส่วนประกอบต่าง ๆ เนื่องจากขนาดของบานประตูตู้มีพื้นที่จำกัด แต่ยังสามารถสื่อความหมายตามเนื้อเรื่องในวรรณคดี เตภูมิกถา สามารถวิเคราะห์ความงามทางทัศนศิลป์ โดยใช้หลักการทางศิลปะ คือ ทัศนธาตุ และหลักการจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะ ตามหัวข้อต่อไปนี้

ทัศนธาตุ

ทัศนธาตุ หรือบางท่านเรียกว่า ทัศนศิลป์ธาตุ (Visual art Elements) เป็นมูลฐานหรือสิ่งสำคัญที่งานทัศนศิลป์ต้องนำมาใช้ในการสร้างสรรค์ผลงาน (กำจร สุนพงษ์ศรี, 2559) ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ที่สามารถพิจารณาด้วยการมองเห็น จากภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำนี้ สามารถวิเคราะห์ทัศนธาตุได้ดังนี้

จุด เป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของทัศนธาตุ ในความหมายของ จุด ไม่ได้เฉพาะเจาะจงเพียงจุดขนาดเล็กเท่านั้น หากพิจารณาโดยภาพรวมของภาพไตรภูมิ จะพบว่า มีกลุ่มภาพขนาดเล็กและใหญ่ ถูกจัดวางกระจายตัวอยู่ทั่วบริเวณพื้นที่ทั้งสองของบานประตู จะมองเห็นคล้ายจุดสีทองคำขนาดต่าง ๆ ที่ลอยอยู่บนพื้นสีดำ ขนาดของกลุ่มภาพที่แตกต่างกัน ส่งผลให้ภาพโดยรวมเกิดระยะและมีมิติเพิ่มมากขึ้น

เส้น เป็นส่วนที่สำคัญสำหรับลายรดน้ำ เนื่องจากปรากฏเพียง 2 สีเท่านั้น คือ ภาพหรือลวดลายสีทองคำและพื้นหลังสีดำ ช่างจึงใช้เส้นลักษณะต่าง ๆ เพื่อแสดงภาพที่ต้องการ ผลงานศิลปะไทยส่วนใหญ่มักใช้เส้นโค้งเป็นหลัก แต่สำหรับภาพไตรภูมินี้เส้นที่มีลักษณะเด่น คือ เส้นตรง ทั้งแนวตั้ง แนวนอน และแนวทแยง เช่น เส้นตรงแนวตั้งที่ใช้กับภาพเขาพระสุเมรุและสัตตบริภัณฑ์ ให้ความรู้สึกที่มั่นคง สูงตระหง่าน ข้าง ๆ กัน ปรากฏเส้นตรงแนวนอนที่ส่วนฐานของภาพปราสาท เส้นตรง 2 ลักษณะ เมื่ออยู่ใกล้เคียงกันทำให้เกิดความรู้สึกที่ขัดแย้ง และดึงดูดสายตาให้มองรายละเอียดบริเวณนั้น ส่วนเส้นทแยงใช้กับส่วนยอดของภาพปราสาท ที่สำคัญคือ เส้นสินเทา มีลักษณะเป็นเส้นฟันปลาที่อยู่บริเวณเชิงเขาพระสุเมรุ ทำให้พื้นที่ดังกล่าวมีความน่าสนใจมากขึ้น ส่วนเส้นโค้งปรากฏโดยทั่วไป แต่เป็นเส้นโค้งขนาดสั้น ๆ ไม่ยาวต่อเนื่องเหมือนกับลวดลายไทยของตู้ลายรดน้ำอื่น ๆ

รูป ปรากฏเป็นรูปร่าง เนื่องจากภาพลายรดน้ำมีลักษณะเป็นงาน 2 มิติ เกิดขึ้นจากการใช้เส้นลักษณะต่าง ๆ ประกอบเป็นรูปภาพ เช่น ภาพเขาพระสุเมรุและสัตตบริภัณฑ์ ภาพปราสาท ภาพเทพยดานางฟ้า เป็นต้น รูปภาพดังกล่าวทำหน้าที่สื่อความหมายเชื่อมโยงกับเนื้อเรื่องในวรรณคดี เตภูมิกถา บางรูปภาพแสดงเพียงโครงสร้างเท่านั้น เช่น ภาพเทพยดานางฟ้าที่ล่องลอยบนอากาศ หรือภาพบุคคล

ภายในปราสาท เป็นต้น ทั้งนี้เป็นผลมาจากขนาดของรูปภาพที่เล็ก จึงไม่สามารถบรรจุรายละเอียดได้ซับซ้อนมากนัก

ขนาด เป็นทัศนธาตุหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนในภาพไตรภูมินี้ โดยเฉพาะการลดหลั่นขนาดกันของภาพสัตตบริภัณฑ์ทั้ง 7 ภาพที่ขนาบข้างภาพเขาพระสุเมรุที่ตั้งตระหง่านและสูงใหญ่ ขนาดของภาพที่แตกต่างกันช่วยเสริมให้ภาพสำคัญเป็นจุดสนใจ รวมทั้งภาพปราสาทน้อยใหญ่หรือภาพรายละเอียดบริเวณป่าหิมพานต์ทางตอนล่าง ขนาดที่แตกต่างกันเน้นให้เกิดความต่างเกี่ยวกับระยะ ใกล้ กลาง ไกลของแต่ละภาพด้วย

การจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะ

การจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะ เป็นหลักการที่สามารถใช้อธิบายผลงานศิลปะ เพื่อเชื่อมโยงไปถึงความงาม ความเหมาะสม ลงตัว พอเหมาะพอดีของผลงานศิลปะ จากภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำนี้ ช่างใช้หลักการจัดวางองค์ประกอบ เพื่อให้ภาพไตรภูมิสามารถอธิบายความหมายตามที่ช่างผู้สร้างต้องการสื่อสาร สามารถแบ่งออกได้ 2 ส่วนใหญ่ ๆ ได้แก่ พื้นที่ตอนบนและพื้นที่ตอนล่าง ทั้งสองพื้นที่ดังกล่าวจัดวางภาพที่สื่อความหมายตามเนื้อเรื่องในวรรณคดี เตภูมิกถา แต่มีรายละเอียดที่แตกต่างกัน คือ พื้นที่ส่วนบนบรรยายภาพบรรยากาศของสวรรค์แต่ละระดับชั้น และพื้นที่ที่แสดงภาพจักรพรรดิราช ส่วนพื้นที่ตอนล่าง เป็นภาพแสดงบรรยากาศป่าหิมพานต์ ทั้งสองพื้นที่ถูกแบ่งออกด้วยเส้นสินเทา การจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะของภาพทั้งสองพื้นที่มีความแตกต่างกัน ดังนี้

พื้นที่ตอนบน

ภาพที่ 4 การจัดวางองค์ประกอบของภาพไตรภูมิ (พื้นที่ตอนบน)

ที่มา: นฤทธิ์ วัฒนภู, 2566, [ภาพถ่าย]

การจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะของภาพไตรภูมิในพื้นที่ตอนบน ช่างยึดแนวเส้นกึ่งกลางระหว่างขอบของบานประตูเป็นจุดศูนย์กลาง และจัดวางด้วยภาพเชิงสัญลักษณ์ที่แทนความหมายของความเป็นศูนย์กลางจักรวาล เปรียบขอบเขตพื้นที่ของบานประตูทั้งสองเป็นอาณาเขตของจักรวาล และแนวเส้นแบ่งกึ่งกลางเป็นศูนย์กลางของจักรวาล โดยนำภาพเขาพระสุเมรุที่ยอมรับโดยทั่วกันว่าเป็นศูนย์กลางของจักรวาลตามคติทางพระพุทธศาสนา (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2527) จัดวางลงในพื้นที่ดังกล่าว เพื่อเสริมให้ความหมายของเขาพระสุเมรุ (ศูนย์กลางของจักรวาล) มีความเด่นชัดยิ่งขึ้น เมื่อจัดวางภาพเขาพระสุเมรุไว้กึ่งกลางของพื้นที่ตามแนวดิ่งแล้ว จึงจัดวางภาพแท่งเขาสัตตบริภัณฑ์ (7 ลูก) ขนาบข้างทั้งซ้ายขวาของภาพเขาพระสุเมรุ เพื่อให้สอดคล้องตามเนื้อความในวรรณคดี เตภูมิกถา ที่กล่าวว่า เขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ แต่คำว่า “ล้อมรอบ” นี้ หากพิจารณาภาพในมุมสูง (Top) จะมีลักษณะเป็นวงแหวนที่ซ้อนลดหลั่นขนาดกันเป็นชั้น ๆ แต่สำหรับภาพไตรภูมินี้ มีลักษณะเป็นภาพ 2 มิติที่นำเสนอมุมมองภาพด้านข้าง (Side View) จึงมองเห็นแท่งหินที่เป็นแนวเส้นตั้งตรง มีความสูงลดหลั่นขนาดไล่เรียงลำดับตั้งแต่จุดศูนย์กลาง และย่อความสูงลงโดยรอบทั้งซ้ายขวาเหมือนภูเขาทั้งหมดอยู่ในโครงสร้างรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่ว

พื้นที่ว่างทางด้านซ้ายและขวาของภาพภูเขาทั้งหมด มีพื้นที่ค่อนข้างกว้าง ช่างจัดวางภาพปราสาทขนาดต่าง ๆ สลับตำแหน่งกัน เพื่อกระจายน้ำหนักให้มีความเท่าเทียมกัน เป็นลักษณะการจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะด้วยหลักความสมดุลแบบสมมาตร (Symmestry) และหากพิจารณาภาพปราสาทรวมทั้งกลุ่มภาพเทพยดา นางฟ้า จะพบว่า มีรายละเอียดเป็นไปในแนวทางเดียวกัน แสดงออกถึงความเป็นเอกภาพ เป็นการเสริมให้ภาพรวมเกิดความสมดุลแบบสมมาตรอย่างชัดเจน ส่วนพื้นที่ด้านล่างบริเวณเชิงเขา ถูกจัดวางด้วยภาพปราสาท ต้นไม้ และภาพบุคคล เป็นส่วนที่สัมพันธ์กับเนื้อเรื่องจักรพรรดิราช มีโครงสร้างเป็นไปในแนวทางเดียวกัน แต่แตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อย จากภาพรวมของพื้นที่ของบานประตูด้านซ้ายและขวา เป็นไปอย่างเท่าเทียมกัน แสดงออกถึงความสมดุลแบบสมมาตรเช่นกัน

พื้นที่ตอนล่าง

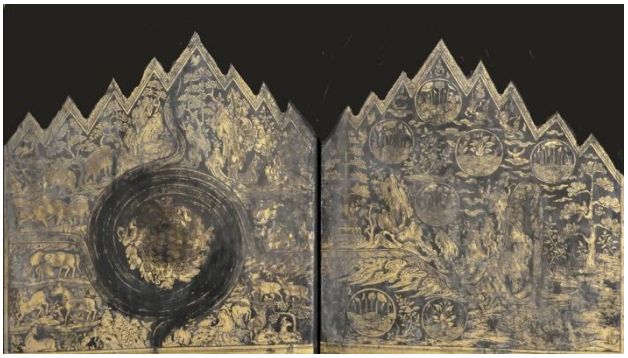

ภาพที่ 5 การจัดวางองค์ประกอบของภาพไตรภูมิ (พื้นที่ตอนล่าง)
ที่มา: นฤทธิ์ วัฒนภู, 2566, [ภาพถ่าย]

พื้นที่ตอนล่างของบานประตูทั้งสองบาน มีขอบเขตพื้นที่ค่อนข้างกว้าง เทียบสัดส่วนได้ 1 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งหมด ช่างใช้เส้นสินเทาเป็นเส้นแบ่งแยกเรื่องราวระหว่างพื้นที่ตอนบนและตอนล่าง หากพิจารณาภาพรวมทั้งหมด จะพบว่า ทุกภาพที่จัดวางในพื้นที่ตอนล่าง มีความแตกต่างกับการจัดวางภาพในพื้นที่ตอนบน โดยใช้ภาพสระอโนดาตและสายน้ำทั้งสี่ จัดวางในมุมมองภาพด้านบน (Top) อยู่ในพื้นที่บานประตูด้านซ้าย ปริมาณของเนื้อทองคำในภาพดังกล่าว มีความโดดเด่นกว่ารายละเอียดของภาพอื่น ๆ ทำให้มีจุดสนใจและน้ำหนักค่อนไปทางพื้นที่ของบานประตูด้านซ้ายด้วย ประกอบกับมีภาพสัตว์หลายชนิดที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ ส่วนพื้นที่ว่างอื่น ๆ แสดงภาพบรรยากาศให้เหมือนป่าหิมพานต์ คือ มีภาพต้นไม้นานาพันธุ์ สระบัวทั้ง 7 สระ รวมทั้งภาพสัตว์หิมพานต์ที่จัดวางอยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ ซึ่งภาพสัตว์หิมพานต์และสระบัวทั้ง 7 สระ แสดงภาพเชิงสัญลักษณ์ให้สัมพันธ์กับเนื้อเรื่องในวรรณคดีเท่านั้น มิได้เน้นรายละเอียดและขนาดให้เด่นชัดมากนัก เพื่อให้ภาพต่าง ๆ สามารถจัดวางลงในพื้นที่ที่จำกัด

ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะในพื้นที่ตอนล่าง ช่างจัดวางภาพที่แสดงมุมมองที่หลากหลาย ทั้งภาพมุมบน (Top) เช่น ภาพสระอโนดาต สายน้ำทั้งสี่สาย สระบัวทั้ง 7 สระ นอกจากนี้ยังปรากฏการแสดงมุมมองของภาพด้านข้าง (Side View) เช่น ภาพต้นไม้ โขดหิน ภาพสัตว์ต่าง ๆ เป็นต้น หากพิจารณาภาพรวมในพื้นที่ตอนล่าง จะพบว่า มีการจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะด้วยหลักความสมดุลแบบอสมมาตร กล่าวคือ ภาพต่าง ๆ ในพื้นที่ทั้งด้านซ้ายและขวา มีความแตกต่างกันในด้านขนาด ความเด่นชัด และน้ำหนัก แต่ช่างได้จัดวางภาพอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับเนื้อเรื่องในวรรณคดีลงไปจนเต็มพื้นที่ แม้น้ำหนักจะค่อนไปทางด้านซ้าย แต่พื้นที่ทางด้านขวายังแสดงภาพจนไม่หลงเหลือพื้นที่ว่างเลย

6. สรุปผลการวิจัย

ภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา หลังนี้ เป็นผลงานศิลปะไทยที่มีลักษณะเฉพาะด้านการออกแบบรูปภาพ การจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะ เพื่อให้สัมพันธ์ถึงความหมายตรงกับเนื้อเรื่องในวรรณคดี เตภูมิกถา ในขณะเดียวกันเกิดความงามตามแบบศิลปะไทย นอกจากนี้เป็นภาพที่มีฐานะเป็นสื่อแห่งศรัทธา บรรยายรูปพรรณสัณฐานของจักรวาลตามคติความเชื่อ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้พบเห็นได้เกิดความเข้าใจและน้อมนำสิ่งดีงามมุ่งสู่แก่นแท้ของพระพุทธศาสนาในที่สุด

7. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary research) ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ตามรายละเอียดที่เสนอไว้ในหัวข้อ ผลการวิจัย องค์ความรู้ที่ได้รับสามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1. สภาพปัจจุบันของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

ภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำ ปรากฏอยู่ที่บานประตูทั้งสองบาน ใช้เทคนิคงานลายรดน้ำและล้อมรอบด้วยกรอบภาพเดียวกัน เนื่องจากภาพต่าง ๆ แสดงถึงเนื้อเรื่องที่ต่อเนื่องกัน โดยกึ่งกลางของบานประตูที่ประกบกัน จัดวางด้วยภาพเขาพระสุเมรุตามแนวดิ่ง ขนาบทั้งสองข้างด้วยภาพสัตตบริภัณฑ์แวดล้อมพื้นที่ว่างด้วยภาพปราสาท ภาพเทพยดานางฟ้า ส่วนตอนล่างเป็นเนื้อเรื่องเกี่ยวกับป่าหิมพานต์ โดยใช้เส้นสินเทาในการแบ่งพื้นที่และเรื่องราว โดยภาพรวมของภาพไตรภูมิค่อนข้างหมองคล้ำ บางตำแหน่งลบเลือนไป เช่น บริเวณตอนบนของบานประตูด้านซ้าย ในตำแหน่งยอดเขาพระสุเมรุ หรือบริเวณพื้นที่ของบานประตูด้านขวา จนไม่สามารถมองเห็นและระบุได้ว่าเป็นภาพใด ความชำรุดลบเลือนที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการใช้แผ่นทองคำเปลวในการสร้างสรรค์เทคนิคลายรดน้ำ ซึ่งแผ่นทองคำเปลวมีความบอบบาง ไม่สามารถสัมผัสได้บ่อยครั้ง ผลงานลายรดน้ำบนตู้หลังนี้คงผ่านการเคลื่อนย้ายหลายครั้ง การเคลื่อนย้ายแต่ละครั้งจำเป็นต้องมีการสัมผัสกับผลงานโดยตรง จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ภาพลายรดน้ำจะลบเลือนและสีทองหมองคล้ำ

จากการตรวจสอบภาพที่หลงเหลือในปัจจุบัน สามารถเทียบเคียงได้กับเนื้อความในวรรณคดีเรื่อง เตภูมิกถา ตามที่ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2527) ได้กล่าวว่า ภาพดังกล่าวเป็นภาพที่บรรยายสัณฐานของจักรวาลในไตรภูมิพระร่วง แต่ช่างได้คัดเลือกเฉพาะภาพสำคัญมารวมไว้ในพื้นที่ของบานประตูตู้ ซึ่งมีขนาดที่จำกัด การเสนอภาพลักษณะนี้ในแหล่งอื่น เช่น จิตรกรรมฝาผนัง สมุดภาพไตรภูมิ จะมีความแตกต่างกันตามลักษณะของสื่อแต่ละประเภท สอดคล้องกับ ณมน พงศกรปภัส (2548) ที่กล่าวว่า ลักษณะของสื่อแต่ละประเภทที่นำเสนอเรื่องราวในวรรณคดี เตภูมิกถา จะมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับพื้นที่ของสื่อว่ามีขนาดมากน้อยต่างกันเพียงใด จากสภาพปัจจุบันของตู้ดังกล่าว หากไม่มีแนวทางการเก็บรักษาที่ดีในอนาคตภาพลายรดน้ำบนตู้อาจเสื่อมโทรมไปเรื่อย ๆ จนไม่สามารถศึกษาได้อีก การศึกษา บันทึกภาพ

และวิเคราะห์ภาพประกอบการอธิบายรายละเอียดต่าง ๆ จะเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถทำให้องค์ความรู้ไม่สูญหาย และบุคคลโดยทั่วไปสามารถศึกษาและทำความเข้าใจในผลงานได้มากขึ้น

2. ความหมายของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

ภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำนี้ นำเสนอภาพที่สอดคล้องตรงตามเนื้อเรื่องในวรรณคดี เตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง แม้บางส่วนของภาพจะลบเลือนไป แต่สามารถเทียบเคียงและอนุมานได้จากศิลปวัตถุอื่นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา ซึ่งมีอายุที่ร่วมสมัยกัน รวมทั้งเนื้อความในวรรณคดี เนื้อความที่ปรากฏในวรรณคดี เตภูมิกถา บรรยายเกี่ยวกับภูมิทั้งสามอย่างละเอียด ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ แต่ภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำนี้ ช่างได้คัดเลือกภาพที่สามารถสื่อความหมายถึง ศูนย์กลางของจักรวาลเป็นหลัก โดยจัดวางภาพเขาพระสุเมรุไว้กึ่งกลางของพื้นที่บานประตูทั้งสอง ขนาบข้างทั้งซ้ายขวาด้วยภาพสัตตบริภัณฑ์ เพื่อเสริมให้ภาพเขาพระสุเมรุมีความสูงเด่น สมกับเป็นศูนย์กลางของจักรวาลตามคติทางพระพุทธศาสนา ภาพปราสาทและหมู่เทพยดา นางฟ้าที่ล่องลอยตามตำแหน่งต่าง ๆ สื่อความหมายถึงสวรรค์แต่ละระดับชั้น ส่วนตอนล่างขั้นด้วยเส้นสินเทา เป็นพื้นที่สำหรับการจัดวางภาพที่เกี่ยวข้องกับป่าหิมพานต์ ประกอบด้วย ภาพสระอโนดาต สัตว์หิมพานต์ สายน้ำทั้งสี่สายที่แยกไปตามทวีปทั้งสี่ รวมทั้งสระบัว 7 สระ ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นเนื้อเรื่องที่บรรยายอยู่ในวรรณคดีทั้งสิ้น

การสื่อความหมายด้วยภาพเขาพระสุเมรุ เป็นสิ่งที่ช่างคัดเลือกมานำเสนอให้เหมาะสมกับขนาดและพื้นที่ของบานประตูตู้ และเป็นภาพที่สื่อความหมายถึงศูนย์กลางของจักรวาลได้อย่างชัดเจน สะท้อนถึงลักษณะของศิลปะสถาปัตยกรรมอื่นที่เกี่ยวข้อง ที่นิยมกำหนดให้สิ่งก่อสร้างประธานที่อยู่กึ่งกลางมีขนาดที่สูงใหญ่กว่าสิ่งก่อสร้างที่แวดล้อม ตามที่ โชติ กัลยาณมิตร (2548) ยกตัวอย่างผลงานที่สื่อความหมายถึงศูนย์กลางของจักรวาล เช่น พระเจดีย์ประธานหรือพระอุโบสถ ที่ถูกล้อมรอบด้วยสิ่งก่อสร้างอื่นหรือกำแพงแก้ว หรือระเบียงคด โดยเฉพาะพระเมรุมาศ นิยมสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ประดับบริเวณลานด้านล่างของพระเมรุ เพื่อเน้นความหมายของศูนย์กลางของจักรวาลให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

จากการจัดวางภาพต่าง ๆ ลงบนพื้นที่ของบานประตูของตู้ลักษณะนี้ สัมพันธ์กับภาพเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อความถึงศูนย์กลางของจักรวาล มิได้เป็นภาพที่เล่าเรื่องราวเหมือนกับภาพเล่าเรื่องอื่น ๆ ภาพแต่ละภาพทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แทนความหมายของสิ่งต่าง ๆ ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เสริมให้ภาพกึ่งกลาง (เขาพระสุเมรุ) ทำหน้าที่ศูนย์กลางของจักรวาลได้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ภาพเชิงสัญลักษณ์เหล่านี้ สอดคล้องกับแนวคิดและข้อเสนอของ นวรัตน์ เลขะกุล (2557) ที่เสนอเกี่ยวกับการแสดงออกของสัญลักษณ์ โดยภาพไตรภูมิบนบานประตูของตู้หลังนี้ มีลักษณะเป็นสัญลักษณ์กึ่งภาพ โดยแต่ละภาพใช้แทนความหมายของสิ่งต่าง ๆ ที่ได้บรรยายไว้ในวรรณคดี เตภูมิกถา

3. ความงามทางทัศนศิลป์ของภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา

ภาพไตรภูมิบนบานประตูของตู้ลายรดน้ำ ปรากฏภาพ ลวดลาย ที่สามารถพิจารณาความงามด้วยหลักการของทัศนธาตุ เช่น จุด เส้น รูป ขนาด และการจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะ เช่น ความสมดุล ฯลฯ และหลักการที่เด่นชัดมากในภาพไตรภูมินี้ คือ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบเพื่อควบคุมปริมาณน้ำหนักให้เกิดความสมดุล ทั้งความสมดุลแบบสมมาตรและอสมมาตร ความงามที่เกิดขึ้นกับภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำนี้ ปรากฏให้เห็นทั้งในด้านความหมายที่ช่างคัดเลือกภาพที่สามารถสื่อความได้ตรงตามเนื้อเรื่องในวรรณคดี เตภูมิกถา รวมทั้งการคำนวณพื้นที่เพื่อให้ภาพรวมมีความเหมาะสมลงตัว มีความพอเหมาะพอดีตามรสนิยมแบบไทย

การอธิบายความงามด้วยหลักการทางทัศนศิลป์ จึงเป็นจุดร่วมที่จะทำความเข้าใจในผลงานศิลปะ เนื่องจากการอธิบายเกี่ยวกับความงามให้เกิดความรู้สึกและนึกคิดตามกันนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เนื่องจากความงามสำหรับทุกคนมีความแตกต่างกัน แต่ละบุคคลมีรสนิยม ประสบการณ์ รวมทั้งพื้นฐานความรู้ความเข้าใจต่างกันด้วย ตามที่ ธนภัทร รุ่งธนาภิรมย์ (2557) กล่าวว่า ความงามเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล การจะให้ทุกคนมองสิ่งเดียวกันและยอมรับว่างามเหมือนกัน เป็นสิ่งที่เปล่าประโยชน์ ดังนั้น จึงต้องใช้หลักการทางศิลปะมาพิจารณาและอธิบาย เช่นเดียวกับภาพไตรภูมิบนตู้ลายรดน้ำนี้ บางท่านชื่นชมว่างดงาม เป็นเอกในศิลปวัตถุที่อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา (ณัฏฐภัทร จันทวิช, 2549) แต่หากได้พิจารณาตามหลักการทางศิลปะ อาจรับรู้ความงามได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

8. ข้อเสนอแนะ

1. นอกจากภาพไตรภูมิบนบานประตูของตู้ลายรดน้ำหลังนี้ ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับความหมายและความงามทางทัศนศิลป์ของภาพบนบานด้านข้างทั้งซ้ายและขวา เพื่อเชื่อมโยงเรื่องราวให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2. ควรมีการศึกษาภาพและลวดลายบนตู้ลายรดน้ำอื่น ๆ ในสมัยอยุธยา เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายและความงามทางทัศนศิลป์ สำหรับการอธิบายลักษณะเฉพาะของลายรดน้ำในสมัยนี้ให้เกิดความชัดเจนมากขึ้น

3. ควรมีการใช้ทฤษฎีสัญญะวิทยาตามแนวคิดของนักวิชาการต่าง ๆ ในการวิเคราะห์ ตีความหมายภาพลายรดน้ำอื่น ๆ เพื่อให้ได้มุมมองที่แปลกใหม่มากยิ่งขึ้น

4. ควรมีการวิเคราะห์ภาพลายรดน้ำ โดยเปรียบเทียบกับภาพจิตรกรรมแบบอื่น ๆ พิจารณาความแตกต่างในมุมมองและเทคนิคเชิงช่าง

9. บรรณานุกรม

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2527). ค่านิยมในไตรภูมิ. *ศิลปากร. 28(2),* 9 – 16.

กำจร สุนพงษ์ศรี. (2559). *สุนทรียศาสตร์ : หลักปรัชญาศิลปะ ทฤษฎีทัศนศิลป์ ศิลปะวิจารณ์.* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

โชติ กัลยาณมิตร. (2548). *พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง.* เมืองโบราณ.

ณมน พงศกรปภัส. (2548). *จิตรกรรมฝาผนังภาพไตรภูมิอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี : ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบและเนื้อหากับสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เล่มที่ 6.* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ณัฏฐภัทร จันทวิช. (2549). *ของชิ้นเอกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ : ตู้พระธรรมลายรดน้ำภาพไตรภูมิ. ศิลปากร. 49(2),* 109 – 117.

ธนภัทร รุ่งธนาภิรมย์. (2557). *ทฤษฎีความงาม.* โรงพิมพ์แอทโฟร์พริ้นท์.

นวรัตน์ เลขะกุล. (2557). *สัญลักษณ์โบราณในวัฒนธรรมปัจจุบัน : จากภารตะสู่อาเซียน.* มหาวิทยาลัยมหิดล.

พระญาลิไทย. (2515). *ไตรภูมิพระร่วง.* คลังวิทยา.

พระญาลิไทย. (2564). *เตภูมิกถา.* ศรีปัญญา.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2550). *พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก - ฮ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.* ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. (2557). *พจนานุกรมศัพท์ลายไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.* ราชบัณฑิตยสถาน.

ศักดิ์ศรี แย้มนัดดา. (2543). *วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย.* คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสฐียรโกเศศ. (2544). **เล่าเรื่องในไตรภูมิ.** ศยาม.

การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีและศึกษาวัฒนธรรม “ลิเกมูโหลด” จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

Analysis of musical elements and culture studies “Li-ke Muload”, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province

ทรงพล คชเสนี / Songpon Kochasanee

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาดนตรีสร้างสรรค์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

Assistant Professor of the Creative Music Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University.

วันที่รับบทความ 8 ธันวาคม 2566 / แก้ไขบทความ 21 มีนาคม 2568 / ตอบรับบทความ 21 เมษายน 2568

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัย เรื่อง การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีและศึกษาวัฒนธรรม “ลิเกมูโหลด” จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีของบทเพลงลิเกมูโหลด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นโน้ตสากลมีเนื้อร้องประกอบโน้ต 2) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับบทเพลงลิเกมูโหลด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยใช้ข้อมูลภาคสนาม เอกสาร ตำรา หนังสือทางวิชาการ และหนังสือต่าง ๆ เป็นข้อมูลในการสนับสนุน ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีของบทเพลงลิเกมูโหลด ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รูปแบบวงมี 2 ขนาด ใหญ่และเล็ก อุปกรณ์ดนตรี ได้แก่ กลองรำมะนา กรับ ฉิ่ง ศึกษาวิจัยโดยการถอดทำนองเพลง 2 เพลงเป็นโน้ตสากล คือ บทเพลงซอลาอันนาบี และบทเพลงบินนารง คีตลักษณ์ทั้งสองเป็นรูปแบบรอนโด (Rondo Form) เพลงซอลาอันนาบีมี 11 ประโยค มีขั้นคู่ 2, 3 ช่วงเสียงต่ำสุดไปสูงสุดเป็นคู่ 6 มี 6 เสียง คือ C#, D, E, F#, G, A เป็นบันไดเสียง D เมเจอร์ ส่วนเพลงบินนารงมี 7 ประโยค มีขั้นคู่ 2, 3, 4, 5 ช่วงเสียงต่ำสุดไปสูงสุดเป็นคู่ 8 หรือ 1 ออกเทฟ (Octave) มี 7 เสียง E, F#, G, A, B, C, D เป็นบันไดเสียง G เมเจอร์

2. การศึกษาวัฒนธรรมลิเกมูโหลด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ยังคงมีการแสดงกันอยู่ชุมชนไทยมุสลิม ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นการแสดงดนตรีพื้นบ้านของชาวไทยมุสลิมเชื้อสายมลายู ที่ร้องเล่นในงานมงคลต่าง ๆ เนื้อหาส่วนใหญ่มาจากหนังสือ “บัรซันญี” ไม่มีขั้นตอนและรูปแบบที่ตายตัว เช่น ขั้นตอนเตรียมตัวก่อนการเล่น ขั้นตอนพิธีกำนลครู ขนาดของวง รวมทั้งการแต่งกายไม่มียูนิฟอร์ม นิยมนุ่งห่มตามหลักศาสนาบัญญัติ ซึ่งมีความต่างจากลิเกเรียบและการแสดงอุเละห์นบีที่มีขั้นตอนและรูปแบบที่ตายตัว

คำสำคัญ: ลิเกมูโหลด บัรซันญี ลุมพลี พระนครศรีอยุธยา องค์ประกอบทางดนตรี

Abstract

The following are the goals of the research study on the cultural study and musical element analysis of "Li-ke Muload" in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province: 1) To examine and evaluate the musical components of Phra Nakhon Si Ayutthaya Province's Li-ke Muload songs. These are lyrics-and-notes international notes. 2) To research the culture around Phra Nakhon Si Ayutthaya Province's Li-ke Muload songs The research findings can be summed up as follows using field data, documents, textbooks, scholarly literature, and other books as supporting information:

1.Li-ke Muload songs from Lumpli Subdistrict, Phra Nakhon Si Ayutthaya District, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province, are analyzed for their musical components. There are two sizes for the band format: giant and tiny. Musical instruments. Drums, tambourines, castanets, and cymbals are examples of musical instruments. Two songs' melodies were converted into international notes for the study: Both the song Binnarong and the song Sola Annabi are in Rondo Form. The song Sola Annabi contains eleven phrases, two intervals, six pairings from lowest to highest, and six tones in the D major scale: C#, D, E, F#, G, and A. Seven sentences with two, three, four, and five steps make up the Binnarong song. The G major scale has seven tones (E, F#, G, A, B, C, and D) and eight pairings from lowest to highest

2.According to a study on the Li-ke Muload culture in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province, the Thai Muslim population in Lum Pli Subdistrict, Phra Nakhon Si Ayutthaya District, continues to perform. Malay-descended Thai Muslims are performing traditional music. The book "Barzanji" provides the majority of the lyrics for the songs performed at auspicious occasions. The size of the band, the teacher's blessing ritual, the dress code, and the pre-performance preparations are only a few examples of the lack of set procedures or forms. In contrast to the Likay Riap and the Uleh Nabi performance, which follow set routines and formats, it is common to dress in accordance with religious ideals.

Keywords: Li-ke muload, Barsanyi, Lum Plee, Phra Nakhon Si Ayutthaya, musical elements

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสมัยรัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าให้กรมพระราชวังบวร - มหาสุรสิงหนาท ยกทัพไปปราบกองทัพพม่าทางภาคใต้ และตีเมืองปัตตานีกวาดต้อนชาวมุสลิมมลายูมาไว้ในกรุงเทพฯ กลุ่มเชื้อพระวงศ์จะนำมาไว้ที่สี่แยกบ้านแขก ชาวเมืองทั่วไปจะนำมาไว้ที่ถนนตกถึงบ้านอู่ ประตูน้ำถึงสามแยกท่าไข่ เพชรบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก อยุธยา ปทุมธานีทุ่งครุ พระประแดง พระโขนง คลองตัน มีนบุรี หนองจอก นนทบุรี เพื่อเพิ่มกำลังของพลเมืองการอพยพเชลยชาวปัตตานีถึงสองครั้งในปี 2329 และ 2334 มีจุดประสงค์เดียวกันและต้องการให้ปัตตานีไม่มีกำลังในการแข็งเมือง

ปัตตานีเกิดความไม่สงบขึ้นอีกสองครั้งในปี พ.ศ.2374 และ พ.ศ.2381 ในสมัยพระบาทสมเด็จ-พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 จากการปราบกบฏเมืองปัตตานีครั้งนี้ ทำให้มุสลิมจาก ไทรบุรี ปัตตานี ฯลฯ ถูกกวาดต้อนมายังบริเวณนครศรีธรรมราช กรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง เนื่องมาจากผลของสงคราม และการสู้รบกันในสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์เป็นเหตุปัจจัยให้ กลุ่มชนมุสลิมมลายูจากทางใต้ได้กระจัดกระจายอยู่ทั่วในภาคกลางของประเทศไทย (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531, หน้า 111-117)

จากประวัติศาสตร์การอพยพของชาวมาลายูมุสลิมจากปัตตานี ชาวมาลายูมุสลิมที่มีทักษะในศิลปะหลากหลายได้ถูกจับกุมและกวาดต้อนนำเข้ามาในกรุงเทพฯ ทำให้ศิลปะมาลายูเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง และนำไปสู่ความนิยมในศิลปะของชาวมาลายู เช่น การทำอาหารและการทำเครื่องทอง รวมถึงความบันเทิงและศิลปะการแสดงที่หลากหลาย เช่น การต่อสู้ด้วยดาบ การตีกลอง และการแสดงลิเกเรียบ ซึ่งเป็นการขับร้องประเภทหนึ่งควบคู่กับการตีกลองที่สืบทอดกันมา สอดคล้องกับ เด่นดวง พุ่มศิริ (2524, หน้า 10-25) ได้กล่าวไว้ว่า ชาวมุสลิมที่อพยพมานั้น ได้นำการละเล่นติดตัวมาด้วย คือ การตีกลองรำมะนา นาประชันกลองรำมะนานี้ ภาษามลายู เรียกว่า “เรอบานา” เป็นกลองหน้าเดียว มีหน้ากว้างประมาณ 20 นิ้วขึ้นด้วยหนังแพะหรือหนังลูกวัว ในงานบุญของชาวอิสลามมีการตีกลองรำมะนา นาเป็นการเริ่มต้นพิธีและการละเล่นดังกล่าวมีการสวดขับเพลงเป็นที่รื่นเริง

ดนตรีเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและภูมิปัญญา มีบทบาทเกี่ยวข้องกับมนุษย์แสดงถึงความเจริญของสังคมนั้น ๆ มีนักดนตรีวิทยาพบว่า มนุษย์เริ่มรู้จักการแสดงออกทางด้านดนตรีด้วยการร้องรำทำนองตีเกราะเคาะไม้โดยเป็นไปเพื่อความบันเทิงสนุกสนานและเพื่อประกอบพิธีกรรมมาช้านาน พฤติกรรมเหล่านี้ที่เกิดขึ้นถือว่าเป็นกิจกรรมอันเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมด้านศิลปะมนุษย์ เช่น การฟ้อนรำ – เต้นรำเลียนแบบสัตว์ (Pantomime Dance) เป็นการแสดงพฤติกรรมที่เลียนท่าทางของสัตว์ เป็นศิลปวัฒนธรรมที่มนุษย์เรียนรู้จากธรรมชาติและสภาพแวดล้อมสังคมและการฟ้อนรำ - เต้นรำ เพื่อให้เกิดความเจริญ (Fertility Dance) ที่เป็นพฤติกรรมแสดงออกในลักษณะของการประกอบพิธีกรรม เช่น การบวงสรวงบูชา อวยพร อัญเชิญหรือสรรเสริญ ทั้งนี้เพื่อความเป็น ศิริมงคล เพื่อความเจริญต่อตน ต่อหมู่คณะและต่อสังคม

ส่วนรวม ชื่อดนตรีในแต่ล่ะท้องถิ่นก็จะมีความแตกต่างกันออกไปก็จะขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม สังคม และปัจจัยด้านอื่น ๆ เราจึงเรียกว่า ดนตรีพื้นบ้านหรือเพลงพื้นบ้าน (ประทีป นักปี่ 2548, หน้า 9)

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามชุมชนมุสลิม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ดนตรีพื้นบ้านได้รับอิทธิพลมาจากการแสดงดนตรีของชาวมาลายูในจังหวัดปัตตานี มีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น ประวัติลิเกมูโหลดไม่ได้ถูกบันทึกไว้เป็นหลักฐาน แต่สันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่ยุครัตนโกสินทร์ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ชาวมุสลิมเล่นสืบทอดกันมาไม่น้อยว่า 100 ปี คำว่ามูโหลด เป็นภาษามลายู หมายถึง สำเนียงการร้องของทำนอง ปัจจุบันลิเกมูโหลดเป็นการแสดงดนตรีพื้นบ้านที่ใช้กลองรำมะนา ฉิ่ง กรับ ตีประกอบจังหวะร้อง มักจะพบการแสดงในงานมงคลต่าง ๆ เช่น งานวันตรุษ งานโกนผมไฟ งานขึ้นบ้านใหม่ และงานบุญต่าง ๆ เนื้อร้องส่วนใหญ่เป็นการสรรเสริญพระเป็นเจ้าและศาสดานะบีมุฮัมมัด (ซ.ล.) สรรเสริญคนดี สอดแทรกคำสอนที่เป็นคติสอนใจ ขอพร ให้พร แต่ละคณะจะมีคนว่าเพลง และมีลูกรับ ลูกรับเหล่านี้ยังทำหน้าที่เล่นเครื่องดนตรีประกอบไปด้วย (สุชาติ ขันธวิธิ, 2564, 6 ตุลาคม)

จากผลการสำรวจข้อมูลลิเกมูโหลด ทำให้พอทราบได้ว่าลิเกมูโหลดเป็นวัฒนธรรมการแสดงดนตรีพื้นบ้านของชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามที่พบอยู่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ยังคงมีการแสดงกันอยู่ชุมชนมุสลิม ตำบลลุมพลี ซึ่งนับวันคงจะหมดไปตามอายุผู้แสดง รวมทั้งความเปลี่ยนไปตามสภาพของสังคม จากฐานข้อมูล ลิเกมูโหลด นอกจากจะให้ความบันเทิงแล้วยังเกี่ยวข้องกับคำสอนและการเผยแพร่ทางศาสนานับได้ว่ามีการแสดงที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวในรูปแบบและขั้นตอนของการแสดงลิเกมูโหลด เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาในภายหลัง ผู้วิจัยจะทำการบันทึกข้อมูลบทเพลงที่ปรากฏเพื่อเป็นหลักฐานไว้ เนื่องจากยังไม่เคยมีผู้ใดศึกษารูปแบบและลักษณะนี้มาก่อน เพราะนอกจากจะทำให้ทราบผลตามที่ศึกษาได้เรียนรู้และเข้าใจคนไทยมุสลิมผ่านดนตรีและบทเพลงมากขึ้นแล้ว ยังเป็นการอนุรักษ์เผยแพร่การแสดงดนตรีและบทเพลงพื้นบ้านและศิลปะการแสดงท้องถิ่นอีกวิธีหนึ่ง (นิรันดร์ ขันธวิธิ, 2565 มิถุนายน 30)

การวิจัยในครั้งนี้ได้รวบรวมบทเพลงลิเกมูโหลด โดยการถอดทำนองเพลงเป็นโน้ตสากลที่มีเนื้อร้องประกอบถือเป็นฐานข้อมูลบทเพลงลิเกมูโหลดที่มีมาตรฐาน พร้อมทั้งใช้หลักทฤษฎีดนตรีสากลวิเคราะห์องค์ประกอบของบทเพลงที่ยังคงมีการละเล่นอยู่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยานับว่าเป็นการนำเอาบทเพลงพื้นบ้านมาบูรณาการใช้ในการเรียนการสอนดนตรี ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยที่มารับใช้ท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์โดยตรงต่อท้องถิ่น อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์ให้บทเพลงลิเกมูโหลดจังหวัดพระนครศรีอยุธยาสามารถดำรงอยู่คู่กับชุมชนสืบต่อไปอย่างยั่งยืน

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีของบทเพลงลิเกมูโหลด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นโน้ตสากลมีเนื้อร้องประกอบโน้ต

2. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับบทเพลงลิเกมูโหลด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

3. ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีและศึกษาวัฒนธรรม “ลิเกมูโหลด” จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ตามแนวคติชนวิทยา โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ตำรา งานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และเก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์ของชุมชน โดยได้ศึกษาสภาพพื้นฐานทั่วไปของพื้นที่ ผู้คนและเพลงพื้นบ้านที่มีการละเล่นอยู่ในปัจจุบัน จากนั้นข้อมูลมาวิเคราะห์ และเรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัยในรูปแบบของการบรรยายเชิงพรรณนา ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทาง วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามขั้นตอน ดังนี้

1. เลือกพื้นที่ในการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ในการศึกษาวิจัยในชุมชนไทยมุสลิมที่มีการแสดงลิเกมูโหลดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้แก่ ชุมชนมุสลิม ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

2. ประชากรที่เลือก

ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มของประชากรที่จะทำการศึกษาการแสดงลิเกมูโหลดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา คือ นักดนตรี ผู้นำชุมชน นักวิชาการท้องถิ่น ปราชญ์ชุมชน ผู้อาวุโสชุมชน และบุคคลร่วมปรากฏการณ์

3. การรวบรวมเอกสาร

3.1 ข้อมูลความรู้ด้าน ประวัติ แผนภูมิ และสถิติต่าง ๆ เกี่ยวกับท้องถิ่น

3.2 บทความ วารสาร งานวิจัย และสิ่งพิมพ์อื่น ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องด้านประวัติความเป็นมา ประเพณี วิถีชีวิตและข้อมูลเพลง

4. การสัมภาษณ์ ได้รับการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ (IRB) และผ่านคณะกรรมการตรวจ IOC เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์วิทยากรและบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น ประวัติส่วนตัววิทยากร สถานภาพ การศึกษา ประสบการณ์การเล่นเพลง การแต่งกาย รูปแบบการแสดง การถ่ายทอด การร้องเพลงในโอกาสต่าง ๆ

5. การศึกษาข้อมูลบทเพลงลิเกมูโหลดชุมชนมุสลิม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อให้ได้มาตรฐานถูกต้องและมีความน่าเชื่อถือ ผู้วิจัยใช้คอมพิวเตอร์ผ่านโปรแกรมทางด้านดนตรีวิเคราะห์จากไฟล์เสียง (Wave) ที่ได้จากการบันทึกการแสดงในห้องบันทึกเสียง ทำการถอดข้อมูลเสียงเพลงแล้วนำมาเขียนเป็นโน้ตสากล พร้อมทั้งบันทึกโน้ตสากลลงในโปรแกรมซีเบเลียส (Sibelius) เพื่อนำมาเป็นข้อมูลสำหรับศึกษาองค์ประกอบทางดนตรีสากลและทฤษฎีดนตรีสากลตามกรอบที่ออกแบบไว้ 6 ข้อ คือ คีตลักษณ์ (Form)

แนวลักษณะจังหวะ (Melodic rhythm) ขั้นคู่ (Intervals) ช่วงเสียง (Range) กลุ่มเสียง (Group tone) และบันไดเสียง (Scale)

4. วิธีการรวบรวมข้อมูล

1. ศึกษาเปรียบเทียบเอกสาร ตำรา หนังสือ รายงานการวิจัย รวมทั้งวิทยานิพนธ์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้นและเป็นแนวทางในการทำวิจัย

2. ถอดข้อมูลจากเครื่องมือที่ใช้บันทึกเสียงแล้วบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และบันทึกโน้ตสากลประกอบเนื้อร้องลงในโปรแกรมซีเบเลียส (Sibelius)

3. ปรึกษาขอความคิดเห็นและคำแนะนำจากผู้ที่มีความรู้และผู้ที่มีความชำนาญ เพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขงานวิจัย

4. นำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบแก้ไข ปรับปรุง เรียบเรียงให้มีความสมบูรณ์

5. วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อได้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง และวิเคราะห์ แนวคิดตามแนวทางดนตรีวิทยา (Musicology) รวมทั้งแนวคติชนวิทยา จากข้อมูลเอกสารและภาคสนามด้านบทเพลงลิเกมูโหลด ผู้วิจัยจะนำเสนอในเชิงพรรณนาในหัวข้อดังต่อไปนี้

1. การรวบรวมข้อมูลลิเกมูโหลด และวิเคราะหข้อมูล ดังนี้

1.1 ประวัติลิเกมูโหลด คณะลิเกมูโหลด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และนำบทเพลงบันทึกเป็นโน้ตสากล (Note) และมีเนื้อร้องประกอบ

1.2 ประวัติของนักดนตรีลิเกมูโหลด

1.3 เครื่องดนตรีประกอบการแสดงลิเกมูโหลด

1.4 เครื่องแต่งกายในการแสดงลิเกมูโหลด

1.5 ลำดับขั้นตอนการแสดงลิเกมูโหลด

1.6 โอกาสที่ใชในการแสดงลิเกลิเกมูโหลด

2. การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีที่ใช้ในการแสดงลิเกมูโหลด ตามแนวดนตรีตะวันตกประกอบด้วย ทฤษฎีดนตรีสากล และองค์ประกอบของดนตรีสากลที่ได้ออกแบบไว้ดังนี้

2.1 รูปแบบหรือโครงสร้าง (Form)

2.2 แนวลักษณะจังหวะ (Melodic rhythm)

2.3 ขั้นคู่ (Intervals)

2.4 ช่วงเสียง (Range)

2.5 กลุ่มเสียง (Group tone)

2.6 บันไดเสียง (Scales)

6. ผลการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์เพลงที่ใช้บรรเลงในการสำหรับการแสดงลิเกมูโหลดของชุมชนมุสลิม ตำบลลุมพลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่ยังคงมีการสืบทอดและยังคงเล่นกันให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน คือ เพลงซออาลันนาบี และเพลงบินนารง ตามกรอบที่ออกแบบไว้ 6 ข้อ คือ คีตลักษณ์ (Form) แนวลักษณะจังหวะ (Melodic rhythm) ขั้นคู่ (Intervals) ช่วงเสียง (Range) กลุ่มเสียง (Group tone) และบันไดเสียง (Scale) นำเสนอดังนี้

1 ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีของบทเพลงลิเหมูโหลด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เป็นโน้ตสากล มีเนื้อร้องประกอบโน้ต พบว่า

1.1 วิเคราะห์เพลงซอลาอันนาบี

1.1.1 คีตลักษณ์ (Form)

คีตลักษณ์หรือรูปแบบของเพลงซอลาอันนาบี เป็นรูปแบบรอนโด (Rondo Form) ลักษณะของเพลงมีบทสร้อยเป็นทำนองหลักเป็นทำนองแรก และวนกลับมาถึง 3 ครั้ง ทำให้ผู้ฟังสามารถจดจำทำนองและร้องตามได้ง่าย คือ A, B, A, C, A, D บทเพลงมีความยาว 30 ห้องเพลง
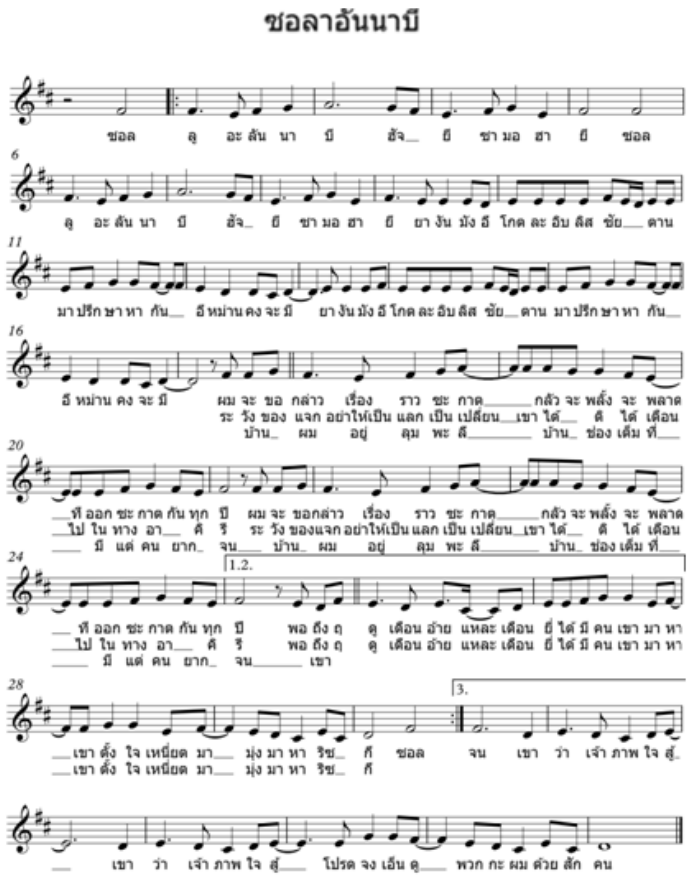
1.1.2 แนวลักษณะจังหวะ (Melodic rhythm)

แนวลักษณะจังหวะของเพลงซออาลันนาบี ดังที่กล่าวมาแล้วคีตลักษณ์หรือรูปแบบของเพลงเป็นรูปแบบรอนโด (Rondo Form) นำมาวิเคราะห์แนวลักษณะจังหวะทำนองเพลงสามารถจัดแบ่งแนวลักษณะจังหวะได้เป็น 11 ประโยคมีความหลากหลายแตกต่างกัน เป็นลักษณะเฉพาะของทำนองเพลงในแบบเพลงพื้นบ้านทั่วไป ดังนี้

ซอลาอันนาบี
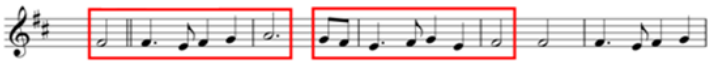
ประโยคเพลงที่ 1 ปรากฏในห้องที่ 1 จังหวะที่ 3
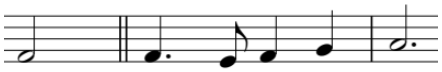
ประโยคเพลงที่ 1 มีแนวลักษณะจังหวะดังนี้
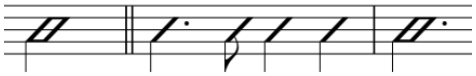
1.1.3 ขั้นคู่ (Intervals)

การวิเคราะห์ขั้นคู่ของเพลงซอลาอันนาบี จากทำนองพบว่า มีขั้นคู่เสียงทำนอง 3 ขั้นคู่ คือ ขั้นคู่ 2, 3 พบขั้นคู่ 2 มากที่สุดมีทั้งหมด 88 ขั้นคู่และขั้นคู่ 3 น้อยที่สุดมีทั้งหมด 9 ขั้นคู่

1.1.4 ช่วงเสียง (Range)

โน้ตช่วงเสียงของทำนองเพลงซอลาอันนาบี มีช่วงเสียงของทำนองเพลง มีลักษณะเสียงที่ต่ำสุดเป็นเสียง $C^{\#}$ และเสียงมีระดับเสียงสูงสุดเป็นเสียง A เมื่อเปรียบเทียบโน้ตช่วงเสียงของโน้ตทั้งสองพบว่าเป็นขั้นคู่ 6 จึงถือได้ว่าบทเพลงซอลาอันนาบี มีการส่งเสียงของทำนองเพลงที่แคบมากดังต่อไปนี้

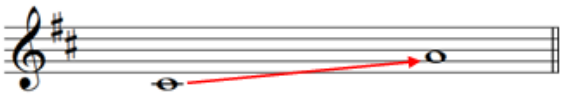

1.1.5 กลุ่มเสียง (Group tone)

โน้ตกลุ่มเสียงของทำนองเพลงซอลันอานาบี มีตัวโน้ตประกอบที่ถูกเรียบเรียงแต่งขึ้นเป็นทำนองเพลงซอลันอานาบี เสียงตัวโน้ตในกุญแจ G Treble เริ่มจากเสียงต่ำสุดเรียงลำดับสูงขึ้นและเรียงลำดับจำนวนโน้ตที่นำมาแต่งเป็นเพลงซอลันอานาบีเรียงลำดับตามจำนวนมากไปจำนวนน้อย มีดังต่อไปนี้

จำนวนตัวโน้ตทุกระดับเสียงนำมาเรียบเรียงเป็นทำนองเพลง		จำนวนเสียงโน้ตที่พบมากที่สุดในบทเพลง	
เสียง	จำนวน	เสียง	จำนวน
$C^{\#}$	5	E	48
D	13	$F^{\#}$	41
E	48	G	22
$F^{\#}$	41	D	13
G	22	$C^{\#}$	5
A	4	A	4

สรุปการวิเคราะห์กลุ่มเสียงของบทเพลงซอลาอันนาบี ประกอบด้วยกลุ่มเสียงเรียงตามลำดับจากเสียงต่ำไปเสียงสูงคือ $C^{\#}$, D, E, $F^{\#}$, G, A ดังนี้

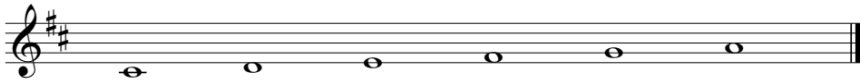

และเมื่อนำมาเปรียบเทียบในลักษณะดนตรีสากล เสียงตัวโน้ตของเครื่องดนตรีสากลที่บรรเลงทำนอง จากการศึกษาใช้วิธีการเทียบเสียงโดยใช้เครื่องเทียบเสียง (Tuner) ตามมาตรฐานของดนตรีสากล จึงได้กลุ่มเพลงซอลาอันนาบีตามเสียงดนตรีสากล 6 เสียง นำมาเรียงตามรูปแบบดนตรีสากล คือ $C^{\#}$, D, E, $F^{\#}$, G, A

1.1.6 บันไดเสียง (Scale)

บันไดเสียงของเพลงซอลาอันนาบีตามโน้ตที่ปรากฏในบทเพลงซอลาอันนาบี พบว่าประกอบด้วยโน้ตเสียง $C^{\#}$, D, E, $F^{\#}$, G, A ดังนี้
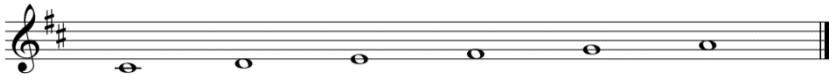
1 2 3 4 5 6

จากโน้ตดังกล่าวเมื่อวิเคราะห์ความห่างของระยะเสียงของตัวโน้ตมีลักษณะดังนี้

ลำดับตัวโน้ต	เสียงโน้ต	ระยะห่างของเสียง (Semitone)
1-2	$C^{\#}$-D	1
2-3	D-E	2
3-4	E-$F^{\#}$	2
4-5	$F^{\#}$-G	1
5-6	G-A	2

จากระยะความห่างของเสียงเมื่อเทียบกับบันไดเสียงหลักในทางสากลโดยนำเสียงเสียงโน้ตมาเรียงใหม่ตามบันไดเสียง D เมเจอร์ (D Major Scale) คือ D, E, $F^{\#}$, G, A, B, $C^{\#}$, D ประกฏว่ามีระยะความห่างของเสียงตรงกับบันไดเสียง D เมเจอร์

จึงสรุปได้ว่าบันไดเสียงของบทเพลงซอลาอันนาบี จึงเป็นบันไดเสียง D เมเจอร์ ประกอบด้วยเสียงตัวโน้ต D, E, $F^{\#}$, G, A, B, $C^{\#}$, D ดังนี้
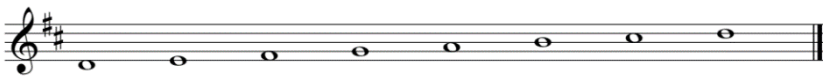
1.2 วิเคราะห์เพลงบินนารง

1.2.1 คีตลักษณ์ (Form)

คีตลักษณ์หรือรูปแบบของเพลงเพลงบินนารง เป็นรูปแบบรอนโด (Rondo Form) ลักษณะของเพลงมีบทสร้อยเป็นทำนองหลักเป็นทำนองแรก และวนกลับมาถึง 3 ครั้ง ทำให้ผู้ฟังสามารถจดจำทำนองและร้องตามได้ง่าย คือ A, B, A, C, A, D, A บทเพลงมีความยาว 27 ห้องเพลง ดังนี้

บินนารง
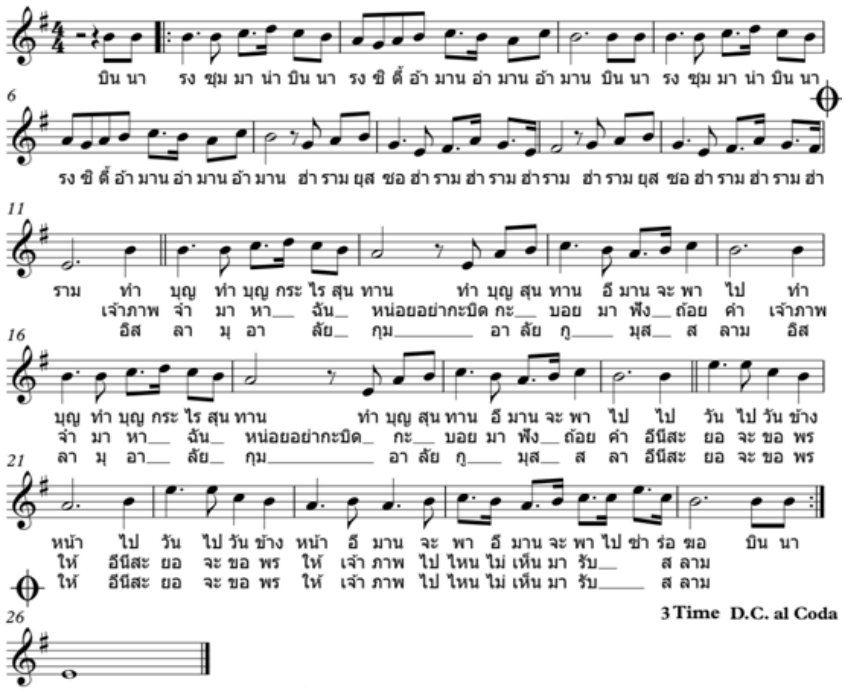
1.2.2 แนวลักษณะจังหวะ (Melodic rhythm)

แนวลักษณะจังหวะของเพลงบินนารง ดังที่กล่าวมาแล้วคีตลักษณ์หรือรูปแบบของเพลงเป็นรูปแบบรอนโด (Rondo Form) นำมาวิเคราะห์แนวลักษณะจังหวะทำนองเพลงสามารถจัดแบ่งแนวลักษณะจังหวะได้เป็น 7 ประโยคมีความหลากหลายแตกต่างกัน เป็นลักษณะเฉพาะของทำนองเพลงในแบบเพลงพื้นบ้านทั่วไป ดังนี้

บินนารง
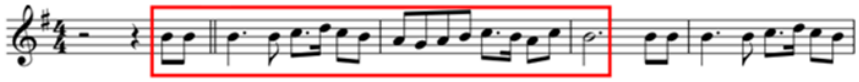
ประโยคเพลงที่ 1 ปรากฏในห้องที่ 1 จังหวะที่ 3
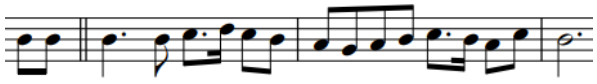
ประโยคเพลงที่ 1 มีแนวลักษณะจังหวะดังนี้
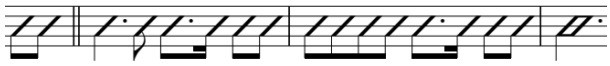
1.2.3 ขั้นคู่ (Intervals)

การวิเคราะห์ขั้นคู่ของเพลงบินนารงจากทำนอง พบว่า มีขั้นคู่เสียงทำนอง 4 ขั้นคู่ คือ ขั้นคู่ 2, 3, 4 และ 5 พบขั้นคู่ 2 มากที่สุดมีทั้งหมด 80 ขั้นคู่ อันดับสองได้แก่ ขั้นคู่ 3 มีทั้งหมด 16 ขั้นคู่ อันดับสามได้แก่ ขั้นคู่ 4 มีทั้งหมด 6 ขั้นคู่ และน้อยที่สุดได้แก่ ขั้นคู่ 5 มีทั้งหมด 2 ขั้นคู่

1.2.4 ช่วงเสียง (Range)

โน้ตช่วงเสียงของทำนองเพลงบินารงมีช่วงเสียงของทำนองเพลง มีลักษณะเสียงที่ต่ำสุดเป็นเสียง E และเสียงมีระดับเสียงสูงสุดเป็นเสียง E เมื่อเปรียบเทียบโน้ตช่วงเสียงของโน้ตทั้งสองพบว่า เป็นขั้นคู่ 8 หรือ 1 ออกเทฟ (Octave) จึงถือได้ว่าบทเพลงบินนารง มีการส่งเสียงของทำนองเพลงที่กว้างมาก ดังต่อไปนี้

1.2.5 กลุ่มเสียง (Group tone)

โน้ตกลุ่มเสียงของทำนองเพลงบินนารง มีตัวโน้ตประกอบที่ถูกเรียบเรียงแต่งขึ้นเป็นทำนองเพลงบินนารง เสียงตัวโน้ตในกุญแจ G Treble เริ่มจากเสียงต่ำสุดเรียงลำดับสูงขึ้นและเมื่อเรียงลำดับจำนวนโน้ตที่นำมาแต่งเป็นเพลงบินนารงเรียงลำดับตามจำนวนมากไปจำนวนน้อยมีดังต่อไปนี้

จำนวนตัวโน้ตทุกระดับเสียงนำมาเรียบเรียงเป็นทำนองเพลง		จำนวนเสียงโน้ตที่พบมากที่สุดในบทเพลง	
เสียง	จำนวน	เสียง	จำนวน
E	13	B	45
$F^{\#}$	6	C	22
G E	10	A	21
A	21	E	13
B	45	$C^{\#}$	10
C	22	A	6
D	4	D	4

สรุปการวิเคราะห์กลุ่มเสียงของบทเพลงบินนารง ประกอบด้วยกลุ่มเสียงเรียงตามลำดับ จากเสียงต่ำไปเสียงสูง คือ E, $F^{\#}$, G, A, B, C, D, E ดังนี้
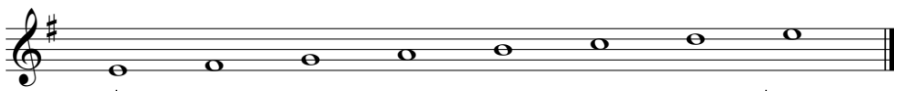
และเมื่อนำมาเปรียบเทียบในลักษณะดนตรีสากล เสียงตัวโน้ตของเครื่องดนตรีสากลที่บรรเลงทำนอง จากการศึกษาใช้วิธีการเทียบเสียงโดยใช้เครื่องเทียบเสียง (Tuner) ตามมาตรฐานของดนตรีสากล

จึงได้กลุ่มเพลงบินนารงตามเสียงดนตรีสากล 7 เสียงนำมาเรียงตามรูปแบบดนตรีสากล คือ E, $F^{\#}$, G, A, B, C, D

1.2.6 บันไดเสียง (Scale)

บันไดเสียงของเพลงบินนารงตามโน้ตที่ปรากฏในบทเพลงบินนารง พบว่าประกอบด้วยโน้ตเสียง E, $F^{\#}$, G, A, B, C, D, E ดังนี้

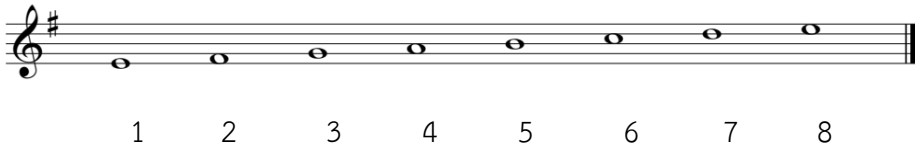

จากโน้ตดังกล่าวเมื่อวิเคราะห์ความห่างของระยะเสียงของตัวโน้ตมีลักษณะดังนี้

ลำดับตัวโน้ต	เสียงโน้ต	ระยะห่างของเสียง (Semitone)
1-2	E-$F^{\#}$	2
2-3	$F^{\#}$-G	1
3-4	G-A	2
4-5	A-B	2
5-6	B-C	1
6-7	C-D	2
7-8	D-E	2

จากระยะความห่างของเสียงเมื่อเทียบกับบันไดเสียงหลักในทางสากลโดยนำเสียงเสียงโน้ตมาเรียงใหม่ตามบันไดเสียง G เมเจอร์ (G Major scale) คือ G, A, B, C, D, E, $F^{\#}$, G ปรากฏว่ามีระยะความห่างของเสียงตรงกับบันไดเสียง G เมเจอร์

จึงสรุปได้ว่าบันไดเสียงของบทเพลงบินนารงจึงเป็นบันไดเสียง G เมเจอร์ ประกอบด้วยเสียงตัวโน้ต G, A, B, C, D, E, $F^{\#}$, G ดังนี้
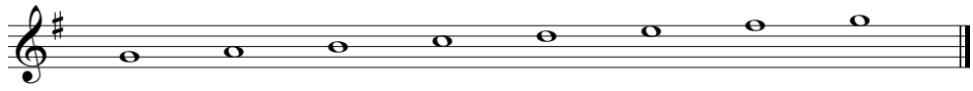
2. ผลการศึกษาวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับบทเพลงลิเกมูโหลด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

2.1 วัฒนธรรมลิเกมูโหลด ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า เป็นการแสดงดนตรีพื้นบ้านของชาวไทยมุสลิมเชื้อสายมลายูที่ร้องเล่นในงานมงคลต่าง ๆ เนื้อหาส่วนใหญ่มาจากหนังสือ “บัรซันญี” ไม่มีขั้นตอนและรูปแบบที่ตายตัว เช่น ขั้นตอนเตรียมตัวก่อนการเล่น ขั้นตอนพิธีกำนลครู ขนาดของวง รวมทั้งการแต่งกายไม่มียูนิฟอร์ม นิยมนุ่งห่มตามหลักศาสนาบัญญัติ

2.2 รูปแบบวงดนตรีของลิเกมูโหลดชุมชนมุสลิม ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบ่งเป็น 2 ขนาด คือ วงขนาดใหญ่ (Big band) ประกอบด้วยเครื่องดนตรี 12-15 ชิ้น วงขนาดเล็ก (Small band) ประกอบด้วยเครื่องดนตรี 6-7 ชิ้น สำหรับการประกอบงานสรรเสริญพระศาสดานะบีมุฮัมมัด งานมงคล และงานอื่น ๆ

2.3 เครื่องดนตรีลิเกมูโหลด ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จัดแบ่งตามลักษณะ ได้แก่ กลองรำมะนา กรับ ฉิ่ง ใช้ประกอบจังหวะเพื่อให้เกิดความพร้อมเพรียงกัน

2.4 บทเพลงลิเกมูโหลด ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่ใช้ร้องเล่นในงานมงคลต่าง ๆ ได้แก่ 1) ซอลาอันนาบี 2) บินนารง 3) ยัลลอยัลลอ 4) มุฮัมหมัดอาเนาะอับดุลลอร์ 5) ยาศอฟา 6) อัลลอฮุมม่า 7) ยาตะลามีซ 8) วอนเจ้าภาพ 9) ลาอิลาฮาอิลลัลลอ บทเพลงไม่ได้ถูกจำกัดเอาไว้เฉพาะงานสามารถนำมาใช้ได้ทุก ๆ งานมงคล ไม่มีการแยกประเภท

7. สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง วิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีและศึกษาวัฒนธรรม “ลิเกมูโหลด” จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สรุปผลตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

1. วิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีสากลของลิเกมูโหลด ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

1.1 บทเพลงซอลาอันนาบี

1.1.1 คีตลักษณ์หรือรูปแบบ (Form) บทเพลงซอลาอันนาบี มีรูปแบบรอนโด (Rondo Form) ซึ่งเป็นลักษณะของเพลงที่มีบทสร้อยเป็นทำนองหลักเป็นทำนองแรก และวนกลับมาถึง 3 ครั้ง ทำให้ผู้ฟังสามารถจดจำทำนองและร้องตามได้ง่าย คือ A, B, A, C, A, D

1.1.2 แนวลักษณะจังหวะ (Melodic rhythm) มี 11 ประโยค ในแต่ละแนวลักษณะจังหวะมีความหลากหลายแตกต่างกัน

1.1.3 ขั้นคู่ (Interval) ขั้นคู่จำนวน 2 ขั้นคู่ คือ ขั้นคู่ 2, 3 ที่พบมาก คือ ขั้นคู่ 2

1.1.4 ช่วงเสียงของทำนองเพลง (Range) มีช่วงเสียงจากเสียงต่ำสุดไปเสียงสูงสุดช่วงเสียงที่พบเป็นขั้นคู่ 6 มีช่วงเสียงไม่กว้างมาก

1.1.5 กลุ่มเสียงของทำนอง (Group tone) กลุ่มเสียงที่พบเป็นกลุ่มเสียง 6 เสียง

1.1.6 บันไดเสียง (Scale) บันไดเสียงพบว่าเป็นบันไดเสียง D เมเจอร์

1.2 บทเพลงบินนารง

1.2.1 คีตลักษณ์หรือรูปแบบ (Form) บทเพลงมีรูปแบบมีรูปแบบรอนโด (Rondo Form) ซึ่งเป็นลักษณะของเพลงที่มีบทสร้อยเป็นทำนองหลักเป็นทำนองแรก และวนกลับมาถึง 3 ครั้ง ทำให้ผู้ฟังสามารถจดจำทำนองและร้องตามได้ง่าย คือ A, B, A, C, A, D, A

1.2.2 แนวลักษณะจังหวะ (Melodic rhythm) มี 7 ประโยค ในแต่ละแนวลักษณะจังหวะมีความแตกต่างกัน

1.2.3 ขั้นคู่ (Interval) จำนวน 4 ขั้นคู่คือ ขั้นคู่ 2, 3, 4, 5 ที่พบมาก คือ ขั้นคู่ 2, 3

1.2.4 ช่วงเสียงของทำนองเพลง (Range) มีช่วงเสียงจากเสียงต่ำสุดไปเสียงสูงสุดช่วงเสียงที่พบเป็นขั้นคู่ 8 มีช่วงเสียงกว้าง

1.2.5 กลุ่มเสียงของทำนอง (Group tone) กลุ่มเสียงที่พบเป็นกลุ่มเสียง 7 เสียง

1.2.6 บันไดเสียง (Scale) บันไดเสียงพบว่าเป็นบันไดเสียง G เมเจอร์

7.2 วัฒนธรรมลิเกมูโหลด รูปแบบของวงดนตรี เครื่องดนตรี และบทเพลงที่ใช้บรรเลง ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วัฒนธรรมลิเกมูโหลด ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นดนตรีพื้นบ้านที่ใช้ร้องเล่นในงานมงคลต่าง ๆ ไม่มีรูปแบบที่ตายตัว เนื้อหาของบทร้องส่วนใหญ่มาจากหนังสือ “บัรซันญี” โดยมีการแบ่งขนาดของวงไปตามจำนวนเครื่องดนตรี มี กลองรำมะนา กรับ ฉิ่ง เป็นเครื่องประกอบจังหว่ะ เป็นดนตรีที่ไม่ได้มีขนบประเพณีที่เคร่งครัดทั้งในด้านการแต่งกาย และขั้นตอนการบรรเลง

8. การอภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีและศึกษาวัฒนธรรม “ลิเกมูโหลด” จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีประเด็นที่นำมาอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ดังนี้ รูปแบบวงดนตรี เครื่องดนตรี และบทเพลงลิเกมูโหลด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

1. การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีทฤษฎีดนตรีสากลของเพลง 2 เพลง คือ บทเพลงซอลาอันนาบี และบทเพลงบินนารง มีคีตลักษณ์เป็นรูปแบบรอนโด (Rondo Form) แนวลักษณะจังหวะซอลาอันนาบีมี 11 ประโยคและบทเพลงบินนารง 7 ประโยคมีแนวลักษณะจังหวะที่หลากหลาย ขั้นคู่เพลงเป็นคู่ 2, 3, 4, 5 ช่วงเสียงของทำนองเพลงเป็นคู่ 6 และคู่ 8 กลุ่มเสียงของทำนองเพลงกลุ่มที่ 1 มี 6 เสียง คือ $C^{\#}$, D, E, $F^{\#}$, G, A กลุ่มที่ 2 มี 8 เสียงคือ E, $F^{\#}$, G, A, B, C, D, E บันไดเสียงเป็นบันไดเสียงเมเจอร์ ซึ่งเมื่อเทียบกับบทเพลงในพื้นที่อื่น ๆ สอดคล้องพร้อมทั้งมีความแตกต่างในตัวกับ กวี คลองแก้ว (2560)

ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง ดนตรีเมียนมาร์ประกอบมวยคาดเชือก : กรณีศึกษาวงซายวายวัดไทยวัฒนาราม อำเภอแม่สอด จังหวัดตากพบว่า กลุ่มเสียงเพลงเป็นสำเนียงเพลงพม่ามี 2 กลุ่มเสียง คือ กลุ่มเสียงที่ 1 ประกอบด้วย E, F, G, A, B, C, D, E กลุ่มเสียงที่ 2 ประกอบด้วย G, A, B, C, D, E, F, G เป็นบันไดเสียงเมเจอร์ ซึ่งเมื่อเทียบกับกับสุชาติ แสงทอง (2544) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีเพลงปฏิพากย์ ในเขตตำบลเขาทอง อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า เพลงปฏิพากย์ตำบลเขาทอง อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ มีคีตลักษณ์เป็นเพลง 1 ตอน 2 ตอน 3 ตอน และเพลง 5 ตอน ประโยคเพลงมี 2-3 ประโยค ช่วงเสียงอยู่ระหว่างขั้นคู่ 3-10 กลุ่มเสียงมีกลุ่มเสียง 3-5 เสียง จะมีความสอดคล้องและมีความแตกต่างควบคู่กันกับ ปริญญานิพนธ์ สุรศักดิ์ เพชรคงทอง (2551) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษาดนตรีลิเกลาฮู ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา พบว่า กระสวนทำนอง (Melodic pattern) ในเพลง ลิเกลาฮูลูสวนใหญ่มีทิศทางการเคลื่อนที่ของทำนองเพลงซ้ำกัน กระสวนจังหวะ (Rhythmic pattern) จะใช้รูปแบบกระสวนที่ซ้ำกัน ใช้การร้องประสานกันเป็นหมู่ ใช้เสียงประสาน ขั้นคู่ 1 เพอรเฟคหรือขั้นคูยูนิซั่น (Unison) และขั้นคู่ 8 เพอรเฟค บันไดเสียงทางหลักสากลพบว่ามีลักษณะ 3 แบบ คือ 1) กลุ่มเสียงที่มีโนต 7 ตัวใช้บันไดเสียงเมเจอร์ 2) กลุ่มเสียงที่มีโนต 5 ตัวใช้บันไดเสียงเพ็นทาโทนิก 3) กลุ่มเสียงที่มีโนต 6 ตัวไมสามารถจัดอยู่ในบันไดเสียงใดได้จึงเป็นแคกลุ่มเสียงเท่านั้น พร้อมทั้งมีความสอดคล้องและมีความแตกต่างกับ ธนวุฒิ ตั้งสอนบุญ (2548) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง เพลงพื้นบ้าน : กรณีศึกษาชุมชนนครชุมจังหวัดกำแพงเพชร พบว่า เพลงพื้นบ้านชุมชนนครชุมจังหวัดกำแพงเพชร มีความแตกต่างกันในหลักการกับเพลงพื้นบ้านไทยมุสลิม แต่มีความคล้ายคลึงกันในแง่ของการเป็นเครื่องมือในการสื่อสารวัฒนธรรม และมีความแตกต่างอย่างชัดเจนทั้งในแง่ของเนื้อหาทางศาสนา วัฒนธรรม และเครื่องดนตรีที่ใช้ โดยเพลงพื้นบ้านไทยสะท้อนวิถีชีวิตของคนไทยในแต่ละภูมิภาค ส่วนเพลงพื้นบ้านไทยมุสลิมจะสะท้อนความเชื่อทางศาสนาอิสลามและวัฒนธรรมมุสลิมที่มีอิทธิพลในชีวิตประจำวันของผู้คนในชุมชน เพลงพื้นบ้านชุมชนนครชุมจังหวัดกำแพงเพชร มีรูปแบบโครงสร้างเพลงหลายแบบทั้งแบบท่อนเดียวและแบบหลายท่อน ในแต่ละเพลงจะมีประโยคเพลง และจังหวะทำนองหลาย ๆ ประโยค มีลักษณะของการเลียนแบบจังหวะทำนอง และในทำนองที่พบมีลักษณะการเคลื่อนที่ของทำนองที่ใช้ขั้นคู่ที่เป็นแบบขั้นบันไดมากที่สุด และใช้บันไดเสียงเพ็นทาโทนิกเป็นหลัก

2. รูปแบบวงลิเกมูโหลดชุมชนมุสลิม ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบ่งเป็น 2 แบบ คือ วงขนาดใหญ่ (Big band) วงขนาดเล็ก (Small band) ลักษณะของวงเป็นดนตรีพื้นเมืองที่มีรูปแบบการแสดงคล้ายคลึงกับการแสดง การละเล่นของประเทศมาเลเซียและอินโดนีเซียในอดีต มีอยู่ทั่วไปในชุมชนไทยมุสลิม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งพัฒนาการของวงดนตรีเจริญเติบโตจากดนตรีพื้นบ้านสู่การเป็นดนตรีประกอบพิธีกรรม มีความโดดเด่นทั้งรูปแบบวงดนตรี เครื่องดนตรี บทเพลง รวมทั้งสำเนียงเพลงที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะพื้นที่ของชุมชนต่าง ๆ ของชาวมุสลิมที่มีความหลากหลายทางความเชื่อ รวมทั้งวัฒนธรรมของสังคม ซึ่งมีค่านิยมศรัทธามั่นในศาสดามุฮัมมัด ดังนั้น

วัฒนธรรมประเพณีพิธีกรรมและการดำรงชีวิต จึงมีการเปลี่ยนถ่ายวัฒนธรรมมุสลิมปะปนมาด้วยรวมทั้งวัฒนธรรมดนตรีที่เรียกว่า ดนตรีสรรเสริญพระศาสดาหรือที่เรียกกันว่า อุเละห์นะบี ซึ่งตรงกับ จักรพงษ์ กลิ่นแก้ว (2562) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง อุเละห์นบี : ดนตรีสรรเสริญศาสดามุฮัมมัด ของมุสลิมไทยภาคกลาง ได้กล่าวไว้ว่า จากการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม และพลวัตของการแสดงอุเละห์นบีพบการสืบทอดและการถ่ายทอดที่น่าสนใจในรูปแบบภูมิปัญญาเฉพาะรวมทั้งค่านิยมของ อุเละห์นบีที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของเยาวชนมุสลิม จนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของมุสลิมสายซูฟีย์ กอดิรียะฮ์ และยังพบการปรับตัวตนของการแสดง อุเละห์นบี จากการเป็นการแสดงดนตรีพื้นบ้านสู่การเป็นการแสดงดนตรีในพิธีกรรม ซึ่งมีความผูกโยงกับพิธีกรรมและศาสนาอิสลามเป็นหลัก

ลิเกมูโหลด มีความแตกต่างจาก ลิเกเรียบ และอุเละห์นบี ไม่ว่าจะเป็นทั้งรูปแบบการเล่น การแต่งกาย รวมทั้งบทเพลงที่นำมาร้องแต่สิ่งที่เหมือนกัน คือ อุปกรณ์หรือเครื่องดนตรีในการประกอบจังหวะ ซึ่งได้แก่ กลองรำมะนา กรับ ฉิ่ง เพื่อใช้ในการควบคุมจังหวะให้มีความพร้อมเพียงกันเท่านั้น บทเพลงที่ใช้ในการแสดงลิเกมูโหลดส่วนใหญ่จะใช้ตามลักษณะของงานที่จัดให้มีขึ้น ได้แก่ บทเพลงสรรเสริญพระศาสดา บทเพลงงานมงคลต่าง ๆ บทเพลงขับร้องทั่วไป ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับเพลงพื้นบ้านของไทย

3. จากการศึกษาวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับลิเกมูโหลด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัย พบว่า ลิเกมูโหลด หมายถึง ถ้อยคำที่ถูกเปล่งออกมาในลักษณะของทำนองแล้วนำมาสดุดีท่านศาสดาเป็นภาษาอาหรับ มูโหลด หรือมุหลุด (Maulod) เป็นภาษามลายู มาจากคำว่า เมาลิด (Maulid) ในภาษาอาหรับแปลว่า เกิดหรือวันเกิด เป็นการแสดงดนตรีพื้นบ้านของชาวไทยมุสลิมเชื้อสายมลายู ที่ร้องเล่นในงานมลคลต่าง ๆ เป็นการขับร้องประกอบกับการตีกลองรำมะนา ไม่ได้เป็นการอนาจารแต่เป็นการโชว์ศิลปะในเรื่องของการขับลำนำ เนื้อหาของเพลงส่วนใหญ่มาจากหนังสือ “บัรซันญี” ของมุสลิมมีการกำหนดไว้แล้ว ทำนองส่วนใหญ่จะเป็นทำนองเดิม ๆ แต่ถูกนำมาใส่เนื้อหาใหม่ บทเพลงส่วนใหญ่ไม่มีการแยกประเภทแต่จะมีเพลงประจำเฉพาะงานตัดผมไฟเด็กเท่านั้น (ฮุวัลอาววุ้ล) ลิมูโหลดไม่มีขั้นตอนและรูปแบบที่ตายตัว เช่น ขั้นเตรียมตัวก่อนการเล่น ขั้นตอนพิธีกำนลครู ขนาดของวง รวมทั้งการแต่งกายไม่มียูนิฟอร์ม นิยมนุ่งห่มตามหลักศาสนบัญญัติ นุ่งโสร่ง ใส่เสื้อกุรง สวมหมวกกาปิเยาะห์

9. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง เรื่อง การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีและศึกษาวัฒนธรรม “ลิเกมูโหลด” จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

1. เป็นข้อมูลองค์ความรู้รูปแบบวงดนตรี เครื่องดนตรี และบทเพลงของเรื่อง การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีและศึกษาวัฒนธรรม “ลิเกมูโหลด” จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ข้อมูลที่ได้ทั้งหมด

ผู้วิจัยได้นำมาเรียบเรียงในรูปของการพรรณนาบรรยายเป็นความเรียงตามลำดับหัวข้อที่ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ และนำมาสรุปรายงานการวิจัยเป็นรูปเล่มในบทที่ 4 และบทที่ 5

ฝ่ายปกครองท้องถิ่น นักวิชาการ ปราชญ์ชาวบ้านและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง รวมทั้งประชาชนในชุมชนมุสลิมที่มีองค์ความรู้ มีความเข้าใจในวัฒนธรรมลิเกมูโหลดและสังคมในวิถีการดำรงชีพของประชากร ซึ่งเป็นเครื่องมือส่วนหนึ่งที่นำไปสู่การอยู่ร่วมกันในสังคม เคารพซึ่งกันและกัน เพื่อเป็นช่องทางการแก้ไขปัญหาการอยู่ร่วมกัน รวมทั้งความเชื่อและความคิดเห็นที่แตกต่าง

2. การวิเคราะห์เพลงเป็นข้อมูลองค์ความรู้สำหรับครู อาจารย์ นักศึกษา และผู้ที่สนใจด้านดนตรีสากล นำข้อมูลไปศึกษาเปรียบเทียบกับดนตรีในแบบต่าง ๆ ได้รวมทั้งดนตรีไทย

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

1. การศึกษาวิเคราะห์บทเพลงดำเนินการเพียง 2 เพลงที่ใช้ในการสร้างความบันเทิงเท่านั้น ยังมีบทเพลงที่ใช้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ อีกจำนวนมากที่น่าสนใจให้ศึกษาวิจัย

2. สามารถทำการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบระหว่างการละเล่นเพลงพื้นบ้านของไทยกับการเล่นลิเกมูโหลดของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในหลาย ๆ ลักษณะเช่น เปรียบเทียบบทเพลงของไทยและชาวไทยมุสลิมบางกลุ่มที่ใช้ประกอบพิธีกรรม เป็นต้น

10.บรรณานุกรม

กวี ครองแก้ว. (2560). *ดนตรีเมียนมาร์ประกอบมวยคาดเชือก : กรณีศึกษาวงชายวายวัดไทยวัฒนาราม อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก.* มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร.

จักรพงษ์ กลิ่นแก้ว. (2562). *อุเละห์นบี : ดนตรีสรรเสริญศาสดามุฮัมมัด ของมุสลิมไทยภาคกลาง. ปริญญานิพนธ์ ศปด.(มานุษยดุริยางควิทยา).* บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

จารุวรรณ ขำเพชร. (2555). *ชาติพันธุ์ในกรุงเทพมหานคร.* คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

จิตรสิงห ปยะชาติ. (2554). *อยุธยาแผ่นดินประวัติศาสตรชาติไทย รวมประวัติศาสตร อาณาจักรอยุธยาที่คนไทยควรรู.* ยิปซี.

ณรงค์ชัย ปิฎกรัชต์. (2538). *มานุษยดนตรีวิทยา ดนตรีพื้นบ้านภาคใต้.* วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

เด่นดวง พุ่มศิริ. (2524). *อิทธิพลของวัฒนธรรมอื่นที่มีต่อเพลงพื้นบ้านของไทย.* วิทยาลัยครูจันทรเกษม.

ธนวุฒิ ตั้งสอนบุญ. (2548). *เพลงพื้นบ้าน : กรณีศึกษาชุมชนนครชุม จังหวัดกำแพงเพชร.* ปริญญานิพนธ์ ศปม.(มานุษยดุริยางควิทยา). บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นิรันดร์ ขันธวิธิ. (2565, 30 มิถุนายน). นักวิชาการอิสระ. สัมภาษณ์.

ประทีป นักปี่. (2548). *ดนตรีพื้นบ้าน.* มหาวิทยาลัยนเรศวร.

พิทักษ์ คชวงศ์. (2542). *วัฒนธรรมดนตรีพื้นบ้านไทยทักษิณ.* โครงการจัดตั้งคณะศิลปะกรรศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา.

สุชาติ ขันธวิธิ. (2564, 6 ตุลาคม). อิหม่าม. มัสยิดนูรุ้ลยะมาล. สัมภาษณ์.

สุชาติ แสงทอง. (2544). *การวิเคราะห์องค์ประกอบทางดนตรีเพลงปฏิพากย์.* สำนักศิลปวัฒนธรรมสถาบันราชภัฏนครสวรรค์.

สุชีพ บุญญานุภาพ. (2545). *วัฒนธรรมไทยกับประวัติศาสตร์ไทย.* อัมรินทร์ปริ้นติ้งกรุ๊ฟ.

สุรศักดิ์ เพชรคงทอง. (2551). *การศึกษาดนตรีลิเกลาฮู ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา.* ปริญญานิพนธ์ ศปม. (มานุษยดุริยางควิทยา). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2548). *วัฒนธรรมในสังคมไทย.* สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2531). *กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม.* กองทุนสง่ารุจิระอัมพร.

อาคม เดชทองคำ. (2543). *หัวเชือกวัวชน.* สำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว).

การเสนอบทความเพื่อตีพิมพ์ในวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา Journal of Ayutthaya Studies (JAS) ISSN 3027-7248 (Print) และ ISSN 3027-7256 (Online) เป็นวารสารวิชาการของสถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ทางวิชาการ และงานวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอยุธยา โดยเผยแพร่บทความทางวิชาการ (Article) บทความงานวิจัย (Research Article) บทความปริทัศน์ (Book Review) ในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่มีประเด็นสอดคล้องกับบริบทด้านอยุธยาศึกษา ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และรัฐศาสตร์

วารสารมีกำหนดออกปีละ 2 ฉบับ คือ มกราคม–มิถุนายน และ กรกฎาคม–ธันวาคม บทความที่จะได้รับการตีพิมพ์ ต้องจัดเตรียมอย่างถูกต้องสมบูรณ์ตามมาตรฐานวารสารวิชาการ โดยกองบรรณาธิการจะตรวจสอบเป็นขั้นแรก แล้วจัดให้มีผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกในสาขานั้น ๆ ร่วมกลั่นกรอง (Peer Review) จำนวน 3 ท่าน ตามเกณฑ์ที่กำหนดในลักษณะ Double-blind peer review คือ ผู้พิจารณาไม่ทราบชื่อผู้แต่งและผู้แต่งไม่ทราบชื่อผู้พิจารณา โดยเผยแพร่ออนไลน์ในรูปวารสารทางอิเล็กทรอนิกส์ และเผยแพร่เป็นรูปเล่ม

หลักเกณฑ์ในการรับพิจารณาบทความ

- ☐ บทความมีประเด็นเนื้อหาสอดคล้องกับบริบทด้านอยุธยาศึกษา เน้นทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และรัฐศาสตร์
- ☐ บทความที่จะได้รับพิจารณาตีพิมพ์ ได้แก่ บทความทางวิชาการ (Academic Article) บทความงานวิจัย (Research Article) และบทความปริทัศน์ (Review Article) ในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
- ☐ บทความทางวิชาการ หรือบทความงานวิจัยนั้น ต้องไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่ หรือกำลังเสนอตีพิมพ์ในวารสาร หรือสิ่งพิมพ์อื่นใดมาก่อน
- ☐ ผู้นิพนธ์ อ้างอิงข้อมูล หรือรูปภาพ ที่นำมาจากผลงานของผู้อื่นอย่างถูกต้อง และไม่ละเมิด หรือคัดลอกผลงานของผู้อื่น (Plagiarism)
- ☐ ผู้นิพนธ์ได้การจัดพิมพ์บทความ ตามข้อกำหนด การจัดเตรียมต้นฉบับ และการอ้างอิง ของวารสารวิชาการอยุธยาศึกษาแล้ว
- ☐ กรณีที่เป็นผลงานทางวิชาการที่มีการใช้ข้อมูลจากการทำการวิจัยในคน ที่อาจส่งผลกระทบต่อศักดิ์ศรี สิทธิ ความปลอดภัย และสุขภาวะของคน ให้แนบหลักฐานรับรอง หรือหนังสือการได้รับอนุญาตให้ทำการวิจัยจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคนมาพร้อมกับต้นฉบับ

การจัดเตรียมต้นฉบับ

1. พิมพ์ต้นฉบับด้วยโปรแกรม Microsoft Word ความยาวทั้งเรื่อง รวมภาพประกอบ ตาราง และเอกสารอ้างอิง ไม่เกิน 15 หน้ากระดาษ A4

2. เว้นระยะขอบด้านบน และด้านซ้าย ด้านละ 1.25 นิ้ว และเว้นขอบด้านล่างและด้านขวา ด้านละ 1.0 นิ้ว ใส่หมายเลขหน้ากำกับที่มุมบนขวามือทุกหน้า

3. ใช้แบบอักษร TH SarabunPSK ชื่อเรื่อง จัดกึ่งกลาง ขนาดอักษร 20 พอยต์ ตัวหนา มีทั้งชื่อภาษาไทยและภาษาอังกฤษ บรรทัดถัดจากชื่อเรื่อง เป็นชื่อ-นามสกุล ขนาดตัวอักษร 16 พอยต์ บรรทัดต่อมาเป็นสังกัดของผู้เขียน ทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ จัดชิดขอบขวา ขนาดตัวอักษร 16 พอยต์

4. บทคัดย่อภาษาไทย มีความยาวไม่ควรเกิน 300 คำ โดยมีใจความที่กระชับ และชัดเจน ทราบถึงภาพรวมของบทความทั้งหมด เช่น มีที่มา วัตถุประสงค์ที่ชัดเจน และมีการสรุปผลการศึกษาค้นคว้าอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ และต้องกำหนดคำสำคัญ (Keyword) ซึ่งเป็นคำที่เหมาะสมที่ใช้เป็นตัวแทนเนื้อหาสำหรับการสืบค้นบทความ ไม่เกิน 5 คำ สำหรับบทคัดย่อที่เป็นภาษาอังกฤษ (Abstract) นั้น จะต้องมีใจความที่สอดคล้องกับบทคัดย่อภาษาไทย และมีการใช้ภาษาอังกฤษที่ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์

5. หัวข้อใหญ่ จัดชิดขอบด้านซ้าย อักษรขนาด 18 พอยต์ ตัวหนา
   หัวข้อรอง ให้จัดย่อหน้าปกติ อักษรขนาด 16 พอยต์ ตัวหนา
   ข้อความปกติ ให้จัดย่อหน้าปกติ อักษรขนาด 16 พอยต์ ปกติ

6. องค์ประกอบของบทความ ควรมีอย่างน้อยดังนี้

องค์ประกอบของบทความวิชาการ

- ชื่อเรื่องภาษาไทย
- ชื่อเรื่องภาษาอังกฤษ
- บทคัดย่อภาษาไทยและคำสำคัญ
- บทคัดย่อภาษาอังกฤษและคำสำคัญ
- บทนำ
- ประเด็นต่างๆ ที่ต้องการนำเสนอ
- สรุป
- บรรณานุกรม

องค์ประกอบของบทความวิจัย

- ชื่อเรื่องภาษาไทย
- ชื่อเรื่องภาษาอังกฤษ
- บทคัดย่อภาษาไทยและคำสำคัญ
- บทคัดย่อภาษาอังกฤษและคำสำคัญ
- ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา
- วัตถุประสงค์การวิจัย
- ระเบียบวิธีดำเนินการวิจัย
- ผลการวิจัย
- สรุปผลการวิจัย
- อภิปรายผลการวิจัย
- ข้อเสนอแนะ
- บรรณานุกรม

7. ถ้ามีภาพประกอบ แผนที่ หรือตาราง ให้ใส่ประกอบไว้ในเนื้อเรื่อง และต้องมีชื่อ พร้อมแหล่งที่มาของภาพประกอบ แผนที่ หรือตาราง และภาพประกอบหรือแผนที่ ที่นำมาใช้ควรมีความละเอียดไม่น้อยกว่า 300 dpi

8. พิมพ์เอกสารอ้างอิงในเนื้อหา (แบบนาม-ปี) และบรรณานุกรมท้ายบทความ ตามรูปแบบการพิมพ์อ้างอิงและบรรณานุกรม ของวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา และจัดเรียงตามลำดับอักษร ถ้ามีบรรณานุกรมภาษาอังกฤษ ให้พิมพ์ต่อท้ายบรรณานุกรมภาษาไทย

การพิมพ์อ้างอิง

พิมพ์เอกสารอ้างอิงในเนื้อหา (แบบนาม-ปี)

การพิมพ์อ้างอิงจาก หนังสือ วารสาร หนังสือพิมพ์ รายงานการวิจัย / วิทยานิพนธ์

(ชื่อผู้แต่ง,/ปีพิมพ์,/หน้า)

(รัตนไชย วาสุกรี, 2558, หน้า 15)

การพิมพ์อ้างอิงจากการสัมภาษณ์

(ผู้ให้สัมภาษณ์,/ปี,/วัน/เดือน)

(รัตนไชย วาสุกรี, 2558, 23 พฤษภาคม)

การพิมพ์อ้างอิงจากแหล่งข้อมูลออนไลน์

(ชื่อผู้แต่ง,/ปีที่ผลิตหรือปีที่สืบค้น,/เว็บไซต์)

(รัตนไชย วาสุกรี, 2558, www.asi.aru.ac.th)

การพิมพ์อ้างอิงจากภาพนิ่ง ภาพถ่ายทางอากาศ แผนที่ และวีดิทัศน์

(ชื่อเจ้าของภาพ,/ปีที่ผลิต,/[ชนิดของวัสดุ])

(รัตนไชย วาสุกรี, 2558, [ภาพถ่าย])

การพิมพ์บรรณานุกรม

หนังสือ

ชื่อผู้แต่ง.//(ปีพิมพ์).//**ชื่อเรื่อง.**//(ครั้งที่พิมพ์).//เมืองที่พิมพ์:/สำนักพิมพ์.

รัตนไชย วาสุกรี. (2557). **พระนครศรีอยุธยาในความทรงจำของข้าพเจ้า.** พระนครศรีอยุธยา: สถาบันอยุธยาศึกษา.

วารสาร

ผู้แต่ง.//(ปีพิมพ์).//ชื่อบทความ.//**ชื่อวารสาร,**//ปีที่(ฉบับที่),//หน้าที่อ้าง.

รัตนไชย วาสุกรี. (2541). เส้นทางสังคมพหุวัฒนธรรมอยุธยา. **วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา,** 19(2), 34 – 39.

หนังสือพิมพ์

ผู้เขียน.//(ปีพิมพ์,//วัน/เดือน).//ชื่อข่าว,//**ชื่อหนังสือพิมพ์,**//หน้า.

รัตนไชย วาสุกรี. (2549, 25 เมษายน). เปิดงานสัมมนาอยุธยาศึกษาวิชาการ, **สยามโพลล์,** หน้า 34.

รายงานการวิจัย และวิทยานิพนธ์

ชื่อผู้วิจัย.//(ปีพิมพ์).//**ชื่อวิจัย.**//(รายงานผลการวิจัย).//เมืองที่พิมพ์:/สถาบัน.

ชื่อผู้วิจัย.//(ปีพิมพ์).//**ชื่อวิทยานิพนธ์.**//วิทยานิพนธ์ตามด้วยชื่อปริญญา/สาขาวิชา,//สถาบัน.

รัตนไชย วาสุกรี. (2535). **ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น อำเภอเสนา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา.** (รายงานผลการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: สถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.

รัตนไชย วาสุกรี. (2547). **การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตลาดหัวรอ จังหวัด พระนครศรีอยุธยา.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.

การสัมภาษณ์

ผู้ให้สัมภาษณ์.//(ปี,//วัน/เดือน).//ตำแหน่งผู้ให้สัมภาษณ์.//หน่วยงานของผู้ให้สัมภาษณ์.//สัมภาษณ์.

รัตนไชย วาสุกรี. (2552, 8 มิถุนายน). ประธานชุมชน. ชุมชนคลองท่อ. สัมภาษณ์.

แหล่งข้อมูลออนไลน์

ชื่อผู้แต่ง.//(ปีที่ผลิตหรือปีที่สืบค้น).//**ชื่อเรื่อง.**//ค้นเมื่อ/วัน/เดือน/ปี,//จาก/URL

รัตนไชย วาสุกรี. (2550). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตลาดหัวรอ.** ค้นเมื่อ 1 มกราคม 2557, จาก www.asi.aru.ac.th

ภาพถ่าย ภาพถ่ายทางอากาศ แผนที่ และวีดิทัศน์

ชื่อเรื่อง.//(ปีที่ผลิต).//[ชนิดของวัสดุ].//สถานที่ผลิต:/ผู้ผลิต.

ตลาดหัวรอ. (2550). [ภาพถ่าย]. พระนครศรีอยุธยา: รัตนไชย วาสุกรี.

การส่งต้นฉบับบทความ

ผู้นิพนธ์เสนอบทความผ่านระบบวารสารออนไลน์ของวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา so02.tci-thaijo.org/index.php/jas/about/submissions

สอบถามข้อมูลเพิ่มเติมได้ที่ นายพัฑร์ แตงพันธ์ นักวิชาการศึกษา สถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

โทรศัพท์ 084 023 5053 โทรศัพท์สำนักงาน 035 241 407

วารสารออนไลน์
วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

รูปแบบการเขียนบทความ
ชื่อบทความภาษาไทย (20 กึ่งกลาง ตัวหนา)
ชื่อบทความภาษาอังกฤษ (20 กึ่งกลาง ตัวหนา)

ชื่อผู้เขียน ภาษาไทย / ภาษาอังกฤษ (16 ตัวปกติ ชิดขวา)
หน่วยงานสังกัดภาษาไทย (16 ตัวปกติ ชิดขวา)
หน่วยงานสังกัดภาษาอังกฤษ (16 ตัวปกติ ชิดขวา)

บทคัดย่อ (18 กึ่งกลาง ตัวหนา)

บทคัดย่อ ไม่เกิน 300 คำ (16 ปกติ) .....

.....

.....

คำสำคัญ : ....

Abstract (18 กึ่งกลาง ตัวหนา)

Abstract มีใจความที่สอดคล้องกับบทคัดย่อภาษาไทย ใช้ภาษาอังกฤษที่ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ .....

.....

.....

Keywords : ..... , ... , ... , ... , ...

1.หัวข้อใหญ่ (18 ชิดซ้าย ตัวหนา)

1.1 หัวข้อรอง (16 ย่อหน้า 0.5’ ตัวหนา)

ข้อความปกติ (16 ย่อหน้า 0.5’ ตัวปกติ) .....

.....

.....

1.1.1 หัวข้อย่อย (16 ย่อหน้า 1’ ตัวปกติ)

ข้อความในหัวข้อย่อย (16 ย่อหน้า 1’ ตัวปกติ) .....

.....

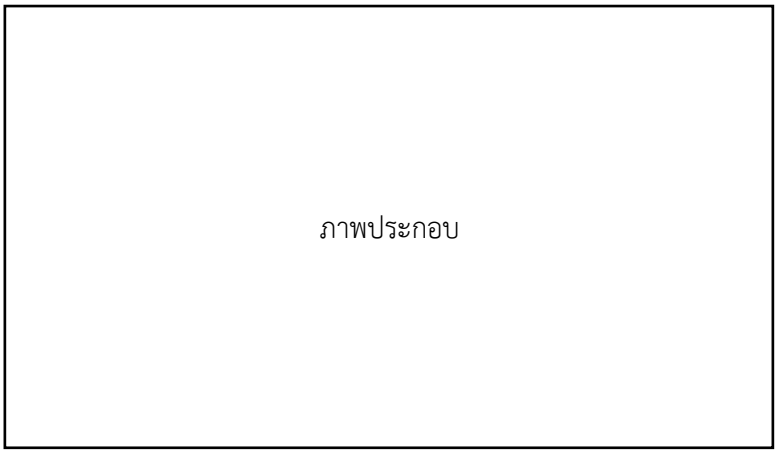

ภาพที่ ..... ชื่อภาพ (16 กึ่งกลาง) .....

ที่มา: ชื่อเจ้าของภาพ,/ปีที่ถ่ายภาพ,/[ภาพถ่าย]

ตารางที่ 1 ชื่อตาราง .....

ที่มา: .....

บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง.//(ปีพิมพ์).//**ชื่อเรื่อง.**//(ครั้งที่พิมพ์).//เมืองที่พิมพ์:/สำนักพิมพ์.

ผู้แต่ง.//(ปีพิมพ์).//ชื่อบทความ.//**ชื่อวารสาร,**//ปีที่(ฉบับที่),//หน้าที่อ้าง.

ผู้เขียน.//(ปีพิมพ์,//วัน/เดือน).//ชื่อข่าว,//**ชื่อหนังสือพิมพ์,**//หน้า.

ชื่อผู้วิจัย.//(ปีพิมพ์).//**ชื่อวิจัย.**//(รายงานผลการวิจัย).//เมืองที่พิมพ์:/สถาบัน.

ชื่อผู้วิจัย.//(ปีพิมพ์).//**ชื่อวิทยานิพนธ์.**//วิทยานิพนธ์ตามด้วยชื่อปริญญา/สาขาวิชา,//สถาบัน.

ผู้ให้สัมภาษณ์.//(ปี,//วัน/เดือน).//ตำแหน่งผู้ให้สัมภาษณ์.//หน่วยงานของผู้ให้สัมภาษณ์.//สัมภาษณ์.

ชื่อผู้แต่ง.//(ปีที่ผลิตหรือปีที่สืบค้น).//**ชื่อเรื่อง.**//ค้นเมื่อ/วัน/เดือน/ปี,//จาก/URL

ชื่อเรื่อง.//(ปีที่ผลิต).//[ชนิดของวัสดุ].//สถานที่ผลิต:/ผู้ผลิต.

จริยธรรมการตีพิมพ์

วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา คำนึงถึงความสำคัญด้านจริยธรรมในการตีพิมพ์เผยแพร่บทความเป็นสำคัญ ดังนั้น จึงกำหนดให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย 1) บรรณาธิการและกองบรรณาธิการวารสาร 2) ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความ และ 3) ผู้นิพนธ์ ได้ศึกษาและปฏิบัติตามข้อกำหนดทางด้านจริยธรรมของวารสารอย่างเคร่งครัด ดังนี้

บทบาทหน้าที่ของบรรณาธิการและกองบรรณาธิการ

1. บรรณาธิการและกองบรรณาธิการ จะพิจารณาและตรวจสอบบทความที่ผู้นิพนธ์เสนอขอตีพิมพ์บทความในวารสารทุกบทความ โดยพิจารณาความสอดคล้องของเนื้อหาบทความ ตามนโยบายและขอบเขตการตีพิมพ์ของวารสารเป็นหลัก และปราศจากอคติต่อผู้นิพนธ์

2. บรรณาธิการและกองบรรณาธิการ ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับผู้นิพนธ์ หรือผู้ประเมินบทความ ไม่ว่าด้วยประโยชน์ในเชิงธุรกิจ หรือนำไปเป็นผลงานวิชาการของตนเอง

3. บรรณาธิการและกองบรรณาธิการ ไม่เปิดเผยข้อมูลระหว่างผู้นิพนธ์และผู้ประเมินบทความ รวมถึงไม่เปิดเผยข้อมูลของผู้นิพนธ์และผู้ประเมินบทความ ให้แก่ผู้อื่นที่ไม่เกี่ยวข้อง ในช่วงเวลาของการประเมินบทความ โดยจะต้องรักษาไว้เป็นความลับ

4. บรรณาธิการและกองบรรณาธิการ จะพิจารณาคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความให้ตรงตามสาขาของบทความ

5. บรรณาธิการ และกองบรรณาธิการ ไม่เสนอบทความเข้ามาตีพิมพ์ในวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

บทบาทหน้าที่ของผู้ประเมินบทความ

1. ผู้ประเมินบทความ ต้องไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับผู้นิพนธ์ พิจารณาบทความบนหลักการทางวิชาการ โดยปราศจากอคติส่วนตัว

2. ผู้ประเมินบทความ ต้องไม่แสวงหาผลประโยชน์จากบทความที่รับประเมิน ไม่ว่าด้วยประโยชน์ในเชิงธุรกิจ หรือนำไปเป็นผลงานวิชาการของตนเอง

3. ผู้ประเมินบทความ ต้องไม่เปิดเผยข้อมูลบางส่วน หรือข้อมูลทั้งหมด ของบทความที่รับพิจารณาแก่บุคคลอื่น

4. ผู้ประเมินบทความ ควรรับประเมินบทความในสาขาที่ตนเองมีความเชี่ยวชาญอย่างแท้จริง โดยพิจารณาคุณภาพของบทความอย่างเข้มข้น และเสนอแนะข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมอยุธยา โดยไม่ใช้ความคิดเห็นส่วนตัวที่ไม่มีข้อมูลรองรับมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินบทความ

5. หากผู้ประเมินบทความ พบว่าบทความที่รับประเมิน เป็นบทความที่คัดลอกจากผลงานของผู้อื่น ผู้ประเมินบทความต้องแจ้งให้บรรณาธิการทราบโดยทันที

บทบาทหน้าที่ของผู้นิพนธ์

1. บทความที่ผู้นิพนธ์เสนอเพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสาร ต้องเป็นบทความที่ไม่เคยตีพิมพ์ หรือกำลังเสนอตีพิมพ์ในวารสารอื่น และไม่เคยเผยแพร่ที่ใดมาก่อน

2. ผู้นิพนธ์ ต้องทำการอ้างอิงข้อมูล หรือรูปภาพ ที่นำมาจากผลงานของผู้อื่นให้ถูกต้อง ต้องไม่ละเมิด หรือคัดลอกผลงานของผู้อื่น (Plagiarism) ซึ่งถือเป็นการละเมิดจรรยาบรรณทางวิชาการอย่างร้ายแรง หากเกิดการฟ้องร้อง หรือการดำเนินคดีทางกฎหมาย ผู้นิพนธ์ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตน โดยกองบรรณาธิการวารสารมิได้รู้เห็น หรือเกี่ยวข้องกับการกระทำใดๆ ของผู้นิพนธ์

3. ผู้นิพนธ์ ต้องจัดรูปแบบของบทความให้ถูกต้อง ตามรูปแบบที่ทางวารสารได้กำหนดไว้ใน “คำแนะนำสำหรับผู้เขียน”

4. ผู้นิพนธ์ ต้องเคารพผลการตัดสินคัดเลือกบทความเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร

5. ผู้นิพนธ์ ต้องยินยอมโอนลิขสิทธิ์ให้แก่วารสารก่อนการตีพิมพ์ และไม่นำบทความไปเสนอตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารอื่น

6. ผู้นิพนธ์ร่วม ที่มีชื่อในบทความทุกคน จะต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดทำบทความ หรือมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย

7. กรณีที่เป็นผลงานทางวิชาการที่มีการใช้ข้อมูลจากการทำการวิจัยในคน ที่อาจส่งผลกระทบต่อศักดิ์ศรี สิทธิ ความปลอดภัย และสุขภาวะของคน ให้แนบหลักฐานรับรอง หรือหนังสือการได้รับอนุญาตให้ทำการวิจัยจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคนมาพร้อมกับต้นฉบับ